

Μαθηματικά
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Δ. ΚΑΘΑΡΕΙΟΥ
Δ. Φ. Καθηγητού

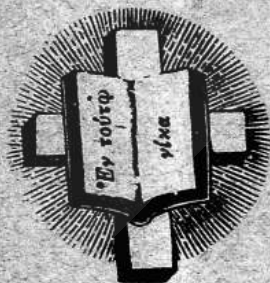
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΝΕΩΤΑΤΟΝ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ

Έγκρισει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

6069

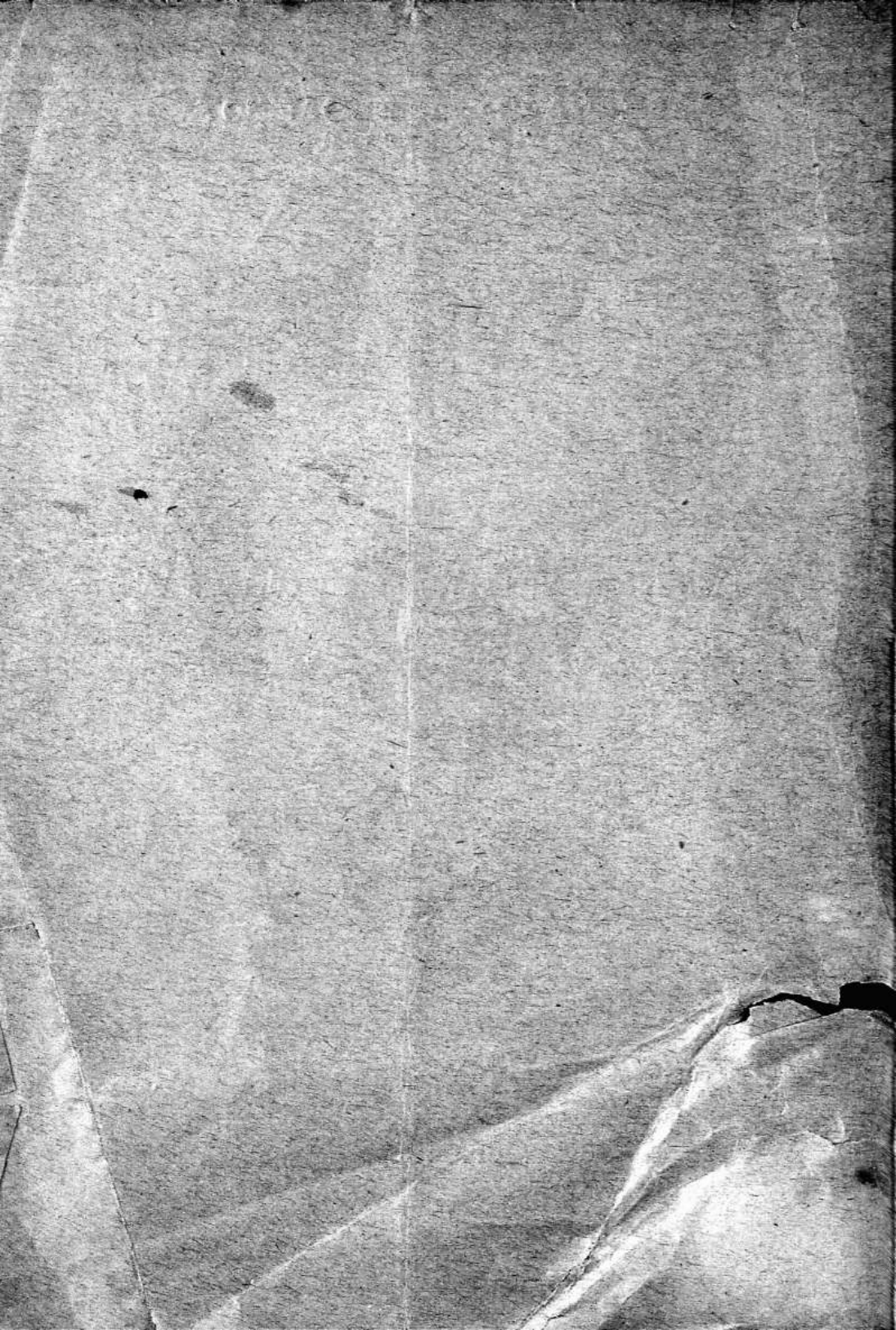
«Ἡ γὰρ δύναμις μου
ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται·
(Β' Κορινθ. ἐφ', 9)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «ΝΟΜΙΚΗΣ»,
Ἐν ὁδῷ Ὁφθαλματρῶν 5

1908

2.48

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Δ. ΚΑΘΑΡΕΙΟΥ
Δ. Φ. Καθηγητοῦ

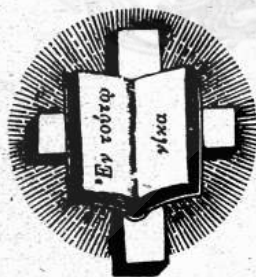
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΝΕΩΤΑΤΟΝ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

6069

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ

Ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

«Ἡ γὰρ δύναμις μου
ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται»
(Β' Κορινθ. ιβ', 9.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ "ΝΟΜΙΚΗΣ,"
Ἐν ὁδῷ Ὀφθαλματρῆων 5:

1908

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφήν μου θεωρεῖται κλοπιμαῖον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

Βιβλιοθήκη

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ
141376/2014

Ἄριθ. Πρωτ. 1844.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28ῃ Ἰανουαρίου 1908.

Ἄριθ. Διεκπ. 1245.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Π ρ ὶ ς

τὸν ἐλλόγιμον κύριον Ἀλέξανδρον Καθάρειον
Καθηγητὴν τοῦ ἐν Κορίνθῳ Γυμνασίου.

Γνωρίζεται ὑμῖν ὅτι, συνωδὰ τῇ ἐκθέσει τοῦ Σεβ. Ἐπισκόπου Ἡλείας, τοῦ Συνοδικῆ ἐντολῇ διεξεληθόντος τὴν ὑφ' ὑμῶν πρὸς ἐγκρισιν ἐν χειρογράφῳ ὑποβληθεῖσαν τῇ Ἱ. Συνόδῳ Χριστιανικῆν Ἠθικὴν πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Διδασκαλείου, οὐδὲν ἐν τῷ συγγράμματι ὑμῶν τούτῳ περιέχεται τὸ ἀπᾶν τοῖς δόγμασι καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἡμετέρας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ Πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Ἡλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς

(Τ. Σ.) Ἀρχιμ. ΠΟΥΛΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Διδάσκοντες ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ἐν τῷ Γυμνασίῳ καὶ ἐπιθυμοῦντες ἵνα τὸ ὠφελιμώτατον τοῦτο μάθημα καταστήσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν σαφέστερον καὶ εὐληπτότερον ἐθεωρήσαμεν καλὸν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἐγχειριδίου χάριν τῶν μαθητῶν.

Ἐν τῇ συντάξει τοῦ ἐγχειριδίου τούτου ἠκολουθήσαμεν ἀκριβῶς τὸ νεώτατον ἀναλυτικὸν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας πρόγραμμα. Ἐχόντες δὲ ὑπ' ὄψει τὰς ἀρχάς τῆς διδακτικῆς προετάξαμεν πολλαχοῦ τοῦ βιβλίου παραδείγματα κατάλληλα πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν διδασκομένων μερῶν. Συνεδέσαμεν δὲ ὅσον ἡδυνήθημεν στενώτερον τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ παιδαγωγοῦ Stoy, καθ' ἣν τὰ διδακτικὰ βιβλία πρέπει νὰ συντάσσονται, εἰ δυνατόν, οὕτως, ὥστε τὸ ἐκάστοτε ἀκόλουθον μάθημα νὰ εἶναι οἰοεὶ ἐπανάληψις τοῦ προηγουμένου καὶ συνέχεια αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις ἐτάξαμεν μεθ' ἐκάστην παράγραφον χάριν τῶν μαθητῶν συγκεντρωτικὰς ἐρωτήσεις. Ἐν γένει δὲ οὐδὲν παρελίπομεν τὸ δυνάμενον νὰ καταστήσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο ὡς οἷόν τε εὐληπτότερον καὶ σαφέστερον.

Κατὰ πόσον δ' ἐπετύχομεν τοῦ σκοποῦ, ὃν προεδέμεθα, ἄς κρίνωσιν οἱ ἀρμόδιοι.

Βοηθήματα ἐν τῇ συντάξει τοῦ βιβλίου τούτου εἶχομεν πρὸ πάντων τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἣτις εἶναι ἡ ἀκένωτος πηγὴ πάσης χριστιανικῆς πραγματείας, ἔτι δὲ καὶ τὰς ἰδίας σημειώσεις καὶ

παρατηρήσεις κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἡμῶν, πολλὰς ἡμετέρας τε
καὶ ξένας Χριστιανικὰς Ἠθικὰς καὶ τὰς ἐκδόσεις τῶν κατὰ τοὺς
διαφόρους διαγωνισμοὺς κριτῶν τῶν διδακτικῶν θρησκευτικῶν
βιβλίων.

Ἐν Κορίνθῳ τῇ 1 Ἰουλίου 1908.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Δ. ΚΑΘΑΡΕΙΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ.

1. Χριστιανικὴ Ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα τὸ ὁποῖον διδάσκει τὰ ἥθη τὰ ἀρμόζοντα εἰς τὸν χριστιανόν, ἥτοι ἐκθέτει τοὺς ἠθικοὺς κανόνας καθ' οὓς ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ζῆ. Πηγὴ τοῦ μαθήματος τούτου εἶναι ἡ ἅγια Γραφή καὶ ἡ ἱερὰ παράδοσις¹.

2. Διαιρεῖται δὲ ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ εἰς δύο μέρη, εἰς τὸ γενικόν, ἐν ᾧ ἐκτίθενται γενικῶς αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καθ' ἃς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ζῆ, καὶ εἰς τὸ εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐκτίθενται εἰδικώτερον τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.

3. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἶναι μεγίστη, διότι αὕτη λύει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότατον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πρόβλημα· καθοδηγοῦσα δηλ. ὡς τις φωτοβόλος φάρος τὸν ἀνθρώπον ἐν πάσαις ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ καθιστᾷ αὐτὸν ἀξίον τοῦ προορισμοῦ του, ἥτοι εὐδαίμονα ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ, καὶ οὕτω σφῆζει αὐτόν. Καὶ ὄντως οἱ χριστιανοὶ ἔχουσι μεγάλην ἀνάγκην τοιαύτης καθοδηγήσεως πρὸς σωτηρίαν, διότι πολλοὶ ἀγνοοῦντες τὸν ἀληθῆ τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸν καὶ ζῶντες βίῳ ἀπάθοντα πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοὶ καθίστανται δυστυχεῖς καὶ ἄλλους βλάπτουσιν.

Οὐδὲν τῆ ἀληθείᾳ σπουδαιότερον καὶ ἱερώτερον ζήτημα δύναται νὰ ἐνδιαφέρῃ περισσύτερον τὸν ἀληθῆ χριστιανόν ἢ τὸ νὰ γνωρίσῃ οὗτος

1 Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἀνήκουσα εἰς τὴν καθ' ὅλου Ἠθικὴν, ἥτις εἶναι ἐπιστήμη φιλοσοφική, εἶναι μάθημα φιλοσοφικὸν καὶ φιλοσοφικῶς πως ἐκθέτει τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Λαμβάνει ὁμῶς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς κυρίως ἐκ τοῦ θείου λόγου καὶ οὐχὶ ἐκ μόνου τοῦ λογικοῦ ὅπως ἡ καθαρὰ Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι μᾶλλον πρακτικὸν φιλοσοφικὸν μάθημα ἢ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφικὴ διδασκαλία.

τίς εἶναι ὁ προορισμός του, τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικός νόμος καθ' ὃν ὀφείλει νὰ ζῆ ἕνα εὐδαιμονῆ, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντά του πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν· νὰ γνωρίζῃ τί εἶναι ἀρετή, τί κακία, τί δίκαιον, τί ἀδίκον, τί ἀγαθόν, τί κακόν, καὶ τὰ μὲν ὡς ὠφέλιμα νὰ πράττῃ τὰ δὲ ὡς βλαβερὰ νὰ ἀποφεύγῃ. Πάντα ταῦτα ἐξετάζει ἡ Χριστιανικὴ Ἠθική¹.

Ἐρωτήσεις. *Τί καλεῖται Χριστ. Ἠθική; ποῖα εἶναι ἡ πηγή καὶ ποῖα ἡ διαίρεσις αὐτῆς; ποῖα ἡ ἀξία τῆς Χριστ. Ἠθικῆς καὶ τί κατορθοῖ αὐτή;*

¹ Περὶ τούτων διδάσκει συντόμως καὶ ἡ Κατήχησις ἀναπτύσσουσα τὸν δεκάλογον, ἀλλ' ἡ Χριστ. Ἠθικὴ ἀναπτύσσει ταῦτα ἐκτενέστερον καὶ μεθοδικώτερον.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἐκτίθενται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς Χριστ. Ἠθικῆς. Τούτων βᾶσις εἶναι ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος ὃν ὀφείλει νὰ ἀκολουθῇ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ὁ ἀληθὴς χριστιανός. Ἀλλὰ πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ νόμου τούτου ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν πρότερον τίς εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, ἐξ ἧς ἐκπηγάζει οὗτος.

§ 2. Σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

1. Πρὸς εὐρεσιν τῆς σχέσεως ταύτης πρέπει νὰ καθορίσωμεν τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ σύμπαντι καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπέναντι τοῦ πλησίον.

2. Κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν, τὴν ἐγγραφον πηγὴν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ Κόσμου ὅλου¹ καὶ ἄρα καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπλασε δὲ τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ (Γεν. Α', 26—Β' 7), τ. ἔ. κατέστησε τελειότερον τῶν ἄλλων δημιουργημάτων δωρήσας αὐτῷ ἐξαιρετα δῶρα, τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, δι' ὧν προώρισεν αὐτὸν νὰ ἐξομοιωθῇ αὐτῷ τελειοποιούμενος καὶ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Οὐ μόνον δ' ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ οὕτω δαψιλῶς ἐπροίκισεν αὐτὸν ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν καλοῦσαν αὐτὸν «Πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16).

Ὁ Θεὸς λοιπὸν ὡς δημιουργὸς καὶ προνοητὴς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πατὴρ καὶ προστάτης αὐτοῦ, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὡς δημιουργημᾶ εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ ὀφείλον αὐτῷ τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν. Ἄρα ἡ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. σχέσις εἶναι οἷα ἡ μεταξὺ πατρὸς καὶ τέκνου.

1 Ὅπως εἶναι παράλογον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μία οἰκία ἐγένετο ἀφ' ἑαυτῆς καὶ οὐχὶ ὑπὸ τεχνιτῶν οὕτω παράλογον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ὅτι ὁ Κόσμος, τὸ πᾶγκαλον τοῦτο δημιούργημα, ἐγένετο ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲν ἀποτέλεσμα δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ αἰτίου.

3. Ὁ δὲ πλησίον, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν¹ ἕ,τι καὶ ἡμεῖς αὐτοί, διότι ἐπλάσθη καὶ οὗτος, ὡς καὶ ἡμεῖς, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δημιουργοῦ, ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὕψηλου προορισμοῦ καὶ ἐπροικίσθη διὰ τῶν αὐτῶν δώρων· εἶναι δηλ. ὁμοιος ἡμῖν καὶ ἴσης ἀξίας, ἥτοι ἀδελφὸς ἡμῶν, ὅπως τὰ τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς². Ἄρα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον εἶναι οἷα ἡ μεταξὺ ἀδελφῶν.

Ἔρωτ. Τι εἶναι ὁ Θεὸς ἐν τῷ σύμπαντι καὶ τί ὁ ἄνθρωπος; τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν; τίς ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον;

§ 3. Ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος.

1. Ἄφ' οὗ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον πατὴρ καὶ ὁ φιλόστοργος περὶ αὐτοῦ προνοητὴς ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφὸς ὁμοιος αὐτῷ κατὰ πάντα ἀναγκάτως ἐκ τῆς πατρικῆς καὶ ἀδελφικῆς ταύτης σχέσεως ἐκπηγάζει ὁ ἐξῆς ἠθικὸς νόμος «Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν καὶ νὰ πράττῃ πάντοτε πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ τῇ ἀγάπῃ ταύτῃ³. Καὶ ὄντως ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ καὶ σέβεται τοὺς γονεῖς καὶ ἀδελφούς αὐτοῦ, οἵτινες ὡς ἄνθρωποι δύνανται νὰ εἶναι καὶ ἐλαττωματικοί, πολὺ περισσότερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ σέβεται τὸν πανάγαθον πατέρα ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων, τὸν Θεόν, χάριν δὲ τούτου νὰ ἀγαπᾷ καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἥτοι τὸν ἑαυτοῦ πλησίον, μεθ' οὗ συνδέεται καὶ δι' ἀδελφικῆς σχέσεως.

Τὴν ἀγάπην ταύτην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἐχαρρακτήρισεν ὡς ὑψιστον ἠθικὸν νόμον αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰπὼν «Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου . . .» καὶ «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ

1 Πράξ. ιζ', 24 «Ἐποίησέ τε ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς».

2 Γαλ. γ', 28 «Οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἑλλήνι, οὐκ ἐνὶ δούλῳ οὐδὲ ἐλεύθερῳ, οὐκ ἐνὶ ἄρσενι καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».

3 Ὁ νόμος οὗτος καλεῖται ἠθικὸς διότι κανονίζει τὰ ἥθη, ἥτοι τὰς συνηθείας καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος πράττει τὰς πράξεις αὐτοῦ. Πᾶν δ' ὅ,τι συμφωνεῖ τῷ ἠθικῷ τούτῳ νόμῳ λέγεται ἀγαθόν.

νόμος καὶ οἱ προφῆται (ἡ ἀγ. Γραφή) κρέμανται» (Ματθ. κβ', 37, 39, 40), ἦτοι ὅτι ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης ἐξαρτᾶται ἡ τήρησις ἀπασῶν τῶν διατάξεων τῆς ἀγ. Γραφῆς.

2. Κατὰ τοῦτον τὸν ὕψιστον ἠθικὸν νόμον ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ κανονίζῃ πάντοτε πάσας τὰς ἐν τῷ βίῳ πράξεις αὐτοῦ, ἦτοι νὰ πράττῃ μὲν πάντοτε μόνον ὅ,τι συμφωνεῖ τῷ νόμῳ τούτῳ, δηλ. τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ αὐτῷ, δηλ. τὸ κακόν, καὶ ἂν τοῦτο εὐχαριστῇ αὐτὸν ἢ ὑποστηρίζῃ τὰ συμφέροντά του.

3. Μόνον ὁ ἠθικὸς νόμος καθοδηγεῖ ἀληθῶς τὸν χριστιανὸν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ καὶ ἐξευγενίζει καὶ ἐξυψοῖ αὐτὸν μέχρι τοῦ Θεοῦ. Τούναντίον ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ ἐγωισμὸς, οἱ δύο οὗτοι ἐχθροὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος παραδοθῇ εἰς αὐτὰ ἀποκλειστικῶς ἀποκτηνοῦσι καὶ ἐξευτελίζουσιν αὐτὸν καθιστῶντα αὐτὸν ἀνίκανον νὰ πράττῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅπερ πολλακίς ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῶν ἐπιθυμιῶν ἡμῶν καὶ τὴν αὐταπάρνησιν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν ἐγωισμὸν.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ ἡδονὴ (τὸ εὐάρεστον) καὶ ὁ ἐγωισμὸς (τὸ συμφέρον) ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἵνα ἀνακουφίζωσιν ἡμᾶς σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν ἀλλὰ ταῦτα εἶναι πάντοτε ταπεινότερα ἐλατήρια καὶ πρέπει νὰ ὑποχωρῶσι πρὸ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐλατηρίου, δηλ. τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει μὲν καὶ σῶμα ἀλλὰ κυρίως εἶναι πνευματικὸν ὄν, καὶ ἡ σωματικὴ ζωὴ πρέπει νὰ ὑπόκειται τῇ πνευματικῇ (Ματθ. κς', 36-47). Μόνον λοιπὸν τότε ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις τοῦ εὐαρέστου (ἡδονῆς) καὶ τοῦ συμφέροντος (ἐγωισμοῦ) ἢ καὶ ἐπιδιώκονται ταῦτα ὅταν δὲν ἀντίκεινται τῷ ἠθικῷ νόμῳ.

Ἔρωτ. Τίς ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος καὶ πόθεν ἐκπηγάζει ; τίς ἡ σημασία τοῦ νόμου τούτου ; πῶς πρέπει νὰ κανονίζῃ ὁ ἄνθρωπος τὰς πράξεις του ; τί φευκτέον κυρίως ὡς ἐναντίον τῷ ἠθικῷ νόμῳ ; τί εἶναι ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ ἐγωισμὸς καὶ πότε μόνον ἐπιτρέπονται ταῦτα ;

§ 4. Τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

1. Ὁ ἄνθρωπος φύσει αἰσθάνεται πάντοτε καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι ὑπόχρεος νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν του καὶ νὰ πράττῃ πάντα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας περὶ τούτου διδασκαλίας. Οὐδὲν ἄτομον, οὐδεμία οἰκογένεια, οὐδεὶς λαὸς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς

ιδέας ταύτης. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων βάρβαροι ἔθνηκοι λαοὶ ὀρμεμφύτως πως φερόμενοι ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ λατρεύωσι θεὸν τινα καὶ νὰ εἶναι αὐτῶ προσκεκολλημένοι καὶ ἀφωσιωμένοι. Τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή μαρτυρεῖ λέγουσα «Τὰ ἔθνη (οἱ ἔθνηκοι) . . . φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ . . .» (Ῥωμ. β', 14) καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος ἐπιβάλλει ὡς λογικόν. Διὸ τὸ μὲν φονεῦειν, κλέπτειν κ.τ.τ. ἐθεωρήθησαν πάντοτε κακὰ τὸ δὲ ἀγαπᾶν, τὸ βοηθεῖν, τὸ σέβεσθαι τὰ θεῖα καὶ τὰνθρώπινα κ.τ.τ. ἐθεωρήθησαν πάντοτε ἀγαθὰ.

2. Ἡ παντὶ ἀνθρώπῳ φύσει ἔμφυτος αὕτη ἰδέα εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ φύσει ἔμφυτος οὗτος ἠθικὸς νόμος τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τῷ χριστιανῷ ἐγένετο ἔτι ἐναργέστερος διότι ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτοῦ ἐπὶ πλέον καὶ τὸ φῶς τῆς θείας ἀποκαλύψεως τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ συνεπλήρωσεν αὐτόν. "Ὡστε καὶ ὁ τῶν χριστιανῶν ἠθικὸς νόμος εἶναι ὡσάκτως ἔμφυτος παντὶ χριστιανῷ, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀπόστολος Παῦλος καλεῖ αὐτὸν γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν (Ῥωμ. β', 15). Ἐνέγραψε δ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ χριστιανοῦ ὅπως ἐκφράζη τὸ ἄγιον αὐτοῦ θέλημα.

3. Ἄν δὲ ὑπῆρξαν ἢ ὑπάρχουσιν ἔτι ἄτομα ἢ λαοὶ διεφθαρμένοι, παρ' οἷς ἐπεκράτησαν ἢ ἐπικρατοῦσιν ἔτι καὶ μετὰ τὴν θεϊαν ἀποκάλυψιν (τὸν χριστιανισμόν) διεστραμμένοι ἠθικαὶ ἰδέαι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀλλ' εἶναι διαστροφή αὐτοῦ συμπαρομαρτοῦσα τῷ ἀνθρώπῳ. Ὅπως ἡ ἀσθένεια τοῦ ὀφθαλμιῶντος λ. χ. δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἀγαθοεργὸν δύναμιν τοῦ ἡλίου διότι οὗτος βλάπτει τὸν ὀφθαλμιῶντα οὕτω καὶ ἡ διαστροφή αὕτη τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν ἀναιρεῖ τὸ ἔμφυτον αὐτοῦ ἀλλ' ὅπως αἰτία τοῦ ὀφθαλμιῶντος εἶναι οὐχὶ ἡ ἔλλειψις ὠφελίμου τοῦ ἡλίου ιδιότητος ἀλλ' αὕτη ἡ ἀσθένεια οὕτω καὶ αἰτία τῆς διαστροφῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις αὐτοῦ ἀλλ' αὕτη ἡ ἀσθένεια τοῦ πάσχοντος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κατὰ τὴν ἀγ. Γραφήν ὑπάρχουσα πάντοτε ἐν τῷ Κόσμῳ ἁμαρτία¹, ὡς παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐξήλειπεν οὐδὲ θὰ ἐξαλείψη ποτὲ τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀλλ' ἀπλῶς ἐξησθένισέ πως καὶ μονομερῶς διέστρεψεν αὐτήν. Τῷ χριστιανῷ δ' ἀπόκειται ὅπως ὑπὸ τοῦ θεοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως (τοῦ χριστιανισμοῦ) ὀδηγούμενος

¹ Δηλ. αἰκακαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πρβλ. § 14. 1 σημ.

καὶ κατὰ τὸ θεῖον πρότυπον τοῦ Λυτρωτοῦ ἀνατρεφόμενος ἐνισχύη τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ μὴ ἀμαρτάνῃ.

¹Ἐρωτ. *Εἶναι ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ὁ ἠθικός νόμος; πῶς ἀποδεικνύεται τοῦτο; διαψεύδουσι τοῦτο αἱ παραιτηρούμεναι παρεκτροπαὶ ἢ ὄχι καὶ διατί; ὑπάρχει ἀμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; πῶς ἐπιδοῇ αὐτῇ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου;*

§ 5. Τρόπος ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

1. Ὅταν δίδω χρήματα εἰς πτωχὸν ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ λ. χ. ὑπὲρ ἐμοῦ ἢ ἄλλως μὲ ὑπηρετήσῃ, ὅταν λέγω τὴν ἀλήθειαν μόνον διότι φοβοῦμαι τινὰ, ὅταν δίδω ἐλεημοσύνην ὅπως ἐπιδειχθῶ τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι¹, καὶ ἐν γένει ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινὰ πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἀλλὰ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἀγαθῆ αὐτῆ. πράξις μου οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν οὐδὲ εἶναι ἐκπλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, διότι ὁ σκοπὸς μου εἶναι κακός. Ὅθεν ὅταν ὁ σκοπὸς πράξεώς τινος εἶναι κακὸς ἢ πράξις αὐτῆ καὶ ἂν εἶναι κατ' οὐσίαν ἀγαθὴ μεταβάλλεται εἰς κακὴν. Μόνον ὅταν καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ πράξις αὐτῆ εἶναι ἀγαθὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικός νόμος.

2. Ὡσαύτως δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ φαιρέσω τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον, τ. ἔ. ἢ κατ' οὐσίαν κακὴν πράξιν δὲν δύναται νὰ μετατραπῇ εἰς ἀγαθὴν διότι ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχε δῆθεν ἀγαθὸν σκοπὸν, διότι τὸ κακὸν εἶναι πάντοτε κακόν. Ἡ δὲ διδασκαλία τῶν Ἰησοῦϊτῶν² ἔτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα (τὴν πράξιν) δὲν εἶναι ἠθική. Ἴνα λοιπὸν ἡ πράξις εἶναι ὄντως ἀγαθὴ πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν νὰ εἶναι ἀγαθὴ καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν νὰ εἶναι.

¹ Φαρισαῖοι ἐκαλοῦντο ἡ διακεκριμένη ἐκείνη τάξις τῶν Ἰουδαίων ἣτις ἐθεωρεῖτο μὲν εὐσεβὴς καὶ δικαία διὰ τὴν τυπικὴν τήρησιν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἀλλὰ τὰ πάντα ἔπραττε πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις (πρβλ. Ματθ. χγ', 1-8 Λουκ. ιη', 9 κλπ.). Διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια Φαρισαῖος κατήγησε συνώνυμος τῆς ἔννοιαι ὑποκριτής.

² Οἱ Ἰησοῦϊται εἶναι μοναχικὸν τάγμα συσταθὲν κατὰ τὸ 1534 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰγνατίου δὲ Λογζόλα ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν καθολικισμὸν (παπισμὸν) καὶ καταπολεμήσῃ πᾶσαν ἄλλην χριστιανικὴν αἵρεσιν, ἰδίαι δὲ τοὺς Δουθηρανούς (διαμαρτυρομένους). Οἱ Ἰησοῦϊται πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των μετεχειρίσθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα ἀντιχριστιανικά μέσα καὶ τὴν ὀλεθρίαν ἀρχήν· ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα!, δι' ἧς πολλῶν χιλιάδων ἀθῶων τὸν φόνον ἐδικαιολόγησαν.

τοιαύτη. Οὕτω μόνον πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος, ἥτοι μετὰ εὐλικρινοῦς διαθέσεως.

Ἐρωτ. Πότε ἡ ἠθικὴ πράξις ἔχει ἀξίαν; τί ἀπαιτεῖται ἵνα πράξις τις εἶναι ἠθικὴ; δύναται ὁ σκοπὸς νὰ ἀγιάσῃ τὰ μέσα; μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος;

§ 6. Τὸ καθήκον.

1. Ὁ ἠθικὸς νόμος μοι ἐπιβάλλει νὰ ἀγαπῶ τὸν Θεόν, νὰ λατρεύω αὐτόν, νὰ ἀγαπῶ τὸν πλησίον, νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς, νὰ λέγω τὴν ἀλήθειαν κλπ. Τὸ ἀγαπᾶν τὸν Θεόν, τὸ λατρεύειν αὐτόν, τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον, τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς, τὸ λέγειν τὴν ἀλήθειαν κλπ. εἶναι ὑποχρεώσεις μου. Λοιπὸν πᾶσα ὑποχρέωσις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου λέγεται καθήκον.

2. Τὰ καθήκοντα λέγονται **ἀποφατικά** ὅταν ἀπαγορεύσῃ τι, οἷον **μὴ φονεύσης, μὴ κλέψῃς**· **θετικά** ὅταν ἐπιβάλλωσῃ τι, οἷον **ἀγάπα τοὺς ἀνθρώπους, ἐλέει τοὺς πτωχοὺς**· **ἀπόλυτα** ἢ **γενικὰ** ὅταν εἰς πάντα τοὺς ἀνθρώπους ἀπολύτως ἐπιβάλλωνται, οἷον **ἀγάπα τὸν Θεόν, σέβου τοὺς γονεῖς σου**· **σχετικά** ἢ **εἰδικὰ** ὅταν γεννῶνται ἐκ σχέσεων ἰδιαιτέρων, ἃς ἡμεῖς οἰκαιοθελῶς συνήψαμεν, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν συζύγων, τῶν ἐταίρων συλλόγου τινὸς κλπ.

3. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα διαίρουσιν εἰς καθήκοντα **πρὸς τὸν Θεόν**, οἷον **σέβου καὶ λάτρευε τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον**, οἷον **ἀγάπα τὸν πλησίον σου, δίδε ἐλεημοσύνην, καὶ πρὸς ἑαυτόν**, οἷον **φρόντιζε περὶ τῆς υγείας σου, περὶ τῆς σωματικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεώς σου, περὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου** κλπ.

4. Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν εἰς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα διαίρουσιν εἰς **καθήκοντα δικαιοσύνης**, ὅσα ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ βλάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του, π. χ. **μὴ φονεύσης, μὴ κλέψῃς** κλπ., καὶ εἰς **καθήκοντα φιλανθρωπίας**, ὅσα ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν, π. χ. **ἐλέει τοὺς πτωχοὺς, σφῶζε τὴν ἀδίκως κινδυνεύουσαν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις των** κλπ. Καὶ τὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης καθήκοντα ἐπιβάλλονται καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας, τὰ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἀφήνονται εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐκάστου, διότι εὐεργεσία ἐπιβεβλημένη οὐδεμίαν θὰ εἶχεν ἀξίαν.

Καίτοι δὲ ἀμφοτέρωθεν ταῦτα εἶναι σπουδαῖα ὁμοῦς τὰ τῆς δικαιοσύνης εἶναι σπουδαιότερα, διότι ἡ παράλειψις αὐτῶν καταστρέφει τελείως τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν, ὡς φάνηται ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηρύσσοντος, κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς μελλούσης κρίσεως (Ματθ. κε', 31 κφξς), ἀξίους ἀμοιβῆς τοὺς ἐκπληρώσαντας αὐτά. Ταῦτα εἰλικρινῶς πραττόμενα δεικνύουσι καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὴν ἀγαθὴν τοῦ πράττοντος διάθεσιν ὡς ὅπως προαιρετικά. Τοῦτο δὲ συμβαίνει εἰς τὰ τῆς δικαιοσύνης, ἅτινα πιθανὸν νὰ ἐκτελῶνται ἐκ φόβου μόνον πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπαπελουμένας ποινάς. Κατὰ τοῦτο τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα εἶναι χαρακτηριστικώτερα τῶν τῆς δικαιοσύνης.

5. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀξίαν τὰ καθήκοντα διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων α') κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ πρὸς ὃ ἀναφέρονται προσώπου, π. χ. τὸ καθήκον τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἀνώτερον τοῦ τῆς ὑπακοῆς εἰς τοὺς ἄρχοντας, διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἡμῖν τόσον σεβαστοὶ ὅσον ὁ Θεός!, τὸ καθήκον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν βασιλέα εἶναι ἀνώτερον τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἄρχοντας κλπ. β') κατὰ τὴν σπουδαιότητα τοῦ πρὸς ὃ ἀναφέρονται πράγματος, ὅσα δηλ. σπουδαιότερον εἶναι πράγμα τι τοσοῦτω σπουδαιότερον εἶναι καὶ τὸ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενον καθήκον, λ. χ. τὸ καθήκον τοῦ μὴ φονεῦν εἶναι ἀνώτερον τοῦ τοῦ μὴ κλέπτειν, διότι ἡ ζωὴ εἶναι πράγμα σπουδαιότερον τῆς περιουσίας γ') κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πρὸς ὅς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα, λ. χ. ἡ πρὸς πόλιν ἔλην ἢ κοινότητα ἢ οἰκογένειαν εὐεργεσία εἶναι μείζων τῆς πρὸς ἓν ἄτομον, ἢ δὲ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἔλην μεγίστη, διότι οἱ πολλοὶ εἶναι μᾶλλον προτιμητέοι τοῦ ἑνός· καὶ δ') κατὰ τὴν ἀνάγκην τῶν πρὸς ὅς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα, π. χ. ἡ βοήθεια πρὸς κινδυνεύοντα τὸν ἔσχατον κίνδυνον εἶναι ἀνωτέρα τῆς πρὸς δυνάμενον καὶ ἄλλοθεν νὰ σωθῆ, ἢ βοήθεια πρὸς πεινῶντα ἀνωτέρα τῆς πρὸς ἀνυπόδητον, διότι ἡ ἀνάγκη τῶν πρώτων εἶναι μείζων τῆς τῶν δευτέρων.

Τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν καθηκόντων κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν πρέπει ἐπιμελῶς νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν, διότι πολλάκις ἐν τῷ βίῳ συμβαίνει ἡ λεγομένη σύγκρουσις καθηκόντων, καθ' ἣν ἐπιβαλλομένων ἡμῖν δύο ἢ πλείονων συγχρόνως καθηκόντων ἀναγκαζόμεθα τὸ μὲν νὰ πρά-

ζωμεν, τὸ δὲ νὰ παραλίπωμεν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ὅτι εἶναι προτιμητέον τὸ ὅπως δήποτε σπουδαιότερον.

Ἔρωτ. *Τί λέγεται καθήκον; τίνα λέγονται ἀποφατικά, τίνα θετικά, τίνα γενικά καὶ τίνα εἰδικά καθήκοντα; πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον καὶ πῶς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν; τίς ἡ διαφορὰ μεταξύ καθηκόντων δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας; τίνα εἶναι σπουδαιότερα καὶ τίνα χαρακτηριζοῦνται ὡς κώτερα; κατὰ τί διαφέρουσι τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων; τί ποιητέον κατὰ τὴν σύγκρουσιν τῶν καθηκόντων;*

§ 7. Τὸ δικαίωμα.

1. Ὅπως μοὶ ἐπιβάλλει ὁ ἠθικὸς νόμος νὰ σέβωμαι τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν περιουσίαν κλπ. τῶν ἄλλων οὕτω καὶ μοὶ ἐπιτρέπει (μοὶ δίδει τὴν ἐξουσίαν) νὰ ἀπαιτῶ καὶ ἐγὼ παρὰ τῶν ἄλλων νὰ σέβωνται καὶ αὐτοὶ τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν περιουσίαν μου κλπ. Ἡ ἐξουσία αὕτη, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος, πρὸς τί λέγεται δικαίωμα. Οὕτω ὁ ἔχων καθήκοντα πρὸς ἄλλους ἔχει καὶ δικαιώματα ἐπ' αὐτῶν.

2. Καὶ τὰ δικαιώματα διαιροῦνται εἰς ἀπόλυτα ἢ φυσικά, ὅσα ἐκ φύσεως ἀπολύτως ἔχομεν, λ. χ. τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπερασπίζειν τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν κλπ., καὶ εἰς σχετικὰ ἢ ἐπίκτητα, ὅσα ἀποκτῶμεν ἐκ σχέσεων ἃς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν, λ. χ. τὸ δικαίωμα ὁ ἔχων νὰ συμμετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐπιχειρήσεως· ἔτι δὲ εἰς προσωπικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα, λ. χ. τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τιμῆς ἡμῶν, καὶ εἰς πραγματικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα, λ. χ. τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν.

3. Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν τὰ δικαιώματα διαιροῦνται εἰς ὠρισμένα, ὅσα ὀρίζονται καὶ ἐπιβάλλονται, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας, ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων· σκοποῦσι δὲ ταῦτα νὰ ἀποσοθήσωσιν ἀφ' ἡμῶν πάσαν βλάβην, καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, λ. χ. δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου, ἐὰν δὲ τις θελήσῃ νὰ μοῦ ἀφαιρήσῃ αὐτὴν ὁ νόμος μοὶ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίσω αὐτήν· καὶ εἰς ἀόριστα, ὅσα δὲν δύνανται νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐπιβληθῶσιν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀφηνομένης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν ἐλευθερὰν θέλησιν καὶ τὴν συνείδησιν ἐκάστου· σκοποῦσι δὲ ταῦτα νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων, καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας· λ. χ. δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ νὰ μὲ ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα δὲν δύναμαι ὅμως καὶ διὰ νόμου νὰ ἐξαναγ-

κάσω τινά εἰς τοῦτο, διότι οὐδείς νόμος ἐπιβάλλει τὴν ἔπαινον οὐδ' εἶναι ἔπαινος ὁ διὰ τῆς βίας ἐπιβαλλόμενος¹.

Ἔρωτ. *Τί καλεῖται δικαίωμα; πῶς διαιοῦνται τὰ δικαιώματα ἐν γένει; πῶς λέγονται ὅσα φύσει ἔχομεν καὶ πῶς ὅσα ἡμεῖς ἀποκτώμεν; πῶς τὰ εἰς πρόσωπα ἀναφερόμενα καὶ πῶς τὰ εἰς πράγματα; πῶς διαιοῦνται ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν; τί σκοποῦσι τὰ ὀρισμένα καὶ εἰς ποῖα καθήκοντα ἀνταποκρίνονται; τί τὰ ἀόριστα καὶ εἰς ποῖα καθήκοντα ἀνταποκρίνονται;*

§ 8. Ἀμοιβαία σχέσις καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων.

1. Εἰς τὰ δικαιώματα ἅτινα ἔχομεν ἐπὶ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας ἡμῶν λ. χ. ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν ἡμῶν, καὶ ἀντιστρόφως, εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν ἀντιπαράκεινται ἀνάλογα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, δηλ. τὸ ἀπόλυτον εἰς τὸ ἀπόλυτον, τὸ σχετικὸν εἰς τὸ σχετικὸν κλπ., ὥστε γνωρίζοντες καθήκον τι δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τὰνάπαλιν. Ὅθεν τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στενῶτατα πρὸς ἄλληλα, οὕτως ὥστε οὐδέτερον δύναται νὰ ἐννοηθῆ ἄνευ τοῦ ἑτέρου.

Ἔρωτ. *Ποῖον ἀντιπαράκεινται τὰ καθήκοντα; τίς ἡ ἀμοιβαία σχέσις καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων;*

§ 9. Δίκαιον, ἄδικον, δικαιοσύνη, ἀδικία, ἐπιείκεια, αὐστηρότης.

1. Λέγων ἐν δικαστηρίῳ τὴν ἀλήθειαν καὶ σώζων τὴν περιουσίαν

¹ Μόνον ἐγωισταί, μάταιοι καὶ εὐτελεῖς ἄνθρωποι δύνανται νὰ ζητῶσιν ἱμέσως ἢ ἐμμέσως νὰ ἐπιβάλλωσιν ὅπου καὶ ὅταν δύνανται τὸν πρὸς ἑαυτοῦς ἔπαινον καὶ θαυμασμὸν τῶν ἄλλων· ἀλλ' οὗτοι ἀντὶ νὰ ἐπιτύχωσι τούτου γίνονται καταγέλαστοι καὶ ἀποδεικνύονται τοῖς πολλοῖς κοῦφοι· ὁ ἔπαινος, ἡ ἐκτίμησις, ἡ ἀγάπη κ. τ. τ. ὡς αἰσθήματα μόνον ἐμπνέονται οὐδέποτε δ' ἐπιβάλλονται. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐπιμελῶς ν' ἀπέχη νὰ ἀπαιτῆ παρὰ τῶν ἄλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀόριστων δικαιωμάτων καὶ νὰ μὴ ὑπερηφανεύεται ὅταν οὐ ἄλλοι ἐπαυῶσιν αὐτὸν ἢ τιμῶσι κλπ. ἵνα μὴ περιπίπτῃ εἰς τὸ ποταπὸν πάθος τοῦ εὐτελοῦς τούτου ἐγωισμοῦ, ὅστις πολλάκις γίνεται αἰτία θλίψεων καὶ δυστυχιμάτων (Πρβλ. καὶ § 36).

ἢ ὑπόληψίν τινος πράττω πράξιν σύμφωνον πρὸς τὸ δικαίωμα ὃ ἐκεῖνος ἔχει ν' ἀπαιτήσῃ παρ' ἐμοῦ τὴν ἀλήθειαν ἵνα προστατεύσῃ τὴν ἀδίκως κινδυνεύουσαν περιουσίαν ἢ ὑπόληψίν του· τούναντίον, ἐὰν δὲν εἶπω τὴν ἀλήθειαν πράττω πράξιν ἀσύμφωνον πρὸς τὸ δικαίωμα ἐκεῖνου. Ἡ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων λέγεται **δίκαιον** ἢ δὲ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτὰ λέγεται **ἄδικον**· ἢ δὲ σταθερὰ γνώμη ἢ ἕξις τοῦ σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων λέγεται **δικαιοσύνη**, τούναντίον δὲ ἢ ἕξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν αὐτὰ λέγεται **ἀδικία**.

2. Δικαιοσύνη εἶναι δύο εἰδῶν, ἡ στενὴ (ἢ πολιτικὴ καὶ αὐστηρὰ καλουμένη), ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν ὀρισμένων (§ 7,3) δικαιωμάτων, καὶ ἡ εὐρεῖα (ἢ καθολικὴ καὶ χριστιανικὴ καλουμένη), ἣτις ἐκτείνεται ἐπὶ πάντων καθόλου τῶν δικαιωμάτων, ὀρισμένων τε καὶ ἀορίστων. Τὴν εὐρεῖαν ταύτην δικαιοσύνην, ἣτις εἶναι πολὺ σπουδαιότερα καὶ ἦν ἀπαιτεῖ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διὰ τῆς θαυμασίας ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίας του (Ματθ. ε', ς' καὶ ζ'). Δι' αὐτῆς τὰ στενὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ὄρια ἤρυνε λαμπρῶς ὁ Σωτὴρ ἀναπτύξας θαυμασίως τὰ περὶ φόνου (Ματθ. ε', 21), περὶ ὄρκου (Ματθ. ε', 33), περὶ ἐλεημοσύνης (Ματθ. ς', 1) κλπ. καὶ ἀπαγορεύσας οὐ μόνον τὸ φονεύειν ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διάκεισθαι, οὐ μόνον τὸ ἐπιορκεῖν ἢ ψευδορκεῖν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι κλπ. Συνεπλήρωσε δὲ οὕτω ὁ Σωτὴρ τὸν ἀτελεῖ Μωσαϊκὸν νόμον τὸν διδάσκοντα μόνον τὴν στενὴν δικαιοσύνην.

3. Ἡ δὲ ἀδικία εἶναι τριῶν εἰδῶν· καλεῖται **πταῖσμα** μὲν ὅταν εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ ἀσήμαντος **πλημμέλημα** δὲ ὅταν ἐπιφέρῃ βλάβην μικρὰν καὶ **κακούργημα** ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην καὶ σημαντικὴν βλάβην.

4. Ἐπιείκεια δὲ εἶναι τὸ νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἀπαιτήσῃ τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν πάντοτε τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν καὶ νὰ μὴ εἴμεθα πολὺ ἀκριβολόγοι ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν πρὸς βλάβην τῶν ἄλλων, τ. ἔ. τὸ νὰ συνδυάζωμεν τὴν δικαιοσύνην πάντοτε μετὰ τῆς φιλανθρωπίας· λ. χ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας ἢ ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων καὶ ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεώς του δὲν δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ πρὸς ἡμᾶς ὑποχρέωσίν τινα, ἥς τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιούμεθα ὑπὸ τοῦ νόμου ν' ἀπαιτήσωμεν, πρέπει νὰ φανῶμεν φιλάνθρωποι καὶ νὰ μὴ ἀπαι-

τήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας καὶ μετὰ σκληρότητος ὅ,τι δικαιοῦ-
μεθα· τότε λέγομεν ὅτι ἔχομεν ἐπιείκειαν· ἄλλως θὰ εἴμεθα σκληροὶ
καὶ ἀπάνθρωποι.

Ἡ ἐπιείκεια εἶναι χριστιανικὴ ἀρετὴ καὶ πρέπει νὰ συνοδεύη πάν-
τοτε τὴν δικαιοσύνην, ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη κατανατᾶ ἄκρα ἀδικία
(*summum jus summa injuria*). Πρέπει ὅμως μετὰ προσοχῆς
καὶ συνέσεως νὰ γίνεται χρῆσις τῆς ἐπιεικείας καὶ μόνον ὅταν εἶναι
ἀνάγκη, διότι ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ
προξενήσῃ κακὸν καὶ μάλιστα ὅταν ἀσυνέτως ἐφαρμόζεται πρὸς ὑφι-
σταμένους ἢ μαθητάς, ὧν δύναται νὰ ὑποθάλη τὴν ἀμέλειαν ἐπὶ με-
γάλη αὐτῶν βλάβῃ.

Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς ἄλ-
λους καθηκόντων ἡμῶν, δηλ. καὶ τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρέπει μετ' ἐπι-
εικείας νὰ ἐκπληρῶμεν, ἦτοι οὐ μόνον ὅταν ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη τὰ
ἐπιβάλλῃ ἀλλὰ καὶ ὅταν εἴμεθα μὲν ἐλεύθεροι ἀλλ' ἐπιβάλλῃ ταῦτα
ἡ χρεία καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν ἄλλων· ἐν ᾧ λ. χ. ὁ διδάσκαλος ἔχει
καθῆκον νὰ διδάξῃ μίαν μόνον ὥραν δύναται ἐπιεικῶς ἐκπληρῶν τὸ
καθῆκόν του νὰ παρατείνῃ τὴν διδασκαλίαν ἐπ' ὀλίγον ἐάν οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ ἔχωσιν ἀνάγκην καὶ δὲν ἐμποδίζεται ἄλλη τις ἐργασία.

5. Αὐστηρότης τέλος εἶναι τὸ νὰ μὴ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν μήτε ἐν
τῇ ἀπαιτήσει τῶν δικαιωμάτων μήτε ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν καθηκόντων
ἡμῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας,
τ. ἔ. ἢ ἄνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη. Ἡ αὐστηρότης σπανίως εἶναι ἀρετὴ,
ὅταν ὑπάρχωσιν ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις ἐπιβαλλόμεναι χάριν καλῶν
ἀποτελεσμάτων.

Ἐρωτ. Τί εἶναι δίκαιον; τί ἄδικον; τί δικαιοσύνη; τί ἀδικία; πό-
σων εἰδῶν δικαιοσύνην ἔχομεν καὶ τίς ἢ σπουδαιότερα; πόσων εἰδῶν εἶναι ἡ
ἀδικία; τί εἶναι ἐπιείκεια; εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἐπιεικία καὶ πῶς πρέπει νὰ μετα-
χειριζόμεθα αὐτήν; μόνον ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων ἰσχύει ἡ ἐπιεικία; τί εἶναι
αὐστηρότης;

§ 10. Ἡ συνείδησις.

1. Ἡ ἐνέργεια ἢ ἰδιότης ἐκείνη τοῦ νοῦ καθ' ἣν κρίνομεν ἡμετέ-
ραν τινὰ πράξιν ἂν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ οὐ λέγε-
ται συνείδησις. Ἡ συνείδησις ἐνετέθη ἐν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὅπως ὁδηγῇ

ἡμᾶς ἐν τῷ βίῳ ἐξαγγέλλουσα τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα ὡς τις ἀόρατος φύλαξ καὶ φρουρὸς ἡμῶν· διὸ δικαίως φωνῇ Θεοῦ καλεῖται, διότι οἰονεὶ φωνάζει ἡμῖν ἐνδοθεν «τοῦτο πράττε, ἐκεῖνο μὴ πράξῃς».

2. Ἡ συνειδήσις πρὸ τῆς πράξεως (ἢ προηγουμένη συνειδήσις) προ-
τρέπει μὲν ἡμᾶς εἰς αὐτὴν ἂν εἶναι ἀγαθὴ ἀποτρέπει δὲ ἡμᾶς ἀπ' αὐτῆς
ἂν εἶναι κακὴ, μετὰ δὲ τὴν πράξιν (ἢ ἐπομένη συνειδήσις) ἂν μὲν ἢ
πράξις ἦτο ἀγαθὴ ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ πληροὶ χαρᾶς παρέχουσα τὴν κα-
λουμένην ἠθικὴν ἱκανοποίησιν ἢ ψυχικὴν γαλήνην ἂν δὲ ἢ πράξις ἦτο
κακὴ ψέγει καὶ ἐλέγχει γεννώσα ἐν ἡμῖν τὴν καλουμένην τύψιν τῆς
συνειδήσεως. Ἐπὶ τῆς ψυχικῆς γαλήνης στηρίζεται ἡ εὐδαιμονία τοῦ
ἀνθρώπου, ἣν οὐδὲ τὰ μεγαλύτερα ἐξωτερικὰ δυστυχήματα δύνανται
νὰ ἀφαιρέσωσι, διότι ὁ τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως ἔχων συναισθάνε-
ται ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ καὶ ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ, βραβεύοντος
πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διὰ τῆς εὐδαιμονίας. Τούναντίον δὲ ἡ τύψις τῆς
συνειδήσεως προξενεῖ τὴν δυστυχίαν, ἣν οὐδ' αἱ μέγιστα ἐξωτερικὰ εὐ-
τυχία (πλούτη, τιμαί, δόξα) δύνανται νὰ ἄρῳσι, διότι ὁ τὴν τύψιν τῆς
συνειδήσεως ἔχων αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἀπομεμακρυσμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ,
τοῦ ἀποστρεφομένου πάντοτε καὶ τιμωροῦντος τὸ κακόν. Διὸ πρέπει νὰ
ἐπιζητῶμεν τὴν ψυχικὴν γαλήνην δι' ἀγαθῶν πράξεων, ν' ἀποφεύγωμεν
δὲ τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως δι' ἀποχῆς ἀπὸ παντὸς κακοῦ.

3. Ἡ συνειδήσις αὕτη λέγεται ὑγιής ἢ τελεία, διότι ὀρθῶς κρίνει
πάντοτε πάσας τὰς πράξεις ἡμῶν, μικρὰς τε καὶ μεγάλας, ἀναλόγως
τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν. Ὁ τὴν ὑγιᾶ ταύτην συνειδήσιν ἔχων λέ-
γεται εὐσυνείδητος. Οὗτος οὐδὲν πράττει παρὰ τὴν συνειδήσιν του
ἀλλὰ φροντίζει νὰ ζῆ πάντοτε κατ' αὐτὴν πράττων μόνον ὅ,τι συμ-
φωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ συνειδήσις πολλάκις ἐπι-
σκοτιζεται καὶ διαστρέφεται ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀμαρτίας κα-
θίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον ἀτελής καὶ ἐλαττωματικὴ καὶ διὰ τοῦτο
διακρίνομεν α') τὴν εὐρεῖαν συνειδήσιν, ὅταν μόνον τὰ πολὺ μεγάλα
ἀδικήματα αἰσθάνεται καὶ δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχει τὸν ἄνθρωπον διὰ
πολλὰ δὲ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα πολλάκις δὲν ἐλέγχει αὐτόν· β') τὴν
περιδεᾶ, ὅταν οὐ μόνον διὰ τὰ σπουδαῖα ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἐλαχίστου
λόγου ἄξια πράγματα περισσῶς θορυβῆται καὶ ἀμφιταλαντεύεται, ὡς
ὁ δειλός, ὅστις καὶ πρὸ τῆς σκιάς του πολλάκις φοβεῖται ὅπως παρα-
λόγως· γ') τὴν ἐλαστικὴν, ὅταν προκειμένου μὲν περὶ μικροῦ τινος συμ-

φέροντος είναι αὐστηρὰ προκειμένου ὅμως περὶ σπουδαίου τοιούτου εἶναι ἐπιεικῆς!· καὶ δ') τὴν φαρισαϊκὴν, ὅταν μόνον εἰς τὰ μικρὰ δεικνύη μεγάλην αὐστηρότητα χάριν ἐπιδείξεως εἰς δὲ τὰ μεγάλα ἀδιαφορῇ, ὡς ἔπραττον οἱ ἐξ ὧν καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβε Φαρισαῖοι, οἵτινες, κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ ἐλέγξαντος αὐτοὺς Χριστοῦ, διύλιζον τὸν κώνωπα τὴν δὲ κάμηλον κατέπινον (Ματθ. κγ', 24).

4. Ὁ οἷαν δῆποτε ἀτελῆ καὶ ἐλαττωματικὴν συνείδησιν ἔχων λέγεται ἀσυνείδητος. Οὗτος τὰ πάντα πράττει ἀδιαφορῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ οὐδὲν ὡς λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸν ἠθικὸν κόμον. Ἡ δὲ κατάστασις ἐν ἣ εὐρίσκεται ὁ ἀσυνείδητος λέγεται ἀσυνειδησία· μείζων βαθμὸς τῆς ἀσυνειδησίας λέγεται ἠθικὴ ἀναληθία, ἥτις εἶναι κατάστασις καθ' ἣν δὲν αἰσθάνεται τις ἄλλος, ἥτοι τύψιν τῆς συνειδήσεως, οὐδὲ διὰ τὰ βεβηρωτάτα ἀδικήματα· μέγιστος δὲ βαθμὸς τῆς ἀσυνειδησίας, ἔτι χειρῶν τῆς ἠθικῆς ἀναληθίας, εἶναι ἡ πώρωσις τοῦ νοῦ, καθ' ἣν οὐ μόνον τύψιν συνειδήσεως δὲν αἰσθάνεται τις πράττων βεβηρωτάτα κακουργήματα ἀλλὰ καὶ χαίρει διὰ τὸ κακόν! Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα οὐδὲν ἔχοντες συνειδήσεως διασφύζοντα ἕνεκα τῆς ἐκ τῆς ἀπειθεσίας καὶ τῆς κακῆς ἀνατροφῆς προεληθούσης διαφορᾶς.

5. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ φροντίζη ὅπως διατηρῇ πάντοτε ὑγιᾶ τὴν συνείδησίν του, ἐξασκῶν αὐτήν· τοῦτο δὲ πράττει ἐὰν μελετᾷ συνεχῶς τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἄλλα ὠφέλιμα θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ βιβλία (πρβλ. ὑπόσημ. § 20,2, γ')· ἐὰν ἀκροᾶται τακτικῶς τοῦ θείου λόγου καὶ ἄλλων ἠθικῶν ἐμιλιῶν, ἐὰν συναναστρέφεται πάντοτε μετὰ ἠθικῶν καὶ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων, ἀποφεύγων τὰς κακὰς συναναστροφάς, καὶ τέλος ἐὰν ἔχη ὡς ὁδηγόν του τὴν συνείδησιν καὶ τὸ λογικόν.

**Ερωτ. Τι εἶναι συνείδησις καὶ ποῖος ὁ σκοπὸς αὐτῆς; πῶς ἐνεργεῖ ἐφ' ἡμῶν ἡ συνείδησις; τί εἶναι ἡ ψυχικὴ γαλήνη καὶ τί ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως; ποῖα εἶναι ἡ τελεία συνείδησις καὶ πῶς λέγεται ὁ ἔχων αὐτήν; πόσα καὶ ποῖα εἶναι τὰ εἶδη τῆς ἀτελοῦς συνειδήσεως καὶ πῶς λέγεται ὁ ἔχων τοιαύτην; τίνας οἱ βαθμοὶ τῆς ἀσυνειδησίας; πῶς ἀσκεῖ τις τὴν συνείδησιν; πῶς προφυλάττει τις τὴν συνείδησίν του;*

§ 11. Ἡ ἐλευθέρα θέλησις.

1. Ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ λογικοῦ ἐδώρησε τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἕτερον σπουδαῖον δῶρον, τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως (§ 2) εἴτε τὴν ἐλευθέρ-

ραν βούλησιν τ. ἔ. ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν-ελῶς ἐλεύθερον εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρακτέου¹. Ἡ ἐλευθερία αὕτη ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἀνευ αὐτῆς οὔτε ἡ συνείδησις θὰ ἐπῆνει ἡμᾶς ἐπὶ ταῖς ἀγαθοῖς θὰ ἐψεγε δὲ ἐπὶ τοῖς κακοῖς, διότι ταῦτα δὲν θὰ ἦσαν προϊόντα τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς, οὔτε εὐθύνην θὰ εἶχεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τὰς πράξεις του ὡς μὴ ἐλεύθερος αὐτῶν ἐκλογεὺς. Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς λοιπὸν στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ· ἀνευ τῆς ἐλευθερίας οὐδεμίαν πράξιν, εἴτε καλὴν εἴτε κακὴν, ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τινὶ καὶ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν θὰ ὑπῆρχεν, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ κτήνη, ἅτινα στερούμενα ἐλευθερίας καὶ λογικοῦ καὶ τὰ πάντα ὀρμεμφύτως πράττοντα οὐδεμίαν εὐθύνην ἔχουσι διὰ τὰς πράξεις αὐτῶν.

2. Τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου διευθύνει κυρίως ὁ ὀρθὸς λόγος· ἀλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ ἐπηρεάζουσιν αὐτὴν καὶ διάφοροι αἰτίαι, οἷον αἱ ἐπιθυμίαι, ὁ ἐγωισμὸς, ὁ φόβος κλ.· τὰ αἴτια ὁμοῦς ταῦτα ὠθοῦσι μὲν τὸν ἄνθρωπον εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν ἀλλ' οὐδέποτε ἐξαναγκάζουσιν αὐτόν, διότι ἄλλως ἤθελε παύσει ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ δὲν συμβαίνει, ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἐπαίνου ἢ τοῦ ψόγου τῆς συνειδήσεώς του. Διὰ τοῦτο ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ὑπακούσῃ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἔχει τὸν ἐπαινον τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἠθικὴν ἱκανοποίησιν ἐὰν δὲ ἠττηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του ἢ ἐνδῶσῃ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωισμοῦ (συμφεροντός) του ἢ φοβηθῇ κλπ. καὶ πράξῃ κακόν τι ἔχει τὸν ψόγον καὶ τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως.

3. Ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν φύσει αἰσθάνεται ὅτι πρέπει νὰ ρυθμίσῃ τὴν θέλησίν του συμφῶνως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου (λογικοῦ) καὶ τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ ἑαυτῷ νὰ ἀγρεύεται ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν (ἡδονῶν) καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ (συμφεροντος) ἢ καὶ ὑπὸ ἄλλων αἰτίων· οὕτω συνηθίζει ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν

1. Σοφ. Σειρ. ιε', 14. «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου-αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις ἐντολὰς καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ, οὗ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου ἐναντι ἀνθρώπων ἢ ζωῇ καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ δοθήσεται αὐτῷ». Πρβλ. καὶ § 11. 4, ὑπόσημ.).

τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐνισχύει τὴν θέλησίν του, ἥτις ἀσκουμένη καὶ κρατυνομένη λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν, ὅπως, τοῦναντίον, ῥέπει πρὸς τὸ κακὸν ὅταν τις συνηθίσῃ νὰ πράττῃ τοῦτο. Τότε δὲ ἡ θέλησις καθίσταται ἰσχυρὰ ὅταν ἔχη τὴν δύναμιν νὰ ἐλέγῃ ὅ,τι πρέπει καὶ νὰ μὴ γίνεταί· δούλη τῶν παθῶν· εἰς τοῦτο ἀσφαλῶς ἄγει ἡμᾶς ἡ χριστιανικὴ ἀνατροφή καὶ μελέτη.

4. Τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐξησθένισέ πως ἡ ἁμαρτία, ὥστε ὁ ἄνθρωπος δυσκόλως νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον εὐκόλως δὲ νὰ παρασύρεται ὑπὸ τῶν ἡδονῶν καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ· ἀλλ' ὁμῶς δὲν ἐξήλειψεν αὐτήν, ὅπως δὲν κατέστρεψε καὶ τὸ λογικόν (Ῥωμ. ζ', 18—25). Ὁθεν ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν πρωτοπλάστων διαδοθεῖσαν καὶ γενικευθεῖσαν ἁμαρτίαν ἔμεινε μέχρι σήμερον καὶ θὰ μένῃ πάντοτε ἐλεύθερος καὶ ὑπεύθυνος ἅμα διὰ τὰς πράξεις του, ὡς βεβαίως α') ἡ συνείδησις ἐκάστου, β') ἡ Κ. Δ., ἥτις διδάσκουσα περὶ μετανοίας, περὶ ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς κλ. ἢ λέγουσα διὰ τοῦ Κυρίου «εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν» (Ματθ. ις', 24) προϋποθέτει βεβαίως ἐλευθερίαν γ') ἡ Π. Δ., ἥτις παραγγέλλουσα ἐν τῷ δεκαλόγῳ (Ἐξὸδ. κ') «οὐ φωνεύσεις, οὐ κλέψεις κλπ.» ἢ ῥητῶς λέγουσα ἐν Σοφ. Σειρ. ιε', 14 (πρβλ. καὶ § 11 ὑποσημ.) ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐὰν θέλῃ τηρεῖ τὰς ἐντολάς καὶ αὐτῷ ἀπόκειται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν παραδέχεται τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως.

Σημ. Τὴν πεπλανημένην γνώμην ὅτι ἡ ἁμαρτία ἐξήλειψεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν εἶχεν ὁ διάσημος πατὴρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας *Ἀγουστίνος*, (354—430), ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἐδίδαξαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ (Λούθηρος 1529, Καλβίνος 1540 καὶ Ζβίγγλιος 1519).

Ἔρωτ. *Τί εἶναι ἐλευθέρη θέλησις καὶ τίς ἡ σημασία αὐτῆς; τί σιηρῶζεται ἐπ' αὐτῆς; τίνα ἐπηρεάζουσι τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου; πῶς πρέπει νὰ ἐνισχύῃ τις τὴν θέλησίν του; πῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς θελήσεως ἡ ἁμαρτία;*

§ 12. Ἠθικὸς καταλογισμὸς.

1. Ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράττῃ πάντοτε κατὰ βούλησιν καὶ οὐχὶ κατ' ἀνάγκην ὅ,τι θέλει φέρει βεβαίως τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν. Ἡ εἰς τινὰ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος λέγεται ἠθικὸς καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Οὗτος ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ὁ ἠθικὸς καταλογισμὸς τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὄρους·

α') Ἐκείνη μόνον ἡ πράξις καταλογίζεται τιμῆν οὗτος ἐπραξεν ὀλίως ἐλευθέρως καὶ οὐχὶ ὀλίως ἀκουσίως (ὑπὸ τὸ κράτος βίας, λάθους κλπ.)· εἰάν τις λ. χ. ἐβλάψῃ τινα ἀκουσίως ἢ κατὰ λάθος, ὅπερ ἦτο ὀλίως ἀδύνατον νὰ προΐδῃ, ἢ ἐξαναγκασθεὶς κλπ. ἢ βλάβῃ αὐτὴ δὲν καταλογίζεται αὐτῷ. Διὸ καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος (ὅστις στηρίζεται πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου) ἀπαλλάσσει αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὠφελήσας ἀκουσίως ἢ τυχαίως δὲν δικαιούται ἀμοιβῆς, διότι ἡ πράξις του δὲν εἶναι ἔργον θελήσεως.

β') Ὅσοφ μικρότερα ἢ ἐλευθερία τοσοῦτω μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς καὶ τὰνάπαλιν. Σμικρύνουσι δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἢ ἄγνοια, ὁ φόβος, αἱ συνήθειαι, τὰ πάθη κλπ.· εἰάν λ. χ. βλάβῃ τινὰ παρασυρόμενος ὑπ' ὀργῆς ἔχω μικρότεραν εὐθύνην ἄτε μὴ ἐνεργήσας ὀλίως ἐλευθέρως. Διὸ καὶ ὁ πολ. νόμος μοὶ παρέχει τὰς λεγομένας ἐλαφρυντικὰς περιπτώσεις. Τοῦναντίον, εἰάν ὀλίως ἐλευθέρως καὶ ἐκ προμελέτης πράξω κακόν τι φέρω ὅλην τὴν εὐθύνην. Διὸ καὶ ὁ πολιτ. νόμος τότε μὲ τιμωρεῖ αὐστηρῶς. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ὠφελούντα ὡσαύτως λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ βαθμὸς τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἀπονομῇ τῆς ἀμοιβῆς.

γ') Ὅσοφ ἡ ἐπιβαλλομένη ἡμῖν πρὸς τινὰ ὑποχρέωσις εἶναι μεγαλυτέρα τοσοῦτω μεγαλύτερος καὶ ὁ καταλογισμὸς καὶ τὰνάπαλιν. Λ. χ. ὁ ὑβρίζων τὸν πατέρα ἢ διδάσκαλόν του ἢ βλάπτων τὸν εὐεργέτην του ἔχει μεγαλυτέραν εὐθύνην τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα πρὸς ἄλλον τινὰ, διότι ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς, διδασκάλους καὶ εὐεργέτας ἡμῶν ὑποχρέωσις εἶναι μεγαλυτέρα τῆς πρὸς οἰονδήποτε ἄλλον. Διὸ καὶ ὁ πολιτ. νόμος τιμωρεῖ ἀναλόγως. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὠφελῶν εὐεργέτας ἢ γονεῖς ἐνδεεῖς ἔχει μείζονα ἀμοιβήν.

δ') Ὅσοφ εἶναι αἱ κατὰ τὴν φύσιν τὸν ἀνθρώπον δυσχέρεια καὶ δυσπραγία μεγαλυτέρα τοσοῦτω μεγαλύτερος καὶ ὁ καταλογισμὸς καὶ τὰνάπαλιν. Λ. χ. ὁ πένης ἀναδεικνυόμενος τίμιος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένης περιουσίας εἶναι μᾶλλον ἀξιεπαίσιος τοῦ πλουσίου τιμίου ὁ πτωχὸς ἐλεῶν εἶναι μείζονος ἀνταμοιβῆς ἀξίος τοῦ πλουσίου ἐλεούντος· καὶ τοῦναντίον, ὁ πλούσιος κλέπτων φέρει μείζονα εὐθύνην τοῦ πτωχοῦ κλέπτοντος, ὃν ἐσχάτη ἀνάγκη ἐξώθησεν ἴσως εἰς τὴν κλοπὴν. Ταῦτα καὶ ὁ πολιτ. νόμος λαμβάνει ὑπ' ὄψιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὠφελῶν τινα μετὰ

μειζονος δυσχερείας είναι αξίος μειζονος ανταμοιβής· και

ε') "Ὅσῳ μεγαλυτέρα ἡ μόρφωσίς τινος τοσούτῳ μεγαλύτερος και ὁ καταλογισμός· και τανάπαλιν. Λ. χ. ὁ ἐγγράμματος και ὁ ἐπιστήμων εὐθύνονται δια τὰς πράξεις των περισσότερον τῶν πολλὰ ἀγνοούντων ἀγραμμάτων και ἀμορφώτων, οἵτινες πολλὰ πράττουσι πολλὰκις ἐξ ἀγνοίας· ἀό γνοὺς τὸ θέλημα Κυρίου και μὴ ποιήσας δαρήσεται πολλάς· ὁ δὲ μὴ γνοὺς ποιήσας δὲ ἀξία πληγῶν δαρήσεται ὀλίγας» (Λουκ ιβ' 47, 48). Τοῦτο και ὁ πολιτ. νόμος δὲν παραβλέπει.

Ἐρωτ. *Τί εἶναι ἠθικὸς καταλογισμὸς τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου και πόθεν ἐκπηγάζει οὗτος; ὑπὸ ποίους ὄρους γίνεται ὁ καταλογισμὸς;*

§ 13. Ἡ ἀρετή.

1. Ἡ ἀκριβὴς πλήρωσις πάντων τῶν καθηκόντων και ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων χαρακτηρίζει τὸν ἀνθρωπον τὸν πράττοντα πάντα συμφώνως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον (§ 3). Ἡ δὲ σταθερὰ ἔξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθὸν λέγεται ἀρετή¹.

2. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ὁ μέγιστος θησαυρὸς τοῦ ἀνθρώπου και τὸ σπουδαιότατον κόσμημα αὐτοῦ, ὀδηγοῦσα αὐτὸν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμὸν. Δια τῆς ἀρετῆς ὑψοῦται ὁ ἀνθρωπος ἀπὸ τῆς ψευδοῦς κτηνώδους σωματικῆς ζωῆς, εἰς ἣν ἄγουσιν αὐτὸν αἱ πρόσκαιροι και μάταιαι ἐπιθυμίαι αὐτοῦ, εἰς τὴν ἀληθῆ πνευματικὴν και ἠθικὴν ζωὴν, ἣν ὁ ἀνθρωπος ὡς λογικὸν και ἠθικὸν ὄν ὀφείλει νὰ ζῆ ἐκὼν θέλη ὄντως νὰ διαφέρῃ τῶν λοιπῶν ζώων. "Ὅθεν πρέπει νὰ ἀσκῶμεν τὴν ἀρετὴν.

3. "Ἴνα ἡ ἀρετὴ ἔχῃ ἀξίαν πρέπει νὰ εἶναι α') Καθολικὴ, τ. ἔ. ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττῃ ἄλλων δὲ νὰ ἀμελῇ, λ. χ. νὰ εἶναι ἀγαθὸς πατὴρ ἀλλὰ κακὸς πολίτης, διότι ἀρετὴ μονομερῆς δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς και τελεία· β') Ἀμετάβλητος και καρτερικὴ, τ. ἔ. ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε τοιοῦτος και οὐχὶ ἐνίοτε μόνον ἢ ὅταν εἶναι· εὐκολον πρὸ δὲ τῶν δυσχερειῶν νὰ ἀποδειλιᾷ· λ. χ. νὰ ἐλεῆ σήμερον οὐχὶ ὅμως και αὔριον· γ) νὰ εἶναι ἐνάρετος καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων ὅταν δὲ πρόκειται

¹ Ἀγαθὸν μὲν λέγεται πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ τῷ ἠθικῷ νόμῳ ἀγαθὸς δὲ ὁ πράττων τοῦτο· ἀρετὴ δὲ εἶναι τὸ σύνολον τῶν πράξεων τοῦ ἀγαθοῦ.

νά υποσπῆ ὑλικήν τινα ζημίαν νά μὴ εἶναι τοιοῦτος· γ') Ἐνεργός, τ. ἔ-
 νά δεικνύεται καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν, διότι ταῦτα μαρτυροῦσιν ἀσφα-
 λῶς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «ἐὰν ἀδελφός ἢ ἀδελφὴ
 (χριστιανοί) γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὧσι τῆς ἑφημέρου τρο-
 φῆς εἴπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν ἀπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ
 χορτάζεσθε» μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος τί τὸ ὄφε-
 λος;» (Ἰακώβ. β', 15). Νά μὴ δεικνύεται δὲ μόνον διὰ λόγων, διότι ἡ ἐν
 λόγοις μόνον ἀρετὴ οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει, ὡς λέγει καὶ ἡ ἀγ. Γραφή «Οὐ-
 πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρά-
 νων ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου...» (Ματθ. ζ', 21). Τὸ νά ὁ-
 μιλή τις μάλιστα ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νά πλέκῃ
 αὐτῇ λαμπρὰ ἐγκώμια οὐ μόνον δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς ἐνδειξις εἰ-
 λικρινοῦς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπης ἀλλ' ἐνίοτε μᾶλλον τοῦναντίον μαρ-
 τυρεῖ, διότι φαῦλοι συνήθως ὁμιλοῦσι περισσότερον περὶ ἀρετῆς· καὶ δ')
 Καθαρά, τ. ἔ. νά γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ οὐχὶ
 ἐκ φόβου ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ δόξαν ἢ ἄλλην ἰδιοτέλειαν, ὅποτε καταπί-
 πτουσα εἰς ἀπλοῦν μέσον τῶν σκοπῶν ἡμῶν οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, δυνα-
 μένη οὕτω νά γίνῃ καὶ ὑπὸ τῶν χειρίστων ἀνθρώπων· λ.χ. ἐὰν ἐλεήσω
 τινὰ ἢ πιεζόμενος ὑπὸ τινος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι,
 ἢ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νά μεταχειρισθῶ αὐτὸν ὡς ὄργανόν μου κλπ. ἡ ἐλεημο-
 σύνη μου δὲν εἶναι καθαρὰ ἀρετὴ, διότι δὲν προῆλθεν ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης.

4. Ἡ τελεία ἀρετὴ δὲν δύναται βεβαίως νά εἶναι ἐφικτὴ τῷ ἀν-
 θρώπῳ, διότι εἶναι ἰδιότης μόνον τοῦ Θεοῦ, ὅστις, κατὰ τὴν ἀγ. Γρα-
 φήν, μόνος εἶναι ἀγαθὸς οὐδεὶς δ' ἄλλος (Μάρκ. ι', 18). Ἐν τούτοις ὁ
 ἀνθρώπος τείνει πάντοτε πρὸς τὴν τελείαν ἀρετὴν ἀσκούμενος εἰς αὐτὴν
 διὰ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ συναναστροφῆς μετ'
 ἠναρέτων ἀνθρώπων καὶ διὰ συνεχοῦς μελέτης τῆς ἀγ. Γραφῆς¹. Ἐν τῇ
 ἀσκήσει δὲ ταύτῃ οὐκ ὀλίγα οὐδὲ μικρὰ συναντᾷ προσκόμματα², πρὸς
 ἃ ὀφείλει σθεναρῶς ν' ἀγωνισθῇ τὸν μέγαν τῆς ἀρετῆς ἀγῶνα (Ἐφεσ. ς',
 13—20) ἵνα λάβῃ τὸν στέφανον τῆς δόξης³.

1 Ματθ. ε', 42 «Ἔσεσθε οὖν τέλειοι ὡς ὁ πατὴρ ἡμῶν...»

2 Ἰωάν. ις', 33 «Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξετε..» καὶ Πράξ. ιδ', 22 καὶ Ῥωμ. ε', 3 καὶ ιγ', 12 καὶ Θεσσαλ. α', 6 καὶ γ' 3—5. καὶ Ἀποκαλ. ζ', 14.

3 Β' Τιμοθ. δ', 7 καὶ 8 «Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσαι, τὸν δρόμον

Τὰ μέγιστα προσκόμματα ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς εἶναι αἱ σωματικαὶ ἐπιθυμίαι καὶ ἡ φιλαυτία¹. Ἐπειδὴ δηλ. ὁ ἄνθρωπος συνίσταται καὶ ἐξ ὕλης, ἥτις ὡς τοιαύτη τείνει πάντοτε πρὸς τὰ ὑλικά, διὰ τοῦτο πρὶν οὗτος μορφωθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ, πρὶν ἔτι ἀκουσθῆ ἐν αὐτῷ ἰσχυρὰ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως καὶ ἰσχύσῃ ὁ ἠθικὸς νόμος, πρὶν αἰσθανθῆ τὸ κάλλος τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τὸ ὕψος τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἐπικρατοῦσιν ἐν αὐτῷ αἱ κτηνώδεις ὄρμασι τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς φιλαυτίας, αἵτινες σκοποῦσι τὴν συντήρησιν τοῦ γένους καὶ τοῦ ἀτόμου. Κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες ἐλκύνουσαι τὸν ἄνθρωπον ἐναντίον τοῦ καθήκοντος, ὑποδουλοῦσιν αὐτὸν τελείως, ἂν τυφλῶς παραδοθῆ αὐταῖς, ὀφείλει οὗτος ν' ἀντιτάσῃ σθεναρῶς τὴν ἐγκράτειαν, ἥτοι νὰ χαλινώνῃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ νὰ ὑποτάσῃ ταύτας εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιτρέπων μόνον ὅσας ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιτρέπει. Κατὰ δὲ τῆς φιλαυτίας, ἥτις, μόνον τὸ ἴδιον συμφέρον ἐπιδιώκουσα παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, ὡσαύτως παρασύρει τὸν ἄνθρωπον πολλάκις εἰς κακὰς πράξεις, ὀφείλει ν' ἀντιτάσῃ τὴν αὐταπάρνησιν, τ.ἔ. τὴν ἀπαιτουμένην λογικὴν θυσίαν τοῦ ἰδίου συμφέροντος κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ αὐταπάρνησις εἶναι τὰ ἀσφαλέστερα ὄπλα κατὰ τῶν δύο μεγάλων τοῦ ἀνθρώπου ἐχθρῶν ἐν τῷ τῆς ἀρετῆς ἀγῶνι, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς φιλαυτίας (Πρβλ. κχι § 3,3 καὶ § 11,2 καὶ 3).

5. Τὸν τῆς ἀρετῆς ἀγῶνα παριστᾷ ὡς δύσκολον ἡ ἀγ. Γραφή λέγουσα «Στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν Ματθ. ζ', 13—15) καὶ «Ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυναθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ πονηρᾷ ἡμέρᾳ (ν' ἀγωνισθῆτε ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς)...» (Ἐφεσ. ς', 13). Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τοιοῦτον παρίστων αὐτὸν λέγοντες «τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρωτὰ θεοὶ προπάροιθεν (ἔμπροσθεν) ἔθηκαν» (Ἡσιόδ. Ἔργ. Ἡμ. 289²).

τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος».

¹ Φιλαυτία, ἥτοι ὑπέρμετρος πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη, ὑπερβολικὸς ἐγωισμὸς, ἄμετρος ἀφοσίωσις εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον.

² Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Ἐπιχάρμου «Τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τὰγαθὰ· οἱ θεοὶ» καὶ τὸ «Κόποις τὰ καλὰ κτῶνται».

Ἐνισχύεται δ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ χριστιανὸς μελετῶν τὰ λαμπρὰ τῆς ἀρετῆς παραδείγματα, ὧν βριθεὶ ἡ ἀγ. Γραφή ὡς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ἱερὰ Ἱστορία. Ἀλλὰ τέλειον πρότυπον ἀρετῆς εἶναι ὁ βίος αὐτοῦ τοῦ ἀναμαρτήτου Σωτῆρος, «ὃς ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. 6', 22), καὶ ὅστις χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου ἐθυσίησεν ἑαυτὸν ἀπολιμπάνων ἡμῖν ὑπογραμμὸν ἵνα τοῖς ἔχουσιν αὐτοῦ ἐπακολουθήσωμεν» (Α' Πέτρ. 6', 21).

Ἐρωτ. *Τί εἶναι ἀρετὴ; τίς ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς; ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ; εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεία ἀρετὴ; τί πρέπει νὰ πράττῃ ὁ ἄνθρωπος πρὸς ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς; τίνα τὰ σπουδαιότερα προσκόμματα ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς ἀρετῆς καὶ διὰ τίνων ὀπλων καταπολεμοῦνται ταῦτα; πῶς παριστᾷ ἡ ἀγ. Γραφή καὶ πῶς οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἀρετὴν;*

§ 14. Ἡ κακία.

1. Ἡ παράλειψις τῶν καθηκόντων καὶ ὁ παραβιασμὸς τῶν δικαιοματίων χαρακτηρίζουσι τὸν κακὸν ἄνθρωπον, ἥτοι τὸν πράττοντα πάντα παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σταθερὰ ἕξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ κακὸν λέγεται κακία, ἥτις εἶναι τὸ ὄλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς¹.

2. Ἡ κακία εἶναι τὸ χεῖριστον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου. Δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος συρόμενος ὀπισθεν τοῦ ἄρματος τῶν ἡδονῶν καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ (§ 13, 4) καὶ μηδεμίαν δίδων ἀκρόασιν εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀποκτηνοῦται καὶ ζῆ μακρὰν τῆς ἀνωτέρας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς βίον κατώτερον, σωματικόν, δουλικόν καὶ κτηνώδη. Δι' αὐτῆς ἐξομοιούμενος πρὸς τὰ κτήνη ἀποβάλλει τὸν ἀνθρωπισμὸν τοῦ καὶ ἀπομακρύνεται τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ του. *Πρέπει λοιπὸν ν' ἀποφεύγωμεν τὴν κακίαν.*

3. Πρὸς καταπολέμησιν τῆς κακίας ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὰ μέσα

¹ Κακὸν μὲν εἶναι πᾶν ὅ,τι ἀπάδει τῷ ἠθικῷ νόμῳ. Τὸ κακὸν εἶναι ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄρσις αὐτοῦ· δὲν ὑφίσταται δὲ κακὸν εἰμὴ μόνον ὅταν λαμβάνῃ ὑπόστασιν ἐν τῇ θελήσει ἡμῶν δι' ἔργων κακῶν. Κακὸς δὲ λέγεται ὁ πράττων τὸ κακόν, κακία δὲ εἶναι τὸ σύνολον τῶν πράξεων τοῦ κακοῦ· ἡ δὲ κατάστασις τῆς κακίας (ἡ δι' ἔργων παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου) ἢ καὶ αὐτὴ ἡ ἕξις εἰς τὸ κακόν ἢ καὶ μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται ἀμαρτία. Ἔχει δὲ ἡ κακία πρὸς τὸ κακὸν ὡς καὶ ἡ ἀρετὴ πρὸς τὸ ἀγαθόν (§ 13, 1 ὑπόσημ.) καὶ ἡ δικαιοσύνη πρὸς τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἀδικία πρὸς τὸ ἀδίκον (§ 9).

τὰ κρατύνοντα καὶ ἐνισχύοντα αὐτὴν ἵνα ἀπέχωμεν αὐτῶν· εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἐξῆς τέσσαρα·

α') Ἡ κακὴ ἀγωγὴ. Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι πολὺ εὐπλαστος, διαπλαττομένη εὐκόλως κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις· ὁ δὲ παῖς μὴ ἔχων ἔτι τὴν διάνοιαν ἀνεπτυγμένην πράττει πάντα κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς καὶ ἐπειδὴ ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει μιμητικὸν ζῖον ὁ ἄνθρωπος γίνεται τοιοῦτος ὅποιοι εἶναι καὶ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν ὁμοίων λαμβάνει κυρίως πάντα τὰ πρῶτα μαθήματα. Ὅθεν ὁ παῖς βλέπων κακὰς πράξεις εἰς τοὺς γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἀνάγκην διαπλάττεται κακῶς καὶ διαφθείρεται, τοῦναντίον δὲ ἔχων ἐναρέτους γονεῖς γίνεται καὶ αὐτὸς ἀνεκπισθῆτως ἐνάρετος ἕνεκα τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ παραδείγματος (πρβλ. καὶ κατωτέρω δ'). Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς πρέπει νὰ προσέχωσι πολὺ ἐν τῇ ἀνατροφῇ τῶν τέκνων τῶν εὐτυχῶν δ' οἱ ἔχοντες ἐναρέτους γονεῖς. § Μάλιστα δὲ μεγίστη εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς μητρὸς, ὅφ' ἧς τὴν διαπαιδαγώγησιν διατελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Ἡ μήτηρ εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς οἰκογενείας, ἡ δὲ καλὴ μήτηρ εἶναι τὸ πολυτιμότερον κόσμημα αὐτῆς καὶ τὸ δυσσευρωτέρον πρᾶγμα· εὐδαίμονες δ' οἱ ἔχοντες μητέρας ἐναρέτους, οἳοι ὑπῆρξαν οἱ τρεῖς μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες, Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἱερός Αὐγουστίνος καὶ ἄλλοι.¹

Πάντες οἱ ἅγιοι οὗτοι ὀφείλουσι τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν εἰς τὰς εὐσεβεῖς καὶ ἀγίας αὐτῶν μητέρας, τὴν Ἐμμέλειαν, τὴν Νόνναν, τὴν Ἀνθοῦσαν καὶ τὴν Μόνικαν, ἃς ἡ ἀνθρωπότης σύσσωμος ἐγκωμιάζει καὶ εὐγνωμονεῖ διαρκῶς. Οὐδεμία εὐτυχία δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὰ τέκνα μεγαλυτέρα τῆς ἐναρέτου μητρὸς οὐδεμία δὲ τιμὴ καὶ δόξα εἰς μητέρα εἶναι μεγαλυτέρα καὶ οὐδὲν κόσμημα δι' αὐτὴν λαμπρότερον τῶν ἐναρέτων τέκνων. Ἴδου ἡ βᾶσις τῆς εὐτυχίας ἀτόμων, οἰκογενειῶν, λαῶν, ἔθνων, ἀνθρωπότητος, ἡ μήτηρ. Λοιπὸν πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν τὴν κακὴν ἀγωγήν.

β') Ἡ ἔλλειψις θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας. Εἶναι

¹ Καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ Ἱστορίᾳ ἔχομεν πλείστα τοιαῦτα παραδείγματα, ὡς λ. χ. ὁ Τιβέριος καὶ ὁ Γράκχος ὑπῆρξαν ἔξοχοι τῶν δικαίων τοῦ λαοῦ προστάται· καὶ ἐνάρετοι ἄνδρες διότι ἔσχον μητέρα τὴν φημιζομένην ἐπὶ ἀρετῇ καὶ μορφώσει Κορνηλίαν.

ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἐνάρετος καὶ νὰ μὴ ἐνισχυθῇ εἰς τὴν κακίαν ὁ
μυθόλογος διδασκῆς τὰ πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον καθήκοντά
του μηδὲ προτραπεί εἰς τὸ καλὸν ἢ ἀποτραπεί ἀπὸ τοῦ κακοῦ.
Ἡ θρησκευτικὴ μόρφωσις καὶ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι ἀνα-
τεθειμένη ὑπὸ τῆς Πολιτείας εἰς δύο σπουδαίους τῆς Κοινωνίας πα-
ράγοντας, τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Σχολεῖον. Ἡ μὲν Ἐκκλησία ὀφεί-
λει ἀόκνως νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ τὰς
ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν τὸ δὲ Σχολεῖον ἐπι-
μελῶς μεταδίδον τοῖς μαθηταῖς τὰς διαφόρους γνώσεις καὶ πλουτίζων
αὐτοὺς νὰ ἀναπτύσῃ τὸν νοῦν, νὰ διαπλάττῃ τὴν καρδίαν καὶ νὰ
διαμορφώῃ οὕτω τὸ ἦθος αὐτῶν. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται κυρίως διὰ
τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, ἅτινα διὰ τοῦτο προτιμῶνται παντὸς
ἄλλου. Ὅταν τὸ Σχολεῖον δὲν στηρίζεται εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ δὲν ἐκ-
πληροῖ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ὅταν ἡ Ἐκκλησία ἀδιαφορῇ καὶ δὲν ἐρ-
γάζεται διὰ τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, ὅταν οἱ λειτουργοὶ
τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου λησμονῶσι τὸν ὑψηλὸν αὐτῶν προ-
ορισμὸν εὐκόλως οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ λαοὶ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῆς ἀ-
ρετῆς καὶ διαφθείρονται ἢ δὲ κακία κρατυνομένη θριαμβεύει. Ὅστε
καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Σχολεῖον εἶναι ἕτεροι ζωτικοὶ παράγοντες τῆς
εὐδαιμονίας τῶν ἀτόμων, τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνῶν· εὐδαιμονες δ' αἱ
Κοινωνίαι, αἵτινες ἔχουσιν Ἐκκλησίαν ἀγρυπνοῦσαν καὶ Σχολεῖον ἐπω-
φελῶς ἐργαζόμενον. Λοιπὸν πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν θρησκευτικὴν
καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν.

γ') Ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη θρησκευτικὴ ἠθικὴ διδασκαλία.
Εἶναι ἥττον θλιβερὸν νὰ ἐλλείπῃ ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἢ νὰ εἴ-
ναι κακὴ καὶ διεστραμμένη παριστάνουσα τὴν θρησκείαν ὅτε μὲν ὡς
κατασκευάσμα τῶν ἀνθρώπων ἀβέβαιον, ὅτε δ' ὡς ἀνάγκην κοινω-
νικὴν καὶ ἄλλοτε, ὅπερ χεῖριστον ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελε-
τῶν καὶ ἐθίμων! Ἀληθὴς θρησκεία εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώ-
που ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἢ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δει-
κνυομένη κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὰς ὀδηγίας
τῆς συνειδήσεως, αἱ δὲ τελεταί, τὰ ἔθιμα κ.τ.τ. οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ
τύποι δι' ὧν ἐξωτερικεύεται ἡ ἀληθὴς θρησκεία καὶ ἐκδηλοῦται ἡ εὐ-
σέβεια τοῦ ἀνθρώπου. Ὅθεν οἱ τηροῦντες μηχανικῶς μόνον τοὺς ἐξω-
τερικοὺς τῆς λατρείας τύπους δὲν εἶναι εὐσεβεῖς καὶ ἐνάρετοι ἐὰν ἐν

τοῖς ἔργοις εἶναι παραβάται τοῦ ἠθικοῦ νόμου, σκληροὶ καὶ ἀδικοί· εἰς τὸ κακὸν δὲ τοῦτο ἄγει ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ διδασκαλία, καὶ τοῦτο πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψει οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας ἐὰν θέλωσι νὰ ἔχωσι τὸν μισθὸν τῆς ἐργασίας αὐτῶν πλήρη καὶ νὰ μὴ ματαιοπονῶσι καὶ συντελώσιν εἰς τὴν κακοδαιμονίαν καὶ τὴν ἀνηθικότητα ἀτόμων καὶ Κοινωνιῶν ἀπεργάζονται δ' ἅμα καὶ τὸν ὄλεθρον τοῦ ἔθνους. Λοιπὸν πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν τὴν κακὴν καὶ διεστραμμένην θρησκευτικὴν διδασκαλίαν· καὶ

δ) **Αἱ κακαὶ συναναστροφαί.** Ὅσω καὶ ἂν παρασκευάσῃ τὴν ἀρετὴν ἢ ἀγωγὴν, ἢ Ἐκκλησία καὶ τὸ Σχολεῖον αἱ κακαὶ συναναστροφαὶ δύνανται νὰ καταστρέψωσιν αὐτὴν ταχέως, διότι τὸ παράδειγμα λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης διδασκαλίας ἀσκεῖ μεγίστην ἐπίδρασιν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀκριτωτέρων καὶ ἀπειροτέρων ἀνθρώπων, οἷτινες μὴ δυνάμενοι ἀφ' ἑαυτῶν νὰ διακρίνωσι τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ μιμοῦνται πᾶν ὅτι βλέπουσι τοὺς ἄλλους πράττοντας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν συνετωτέρων καὶ ἐμπειροτέρων καὶ διαφθείρει καὶ τούτους ἀνεπισητήτως. Διὰ τῆς κακῆς συναναστροφῆς, ἐν ἣ τὸ πᾶν ἀπόζει κακίας καὶ διαφορᾶς, ψυχραίνεται κατ' ὀλίγον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ πρὸ τῶν ὁμμάτων ἡμῶν καταπατούμενον καὶ περιυβριζόμενον ἀγαθόν, κλονίζονται αἱ πεποιθήσεις ἡμῶν, σαλεύεται ἡ ἀρετὴ, ἐκλείπει ἡ εὐσέβεια καὶ τέλος ἐπέρχεται πλήρες τὸ ἠθικὸν ναυάγιον. Διὸ καὶ ὁ ἔνθερμος τῆς θρησκείας διδάσκαλος Παῦλος λέγει, τὴν τοῦ Ἑλλήνος ποιητοῦ Μενάνδρου ῥῆσιν ἐπικυρῶν, «φθείρουσιν ἦθη χρηστὰ ὁμίλιαὶ κακαί» (Α' Κορινθ. ιε', 33). Πρέπει λοιπὸν ἔν τε τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ καὶ ἐν ταῖς κοινωνικαῖς ἡμῶν σχέσεσι νὰ προσπαθῶμεν κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς κακὰς συναναστροφὰς καὶ νὰ ζητῶμεν τὰς συναναστροφὰς τῶν ἠθικῶν καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων. Οὗτοι μόνον δύνανται νὰ εἶναι ἀληθεῖς φίλοι ἡμῶν, ἦτοι νὰ ἀγαπῶσιν ἡμᾶς εἰλικρινῶς μόνον ἕνεκα τῶν ἀρετῶν ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἐξ ἰδιοτελείας. Πάντα δὲ ἄλλως ἐπιζητοῦντα τὴν φιλίαν ἡμῶν νὰ ἀποφεύγωμεν νὰ συναναστρεφώμεθα, διότι φιλία στηριζομένη οὐχὶ εἰς ἐκτίμησιν τῆς ἀρετῆς ἀλλ' εἰς εὐχάριστον ἀπλῶς καὶ ἐπωφελεῖ συνα-

1. Φιλία εἶναι ἡ δι' εἰλικρινοῦς ἀγάπης ἔνωσις δύο προσώπων ἢ γινομένη ἕνεκα τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν προτερημάτων αὐτῶν καὶ σκοποῦσα τὴν κοινὴν ἀμφοτέρων εὐδαιμονίαν.

ναστροφήν ἢ εἰς ἰδιοτέλειαν εἶναι ψευδής· εὐτυχεῖς δ' οἱ ἔχοντες ἀληθεῖς φίλους, ὅτινες, κατὰ τὸν Ἰσοκράτην, μόνοι ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινωνοὶ τῆς εὐτυχίας αὐτῶν ἐν δὲ ταῖς δυστυχίαις παραμυθοῦσι καὶ στηρίζουσιν αὐτούς¹.

Ἔρωτ. *Τί λέγεται κακία; τί εἶναι αὕτη ὡς πρὸς τὴν ἀρετήν; πῶς χαρακτηρίζεται ἡ κακία; τίνα τὰ ἐνισχύοντα τὴν κακίαν μέσα; τίς ὁ σπουδαιότερος παράγων τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδῶν; τίον εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ; τίς ὁ σπουδαιότερος παράγων τῆς μορφώσεως τῆς Κοινωνίας; εἰς τί ἄγει ἡ κακὴ διδασκαλία; πῶς ἐπιδρᾷ τὸ κακὸν παράδειγμα; πῶς πρέπει νὰ συνάπτωμεν φιλίαν καὶ νὰ ἔχωμεν συναστροφάς; τίνας εἶναι ἀληθεῖς φίλοι καὶ τί χρησιμεύουσιν οὗτοι;*

1. Τειοῦτους φίλους καὶ ἡ Ἱστορία καὶ ἡ Μυθολογία ἀναφέρουσι πολλούς, οἷον τὸν Δάμωνα καὶ Φιντίαν, τὸν Ἀχιλλέα καὶ Πάτροκλον κλπ.

ΕΙΔΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἀναπτύσσονται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, τ. ἔ. ἐκτίθενται εἰδικῶς τὰ διάφορα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

Πρὸς τὸν Θεόν, τὸν οὐράνιον ἡμῶν Πατέρα, ὀφείλομεν πίστιν, ἀγάπην, ἐλπίδα, εὐσέβειαν, λατρείαν, προσευχὴν καὶ σεβασμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

§ 15. Πίστις πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποίθησις ὅτι ὑπάρχει Θεὸς καὶ ἡ παραδοχὴ αὐτοῦ τε καὶ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν λέγεται *πίστις πρὸς τὸν Θεόν*. Τοιαύτην πίστιν ὀφείλομεν πρὸς μὲν τὸν Θεόν διότι οὗτος εἶναι, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφήν, ὁ φιλόστοργος πατὴρ καὶ εὖσπλαγχνος προνοητὴς ἡμῶν (§ 2) εἰς πάσας δὲ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας διότι αὐτὰ διδάσκονται παρὰ τῶν ἀξιοπίστων καὶ θεοπνεύστων συγγραφέων τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ εἶναι λογικαί. Αἱ θρησκευτικαὶ δ' αὐταὶ ἀλήθειαι εἶναι αἱ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς Πίστεως περιλαμβανόμεναι γνωσταὶ τοιαῦται, ὅτι δηλ. ὑπάρχει Θεὸς ποιητὴς καὶ προνοητὴς ἡμῶν, ὅτι ὁ Χριστὸς ἔσωσε τὸν Κόσμον, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα φωτίζει ἡμᾶς, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία καθοδηγεῖ ἡμᾶς, ὅτι τὸ ἀγ. Βάπτισμα καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ὅτι ὑπάρχει μέλλουσα κρίσις καὶ ἀνταπόδοσις καὶ τέλος ὅτι ὑπάρχει καὶ μέλλουσα ζωὴ, τ. ἔ. ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος.

Καὶ ὄντως καὶ εἰς τὴν ἀγ. Γραφήν ἀντιβαίνει καὶ παράλογον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ἔτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς ἀλλ' ὅτι ὁ Κόσμος, τὸ πάγκαλον καὶ τέλειον τοῦτο δημιουργήμα, ἐπλάσθη τυχαίως, ὅπως μωρὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἰκία τις ἐγένετο τυχαίως καὶ οὐχί

ὑπὸ τεχνιτῶν. Ἄλλὰ καὶ τὸ ὅτι προνοεῖ περὶ ἡμῶν ὁ τόσον πανάγαθος πατὴρ ἡμῶν Θεὸς εἶναι λογικόν, ἀφ' οὗ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποκτῆσας τέκνον ἢ κτῆμά τι προνοεῖ περὶ αὐτῶν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει αὐτὰ εἰς τὴν τύχην των. Ὡσαύτως λογικόν εἶναι ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔσωσε τὸν Κόσμον, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφήν, ἀφ' οὗ ἐκ τῆς Ἱστορίας γνωρίζομεν ὅτι διὰ τοῦ Σωτῆρος τούτου ἀνεμορφώθη ἠθικῶς ὁ Κόσμος, ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας Κοινωνίας, ἐμετριάσθη ἡ ἀκυλασία καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη, κατέπεσεν ὁ θεσμὸς τῆς ἐπαράτου δουλείας, ἐξισώθη ἡ γυνὴ πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ ἐν γένει ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἡ ἀδελφότης, αἱ συνδέουσαι καὶ προάγουσαι τὰς Οἰκογενείας καὶ τὰς Κοινωνίας. Ὡσαύτως λογικόν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος φωτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος καὶ καθοδηγεῖται εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῶν μυστηρίων. Ὡσαύτως λογικόν εἶναι ὅτι ὁ τὰ φαῦλα πράττων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξισωθῇ τῷ ἐναρέτῳ ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην θὰ τιμωρηθῇ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ, διότι, τὸ ὑπεναντίον, ἀντίκειται τῇ πανσοφίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ. Ὡσαύτως λογικόν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι προωρισμένος νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὥσπερ τὰ κτήνη, ἀλλ' ἔχει ὑψηλότερον προορισμόν, νὰ ἐξομοιωθῇ διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῷ Θεῷ καὶ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ὡσαύτως εἶναι λογικὴν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει μόνον σῶμα ἀλλὰ καὶ ψυχὴν, ἥτις ὡς ἄυλος εἶναι καὶ ἀθάνατος.

Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν δι' ὑπάρχει Θεὸς καὶ νὰ παραδεχώμεθα καὶ πάσας τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας.

Τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς παρεδέχθησαν ὡς λογικὴν καὶ ὀρθὴν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν π. Χ. καὶ μ. Χ. μεγάλων σοφῶν τοῦ Κόσμου, διότι ἡ ἀληθὴς σοφία καὶ χρηστότης ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν πίστιν καὶ ὁ ὑγιὴς νοῦς, καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος, βλέπει πνιταχοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεόν καὶ ἐνοεῖ τὸ τῆς ἀγ. Γραφῆς «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀνχγγέλλει τὸ στερέωμά» (Ψαλμ. ιη', 2). Τοῦναντίον, οἱ ἄφρονες καὶ οἱ ἀμαθεῖς ἢ οἱ διεστραμμένην παιδείαν ἔχοντες καὶ οἱ ἀσυνεϊδήτοί, ἀνίκαντοι ὄντες ἢ μὴ θέλοντες νὰ ἐνοήσωσι τὸ μεγαλεῖον τοῦ πυχάλου τούτου δημιουργήματος καὶ νὰ αἰσθανθῶσι τὴν ἐν τῷ σύμπαντι θεῖαν ἀρμονίαν καὶ νὰ ἐξυψωθῶσι μέχρι τοῦ δημιουργοῦ ἀρνούνται τὴν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει ἔτι

μόνον ὁ ἄφρων εἶπεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ «Οὐκ ἔστι Θεός» (Ψαλμ. ιγ', 1).
 «Οἱ τοιοῦτοι λέγονται ἄπιστοι.

2. Ἴνα ἡ πίστις εἶναι ἀληθῆς πρέπει νὰ εἶναι α') *Δοκική*, τ. ἔ. πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πιστεῦῃ μετὰ λόγου εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας μὴ ἀναμειγνύων μετ' αὐτῶν καὶ ἄσχετα πράγματα καὶ μὴ παραδεχόμενος τυφλῶς πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὡς θρησκευτικὴν ἀληθειαν· β') *Σταθερά*, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἐμμένῃ σταθερῶς εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔτοιμος ὢν ἐν ἀνάγκῃ καὶ νὰ θυσιάσῃ ἑαυτὸν χάριν ἐκείνων, ὡς ἔπραξαν οἱ προφῆται, οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἅγιοι, οἵτινες πολλαχῶς καταδιωχθέντες καὶ τὰ πάνδεινα ὑποστάντες ἐδέχθησαν καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον χάριν τῆς πίστεώς των· γ') *Καθολικῆ*, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ πιστεῦῃ καὶ νὰ παραδέχεται πάσας τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ οὐχί τινὰς μὲν νὰ παραδέχεται ἄλλας δὲ νὰ ἀπορρίπτῃ, νὰ παραδέχεται λ. χ. τὸν Θεὸν νὰ μὴ παραδέχεται· ὅμως τὸν Χριστὸν ἢ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς κλπ. δ') *Ἐνεργὸς καὶ ζῶσα*, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ λέγῃ μόνον ὅτι πιστεύει ἢ νὰ ὁμιλῇ περὶ πίστεως καὶ νὰ ἀρκῆται εἰς τοὺς λόγους μόνον ἀλλὰ νὰ δεικνύῃ τὴν πίστιν του καὶ δι' ἔργων· διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει ὅτι ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων εἶναι νεκρὰ (Ἰακώβ. β', 14) καὶ ὁ Παῦλος λέγει ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ ἐκδηλοῦται διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε', 6). Τὰς ιδιότητας ταύτας ἔχουσα ἡ πίστις εἶναι ἀληθῆς καὶ ἀκλόνητος· διὸ καὶ παραβάλλεται ὑπὸ τοῦ Σατῆρος πρὸς οἰκίαν ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους ὠκοδομημένην ἢ δὲ ψευδῆς πίστεως παραβάλλεται πρὸς οἰκίαν ὠκοδομημένην ἐπὶ ἐδάφους ἐπισφαλοῦς καὶ εὐκόλως κατάρρευσαν ἐκ τῆς προσβολῆς τῶν ἀνέμων καὶ τῆς βροχῆς (Ματθ. ζ', 24).

3. Ἡ ἀξία τῆς πίστεως εἶναι μεγίστη καὶ ἄνευ αὐτῆς, λέγει ὁ Παῦλος, ἀδύνατον νὰ ἀρέσκωμεν εἰς τὸν Θεόν (Ἑβρ. ια', 6). Καὶ ὄντως ἡ πίστις

α') *Φωτίζει* καὶ *διαμορφώνει* τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ ὁμοιωθῇ πρὸς τὸν Θεόν, τ. ἔ. νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμὸν του. Πολὺ δὲ φωτίζεται, διαμορφοῦται καὶ τελειοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς μανθάνει πάντα τὰ ἐξηγουῦντα τὸ αἶνιγμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Τοῦναντίον, ὁ ἄπιστος εὐρίσκεται ἐν τῷ σκότει ἀγνοῶν τὸν ἀληθῆ προορισμὸν του καὶ ζῶν ὡς τὰ κτήνη βίον μόνον ὑλικόν.

β') *Ἡθικοποιεῖ* καὶ *ἐξημερώνει* τὸν ἄνθρωπον. Δὲν δύναται τις νὰ

είναι ἠθικός, τ. ἔ. πλήρης ἀγάπης, καὶ νὰ ἀποβάλη τὴν σκληρότητα καὶ ἀγριότητα ἢ διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας. Διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος ἐνισχύεται εἰς τὴν τήρησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἐνθαρρύνεται ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς· διὰ τῆς πίστεως θριαμβεύει τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐπικρατεῖ ὁ ἠθικός νόμος καὶ ἠθικοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ Κοινωνία. Τοῦναντίον διὰ τῆς ἀπιστίας παραβαίνεται ὁ ἠθικός νόμος καὶ ἐπικρατεῖ ἡ κακία καὶ ἡ σκληρότης καὶ ἀγριότης. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται ὅτι μετὰ τῆς πίστεως ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν συνδεμένη ἡ ἠθικὴ τῶν λαῶν καὶ οἱ λαοὶ οἱ ἀποβαλόντες τὴν πίστιν συναπέβαλον καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ κατεστράφησαν, διότι ἠθικὴ ἄνευ πίστεως δὲν δύναται νὰ νοηθῇ.

γ') Ἐνθαρρύνει καὶ παραμυθεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχερείαις καὶ ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Θεὸν ἀναγκαιῶς περιμένει παρ' αὐτοῦ βοήθειαν καὶ δὲν ἀποθαρρύνεται πρὸ τῶν δυσχερειῶν τοῦ βίου καὶ τῶν θλίψεων ἀλλὰ μετὰ θάρρους ἀγωνιζόμενος ὑπερνικᾷ καὶ τὰς μεγίστας δυσκολίας καὶ παρέρχεται ἀβλαβῶς καὶ τὰς μεγίστας θλίψεις. Ἄν δὲ πάθῃ δυστύχημά τι δέχεται ἀγογγύστως αὐτό, ὡς τὸ τέκνον τὰς πατρικὰς τιμωρίας, διότι πιστεύει ὅτι οὐδὲν γίνεται ἄνευ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ. Διὰ τῆς πίστεως δύναται τις νὰ ἀναδειχθῇ ἀληθὴς ἥρωας ἐν τῷ πλήρει θλίψεων τούτῳ Κόσμῳ. Τοῦναντίον, ὁ ἄπιστος ἀποθαρρυνόμενος ἀποδειλιᾷ καὶ πρὸ τῶν ἐλαχίστων πολλακίς δυσχερειῶν καὶ μαραίνεται καὶ πρὸ τῶν μικροτέρων θλίψεων καὶ καταστρέφεται.

4. Πᾶς χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἔχη τὸν καλούμενον *θρησκευτικὸν ζῆλον* ὑπὲρ τῆς πίστεώς του, τ. ἔ. οὐ μόνον αὐτὸς νὰ πιστεύῃ καὶ νὰ καλλιεργῇ τὴν πίστιν του ἀλλὰ καὶ ἄλλους πρὸς τοῦτο νὰ προτρέπῃ· ἐν γένει δὲ νὰ ἐπιδιώκῃ μὲ πᾶσαν θυσίαν τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς πίστεώς του. Ἄλλ' ὁ ζῆλος οὗτος πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε γνήσιος καὶ εἰλικρινὴς συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς πραότητος, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀνεξικακίας. Τέλειον πρότυπον γνησίου θρησκευτικοῦ ζήλου ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, ὅστις ἠγωνίσθη νὰ διαδώσῃ τὴν εἰς τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ τὰς ὀρθὰς θρησκευτικὰς δοξασίας πίστιν, ὡς πρόβατον ἐν μέσῳ λύκων (Ματθ. ι', 16), μετ' ἀνεξικακίας καὶ πραότητος καὶ τέλος ἐθυσίασε καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως, δι' ἧς καὶ μόνον θὰ ἐσώζετο ὁ Κόσμος. Ἄλλὰ καὶ

τούς μαθητάς του ούτως ἐδίδαξεν εἰπὼν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας του ἦτο φιλόανθρωπον καὶ ἀνεξίκακον (Λουκ. θ', 55) καὶ ὅτι τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ὤφειλον καὶ αὐτοὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου νὰ κηρύξωσι καὶ οὐχὶ διὰ τῆς βίας, δεχόμενοι ἐν ἀνάγκῃ καὶ πᾶσαν κάκωσιν (Ματθ. ι', 16—31). Ὡσαύτως γνήσιον ζῆλον ἔδειξαν καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ ἐργασθέντες ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως μετ' αὐταπαρνήσεως ὄντως καὶ αὐτοθυσίας, κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ διδασκάλου των. Προσέτι γνήσιον ζῆλον ἔδειξαν καὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διαδώσαντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐν μέσῳ φοβερῶν κκώσεων καὶ παντοειδῶν διωγμῶν διὰ μόνου τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς πειθοῦς καὶ οὐχὶ διὰ βιαίων μέσων, οὔτε ὅτε ἀκόμη ἄφθονα τοιαῦτα ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσιν.

Οὐδέποτε δὲ ὁ ζῆλος πρέπει νὰ εἶναι νόθος, ἦτοι α') ψευδῆς καὶ ὑποκριτικῆς, ὑπάρχων δηλ. μόνον εἰς τὸ χεῖλος καὶ οὐχὶ ἐν τῇ καρδίᾳ, ὅποιος ἦτο ὁ τῶν Φρισιαίων, οἵτινες περιῆγον γῆν καὶ θάλασσαν ἵνα ποιήσωνται ἓνα προσήλυτον ἀπλῶς καὶ μόνον ὅπως ἐπιδεικνύονται πρὸς τὸν λαόν (Ματθ. ε', 16—31). β') τυφλὸς καὶ ὑπέρομητος ἦτοι φανατικῆς, ὅποιον ἔδειξαν οἱ Μωαμεθανοὶ ἐπιβαλόντες τὸν ἰσλαμισμόν διὰ τοῦ πυρός καὶ τοῦ σιδήρου. Καὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν δὲ τὰ ὄργανα τῶν Παπῶν, οἱ Δομινικανοὶ καὶ ἄλλοι μοναχοὶ τῆς Δύσεως μετεχειρίσθησαν τὴν βίαν καταδιώξαντες διὰ τῶν διαβοήτων μυστηρίων τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως πάντας τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Καὶ ἄλλοι δὲ τινες χριστιανοὶ τῶν μέσων αἰώνων ἔδειξαν φανατικὸν ζῆλον παρὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου.

5. Ἐναντίον τῇ πίστει εἶναι ἡ ἀπιστία, τ. ἔ. τὸ νὰ ζητῆ τις διὰ σοφιστικῶν συλλογισμῶν νὰ ἀποδείξῃ προφορικῶς ἢ ἐγγράφως ψευδεῖς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας ἢ καὶ τὸ νὰ ζῆ βίον ὄλως ἀντικείμενον τῇ πίστει, καὶ ἂν διὰ λόγων δὲν ἀρνητῆται αὐτὴν. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ὄλως ἀπίστων ὑπάρχουσι καὶ τινες ἔχοντες ἀτελῆ καὶ πεπλανημένην πίστιν. Τοιοῦτοι εἶναι α') οἱ εἰδωλολάτραι, ἦτοι οἱ ψευδεῖς θεοὺς πιστεύοντες· β') οἱ ἐπιπολαίως ἐλευθεριάζοντες, τ. ἔ. οἱ θέλοντες νὰ δεικνύωσιν ὅτι δῆθεν σκέπτονται περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἐλευθέρως καὶ ἀνευ προκαταλήψεως· οὔτοι ἐπιπολαίως κρίνοντες ἄλλας μὲν θρησκευτικὰς διδασκαλίας παραδέχονται ἄλλας δὲ ἀπορρίπτουσιν. Ἡ τοιαύτη ἐπιπολαίαι κρίσις βλάπτει καὶ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους· γ') οἱ δεισι-

δαίμονες, τ. ἔ. οἱ πιστεύοντες εἰς τυχαῖα γεγονότα (συνάντησιν προσώπου τινός, βοήν τῶν ὄτων, φωνήν πτηνοῦ) ἢ εἰς τύπους προσευχῶν (μαγικὰς προσευχάς, ἐξορκισμούς) ἢ εἰς φυσικὰ φαινόμενα (ἔκλειψιν σελήνης, ἡλίου, βροντὴν, ἀστραπὴν) καὶ θεωροῦντες τὰ ὅσα ὡς ἐκδήλωσιν τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ δεισιδαιμονία εἶναι ἀποτέλεσμα ἀμυθείας ἢ διεστραμμένης διδασκαλίας καὶ βλάπτει τὸν ἄνθρωπον, διότι μολύνει τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀναμείξεως μετ' αὐτῆς ὅλων ἀσχέτων πραγμάτων, διαστρέφει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἀντιφάσεως αὐτῆς καὶ ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῶν μακαρίων καὶ ἀβασίμων φόβων οὓς ἐμβάλλει καὶ δι' ὧν γελοιοποιεῖται πολλάκις ὁ ἄνθρωπος.

Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς πίστεως σφύζεται ὁ χριστιανὸς μελετῶν τὴν ἀγ. Γραφὴν καὶ παρακολουθῶν τὴν περὶ πίστεως ὀρθὴν διδασκαλίαν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου.

Ἔρωτ. *Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν; διατί ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν εἰς τὸν Θεόν; τίνας παραδέχονται τὴν πίστιν καὶ τίνας ἀρνοῦνται αὐτήν; ποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀληθὴς πίστις; τίς ἡ ἀξία τῆς πίστεως καὶ τίνα τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς; μετὰ ποίου ζήλου πρέπει νὰ καλλιεργῆται ἡ πίστις; τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει καὶ πῶς σφύζομεθα ἀπὸ τούτων;*

§ 16. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ἡ ἀφοσίωσις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἡ ὑποταγὴ τοῦ θελήματος ἡμῶν εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ λέγεται ἀγάπη. Τὸν Θεόν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ ὡς δημιουργόν, προνοητὴν καὶ κύριον ἡμῶν ἀλλὰ κυρίως ὡς πηγὴν παντός ἀγαθοῦ, καλοῦ καὶ ἀληθοῦς, ἦτοι ὡς τέλειον ὄν (Ματθ. ε', 48 καὶ Ἰακώβ. 16, 17), ἀξίον πάσης ἀγάπης καὶ παντός σεβασμοῦ, διότι οὐδὲν ἄλλο ὄν, ὅσον δήποτε τέλειον καὶ εὐεργετικόν ἡμῖν καὶ ὄν εἶναι, δύναται, ἔστω καὶ πόρρωθεν, νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν Θεόν κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγει «Αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ δικαιοσίᾳ σου» (Ματθ. κβ', 37), ἦτοι δι' ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεών σου. Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης ἐνούμενοι μετὰ τοῦ Θεοῦ (Α' Ἰωάν. δ', 16) καὶ οὕτω γινόμενοι κοινωνοὶ τοῦ ἀπειρίου καὶ τελείου ἀγαθοῦ εὐρίσκομεν τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν καὶ μα-

καριότητα ἡμῶν, ἣν οὐδὲ τὰ μεγαλύτερα ὑλικά (ἐπίγεια) ἀγαθὰ δι-
νανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν.

2. Ἴνα ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι ἀληθῆς πρέπει νὰ εἶναι α)
εἰλικρινής, τ. ἔ. ἀληθὲς αἶσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν πραγματικῶς ἐν-
πάρχον καὶ οὐχὶ ἐπίδειξις ἀγάπης·

β') καθαρά, τ. ἔ. νὰ ὑπάρχη ἐν ἡμῖν ἕνεκα τῆς τελειότητος τοῦ Θεοῦ
ἀδόλως καὶ οὐχὶ ἕνεκα ἰδιοτελείας ἢ συμφέροντος, ἐφ' ὅσον δηλ. μό-
νον λαμβάνομεν ἢ ἐλπίζομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθά·

γ') Ὑμνή, τ. ἔ. τρυφερά καὶ ἀπηλλαγμένη φόβου, ὁποῖα ἀρμόζει εἰς
υἱοὺς πρὸς πατέρα, ἥτοι πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεὸν διότι εἶναι
ἄξιος ἀγάπης καὶ ὄχι διότι φοβούμεθα τὴν τιμωρίαν του· «Ὁ φόβος οὐκ
ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ
φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ» (Α' Ἰωάν. δ', 18)·

δ') Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης, διότι καὶ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀνώ-
τατον καὶ τελειότατον ὄν, ὑπὲρ ὃ οὐδεὶς ὀρθοφρονῶν δύναται νὰ ἀγα-
πήσῃ ἄλλο ὄν. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Ἀγαπήσεις τὸν Θεὸν σου ἐν ὅλῃ
τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου».

ε') Ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, τ. ἔ. νὰ δεικνύεται δι' ἔργων, μὴ περιορι-
ζομένων ἡμῶν μόνον εἰς λόγους. Διὸ ὁ Ἰωάννης λέγει· «Τεχνία μου,
μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλώσσει ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν.
γ', 18)·

ς') Σταθερὰ καὶ καρτερικὴ, τ. ἔ. νὰ μὴ διαμένη ἐν ἡμῖν πρὸς και-
ρὸν ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς
μεγίσταις δυσχεραῖαις. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ἐμμεί-
ναντος μέχρι θανάτου ἀγογγύστως εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ σταυ-
ρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ τῶν Ἀποστόλων, ὧν τὴν ἀγάπην πάνυ ἐκ-
φραστικῶς εἰκονίζει ὁ Παῦλος λέγων «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγά-
πης τοῦ Χριστοῦ; θλιψίς ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ
κίνδυνος ἢ μάχαιρα;... ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀ-
γαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε
ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα
οὔτε ὑψωμὰ οὔτε βάθος οὔτε τίς κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι
ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ῥωμ. η', 35).

3. Ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ εἶναι ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὸν
Θεόν, τ. ἔ. ἡ κατάστασις ἐκείνων οἵτινες δὲν θέλουσι νὰ ὑποτάξωσι

τὸ θέλημα αὐτῶν εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα ἀλλὰ πράττουσιν ὅ,τι αὐτοὶ θέλουσιν ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Οὗτοι δὲν ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν ἀλλ' ὡς μόνον νόμον ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν ἔχουσι τὸ συμφέρον καὶ τὸ ἐγώ. Χάριν αὐτῶν καὶ τὸ κακὸν εὐχαρίστως πράττουσιν οὗτοι ὅταν εἶναι βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ φωραθῶσι καὶ δὲν θὰ τιμωρηθῶσι. Μείζων βαθμὸς τῆς τοιαύτης ἀδιαφορίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν θὰ ἦτο ἀποστροφὴ ἢ καὶ μῖσος κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοιαύτη κατάστασις, ἂν ὑπάρχη, εἶναι σπανιωτάτη χαρακτηρίζουσα τοὺς τελείως πεπωρωμένους τὴν συνείδησιν.

4. Ἡ κατάστασις αὕτη τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς ἀποστροφῆς, ἣτις εἶναι φοβερὰ παρεκτροπὴ ἀπὸ τῆς ἀγάπης, ἄγει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν δυστυχίαν, διότι μακρὰν τοῦ Θεοῦ, τῆς πηγῆς πάσης εὐδαιμονίας, ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ εὐδαιμονῇ. Μόνον ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσει ἰκανοποιεῖται ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ εὐρίσκει οὗτος τὴν πραγματικὴν εὐτυχίαν. Τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ, μάταια ὄντα καὶ ἀβέβαια, εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀνίσχυρα νὰ καταστήσωσι τὸν ἀνθρώπον πραγματικῶς εὐτυχεῖ. Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς ἀγάπης σφζόμεθα καλλιεργοῦντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀγ. Γραφῆς, δι' ἀκροάσεως τοῦ θείου λόγου, νοουθετούμενοι ὑπὸ τῶν καθημερινῶν δυστυχημάτων εἰς ἃ περιπίπτουσιν οἱ μὴ ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν κλπ.

Ἔρωτ. *Τι εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν; Διὰ τί κυρίως ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεόν; Τι κερδίζομεν ἐκ τῆς ἀγάπης ταύτης; Ποία ἀγάπη εἶναι ἀληθής; Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ; Τίς ἡ βλάβη ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τοῦ μίσους καὶ πῶς σφζόμεθα ἀπ' αὐτῶν;*

§ 17. Ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ὅταν πράττη τις τὸ ἀγαθὸν προσδοκᾷ βεβαίως ἀνταμοιβὴν παρὰ τοῦ παναγάθου πατρὸς Θεοῦ. Ἡ προσδοκία αὕτη, ὅτι ὁ περὶ ἡμῶν προνοῶν Θεὸς θὰ ἀνταμείψῃ τὴν ἀρετὴν ἡμῶν, λέγεται ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ προνοεῖ μὲν διότι εἶναι φιλόστοργος πατὴρ καὶ προνοητὴς ἡμῶν προστατεύει δὲ ἡμᾶς διότι γνωρίζει τὰς ἀνάγκας ἡμῶν ὡς παντογνώστης καὶ δύναται νὰ βοηθῇ ἡμᾶς ὡς παντοδύναμος καὶ θέλει νὰ βοηθῇ ἡμᾶς ὡς πανάγαθος. Εἰς τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ ἐλπίζωμεν δι' οὓς λόγους ὀφείλομεν καὶ νὰ πιστεύωμεν εἰς αὐτόν (§ 15), διότι δηλ. θὰ ἦτο μωρὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργήσας τὸν ἀνθρώπον

ἀφήκεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην του οὐδὲως προνοῶν περὶ αὐτοῦ, ὡς εἶναι μωρὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ γονεῖς δὲν μεριμνῶσι καὶ δὲν προνοοῦσι περὶ τῶν τέκνων των ἢ οἱ ἰδιοκτῆται περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν ἀλλ' ἀφήνουσιν αὐτὰ ἀπροστάτευτα. Μόνον δὲ ὁ ἄπιστος δὲν δύναται νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὸν Θεόν.

Τὸ καθῆκον ἡμῶν τοῦτο, τὴν πρὸς τὸν Θεόν ἐλπίδα, ἐνισχύομεν ἀνκλογιζόμενοι τὰ ἄπειρα ἀγαθὰ ἅτινα ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐχομεν δὲ ἀνάγκην νὰ ἐνισχύωμεν τὴν ἐλπίδα καὶ νὰ καλλιεργῶμεν αὐτήν, διότι αὕτη χρησιμεύει ἡμῖν καὶ πάντοτε μὲν ἰδίως ἡμῶς ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ταῖς δυστυχίαις τοῦ βίου ἡμῶν, ἐν αἷς μόνη αὕτη ἐπιχέει βάλσαμον εἰς τὴν πάσχουσιν καρδίαν ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει ἡμᾶς ἐμπνέουσιν καρτερίαν καὶ ὑπομονήν. Μόνον οἱ ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεόν, τ. ἔ. οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ἂν ἐνίστε δοκιμάζει ἡμᾶς πάντως ἡμῶς καὶ θέλει καὶ δύναται νὰ σώσῃ ἡμᾶς, ὑπομένουσι καὶ σώζονται. Τοῦναντίον δὲ οἱ μὴ ἐλπίζοντες, ἐπειδὴ θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ὅλως ἐγκαταλελειμμένους, καταλαμβάνονται ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας καὶ καταστρέφονται. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἐλπίζωμεν πάντοτε εἰς τὸν Θεόν.

2. Ἴνα ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν εἶναι ἀληθῆς πρέπει νὰ εἶναι

α') *Δογικῆ*, τ. ἔ. δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ παράλογα, ἀνάρμοστα αὐτῷ καὶ μωρὰ πράγματα ἢ ἐν γένει ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν (πλοῦτον, δόξαν κλπ.), διότι ταῦτα δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι συμφέροντα ἡμῖν, ἀλλὰ πρέπει ἐκπληροῦντες πρῶτοι ἡμεῖς ὅσα ὀφείλομεν τῷ Θεῷ νὰ ἐλπίζωμεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ εὐχόμενοι νὰ γίνεταί πάντοτε τὸ θέλημα αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39).

β') *Σταθερὰ καὶ καρτερικῆ*, τ. ἔ. πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν πάντοτε καὶ νὰ ἐμμένωμεν ἐν τῇ ἐλπίδι καὶ νὰ μὴ ἀπελπιζώμεθα, καὶ πρὸ οἶων δῆποτε δυσχερειῶν ἂν εὐρεθῶμεν, καὶ ἰδίως ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ταῖς κινδύνοις, ὅποτε πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγκαταλείπει ἡμᾶς. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζῆτετε καὶ εὐρήσετε· κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν» (Ματθ. ζ', 7). Τοιαύτην ἐλπίδα εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπενθρωποτάτοις διωγμοῖς ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν Ῥωμαίων.

3. Ἐναντία καὶ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν χριστιανικὴν ταύτην ἐλπίδα εἶναι

α') *Ἡ δεισιδαίμων ἐλπίς* πρὸς τὸν Θεόν, ἣν ἔχουσιν οἱ ζητοῦντες

πρὸ αὐτοῦ τὴν διὰ θυματουργίας ἐκπλήρωσιν παραλόγων ἐπιθυμιῶν. Τριῶντοι λ. χ. εἶναι οἱ φῦλοι, οἱ κκοῦργοι, οἱ ἀνόητοι οἱ νομιζόντες ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτελῇ τὰς φύλους καὶ ἀνόητους ἐπιθυμίας αὐτῶν, ὅσον νὰ δώσῃ χρήματα, νὰ βοηθήσῃ τὴν κλοπὴν καὶ τὸν φόνον, νὰ τιμωρήσῃ τινὰ διὰ θύματος, νὰ δώσῃ τὴν νίκην ἐν μονομαχίᾳ! κλπ. (Πρβλ. § 23,3).

β') Ἡ ὑπέρομιτρος πεποιθήσις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην βοήθειαν καὶ εἰς ὕλικὰ ἀγαθὰ, διότι οἱ ἄνθρωποι εἰς οὓς ἐλπίζομεν πολλάκις διαφεύδουσι τὰς ἐλπίδας ἡμῶν οὐδὲ δύνανται πάντοτε καὶ θέλοντες νὰ σώζωσιν ἡμᾶς. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Μὴ πεποιθήτε ἐπ' ἀρχόντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία (=οἷτινες δὲν δύνανται νὰ σώζωσι)» (Ψαλμ. ρμ', 3). Ἀλλὰ καὶ τὰ ὑλ.κὰ ἀγαθὰ ἡμῶν οὐδεμίαν ἀσφάλειαν δύνανται νὰ παρέχωσιν ἡμῖν, διότι ὁ σήμερον πλούσιος αὐριον εὐρίσκεται πτωχός, ὡς ὁ Ἰώβ, ἢ νεκρός, ὡς ὁ πλούσιος ἐκεῖνος τοῦ Εὐαγγελίου (Λουκ. ιβ', 19), ὅστις ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν ἐλπίδων ἀσφαλεστάτης κατ' αὐτὸν εὐτυχίας! Μόνον λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν τὰ δὲ ὑλικά ἡμῶν ἀγαθὰ νὰ μὴ παραμελῶμεν βεβαίως, ἀλλ' ὁμως νὰ μὴ θεωρῶμεν ὡς σκοπὸν τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν ἀλλ' ὡς μέσα τοῦ βίου καὶ νὰ μὴ ἐπιδιώκωμεν μὲν αὐτὰ ἀλλὰ νὰ ἀναλογιζώμεθα πάντοτε τὸν Θεόν, ἀφ' οὗ καὶ μόνου τὰ πάντα ἐξαρτῶνται. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Τοῖς πλουσίοις παράγγελλε μὴ ἠλπικένας ἐπὶ πλοῦτου ἀδηλότῃ ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ...» (Α' Τιμ. στ', 17).

γ') Ἡ παντελὴς ἀπελπισία, ἥτις προερχομένη εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε ἐκ κακῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, εἴτε ἐκ φαύλου καὶ ἀσώτου βίου ἀπομακρύνει ἐντελῶς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, φθείρει καὶ καταστρέφει καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν αὐτοῦ, φυγαδεύει ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν εἰρήνην, πληροὶ αὐτὸν βασάνων καὶ τέλος καθιστᾷ αὐτὸν δυστυχῆ πολλάκις ὀδηγοῦσα εἰς τὴν τελείαν ἀπόγνωσιν καὶ εἰς τὴν αὐτοκτονίαν, τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο κακούργημα (§ 32,2).

Ἐρωτ. Τι λέγεται ἐλπίς; διὰ τί ὀφείλομεν νὰ ἐλπίζωμεν εἰς τὸν Θεόν; ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀληθὴς ἐλπίς; τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ ἐλπίδι καὶ ποῦ ἄγουσι τὸν ἄνθρωπον ταῦτα;

§ 18. Εὐσέβεια καὶ λατρεία.

1. Ἡ ἔνωσις τῆς πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος ἀποτελεῖ τὴν εὐ-

σέβειαν τοῦ ἀνθρώπου. *Εὐσέβεια* λοιπὸν εἶναι τὸ ἔχειν ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν, τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν πραγματικῶς καὶ τὸ ἐλπίζειν εἰς αὐτόν. Ὅθεν ἡ εὐσέβεια περιλαμβάνει τὰ τρία ταῦτα, πίστιν, ἀγάπην, ἐλπίδα, στηρίζεται ὅμως κυρίως εἰς τὴν ἀγάπην, ἥτις προϋποθέτει μὲν πίστιν, διότι ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὸν Θεὸν δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ αὐτόν, συνεπάγεται δὲ καὶ τὴν ἐλπίδα, διότι ὁ ἀγαπῶν περιμένει ἀναπόδοσιν εἰς τὴν ἀγάπην καὶ ἀνταμοιβὴν πρὸς τοῦ ἀγαπωμένου παναγίου πατρὸς. Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ φόβος ἀλλὰ τοῦτον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη· «Ἡ τελεία ἀγάπη ἐξω βάλει τὸν φόβον» (Ἰωάν. δ', 18). Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ δεικνύωμεν διαρκῶς κατ' ὄλον τὸν βίον ἡμῶν νὰ φανερώνωμεν δ' αὐτὴν δι' ἀγαθῶν πράξεων καὶ ἐν γένει δι' ἐνκράτου βίου. Ὁ ἔχων εὐσέβειαν λέγεται: *εὐσεβής*, τούγκντιον δὲ *ἀσεβής*.

2. Ὅταν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν διὰ λόγων ἢ σχημάτων ἢ ἐξωτερικῶν κινήσεων τότε ἀποτελεῖται ἡ λατρεία. *Λατρεία* δὲ εἶναι ἡ ἐξωτερικεὺς τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Πᾶσα δ' ἄλλη λατρεία μὴ στηριζομένη εἰς τὴν εὐσέβειαν εἶναι ὑποκριτικὴ. Ἡ λατρεία δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεται πάντοτε ἀλλὰ κατ' ὠρισμένους καιροὺς καὶ τόπους (§ 19 καὶ 20). Τὸν Θεὸν λοιπὸν λατρεύομεν ὅταν ἐκφράζωμεν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν καὶ διὰ λόγων. Ὁ διάλογος δὲ οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ προσευχή.

Ἔρωτ. Τί καλεῖται εὐσέβεια; ποῦ κυρίως στηρίζεται ἡ εὐσέβεια; εἶναι ὠρισμένος ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς εὐσεβείας; ποῖος λέγεται εὐσεβής καὶ ποῖος ἀσεβής; τί ἀποτελεῖ τὴν λατρείαν καὶ πότε λατρεύομεν τὸν Θεόν; τίς ἡ σχέση τῆς εὐσεβείας καὶ λατρείας;

§ 19. Προσευχή.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ λέξεων ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν, ἥτοι ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβῆς διάλογος ἡμῶν, λέγεται *προσευχή*. Ἡ *προσευχή* εἶναι ὁ σπουδαιότερος τύπος τῆς λατρείας καὶ εἰς αὐτὴν κυρίως συγκεντροῦται ἡ λατρεία¹. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ εὐγενεστερα καὶ ὑψη-

1. Διότι καὶ ἄλλοι τύποι τῆς λατρείας ὑπάρχουσιν· οἷον ἡ προσοχὴ πρὸ τῶν θείων, τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ θεία, ἡ μετάβασις εἰς τοὺς νεοὺς, ἡ προσηγορία δώρων κλπ.

λοτέρα πράξις τοῦ ἀνθρώπου, διότι δι' αὐτῆς ἐξυψούμενος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦ ὕλικου καὶ φθαρτοῦ κόσμου φθάνει μέχρι τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ ὀμιλεῖ μετ' αὐτοῦ· ἂν δὲ μεγάλη ἀπαιτεῖται προσοχὴ ὅταν ὀμιλῶμεν μετὰ τινος σπουδαίου προσώπου (βασιλέως, ὑπουργοῦ κλπ.) πολὺ μεγαλύτερα βεβαίως ἀπαιτεῖται ὅταν ὀμιλῶμεν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

2. Ἡ προσευχὴ εἶναι προσευχὴ αἰτήσεως ὅταν ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἕ,τι ἐλλείπει ἡμῖν, προσευχὴ μετανοίας ὅταν ἐκφράζωμεν τῷ Θεῷ μεταμέλειαν διὰ τὰ ἁμαρτήματά μας καὶ ζητῶμεν τὴν συγχώρησιν αὐτῶν, προσευχὴ δοξολογίας ὅταν ὑμῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ καὶ προσευχὴ εὐχαριστίας ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν δι' ἕσα ἀγαθὰ ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ.

3. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἀναγκαία καὶ πρέπει νὰ γίνεται οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα ὧν χρεῖαν ἔχομεν, διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν (Ματθ. ς', 8), οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει ἀνάγκην τῶν εὐχῶν ἡμῶν ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους·

α') Διότι εἶναι ἀναγκαία ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Ὅπως δηλ. ὁ αἰσθανόμενος ἐν τῇ καρδίᾳ του συναίσθημά τι εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκφράσῃ αὐτὸ πρὸς ἄλλους οὕτω καὶ ὁ εὐσεβὴς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὸν Θεὸν τὸ τὴν καρδίαν του καταπλημμυροῦν αἶσθημα τῆς εὐσεβείας· εἶναι λοιπὸν φυσικὸν νὰ προσεύχεται ὁ εὐσεβὴς ἄνθρωπος καὶ τύσον στενωδὸς συνδέεται ἡ προσευχὴ μετὰ τῆς εὐσεβείας ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι δικαίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔλλειψις εὐσεβείας. Ὅθεν ὁ εὐσεβὴς χριστιανὸς ἔχων ἀνάγκην τινὸς ἰκετεῦει περὶ τούτου τὸν Θεόν, λαμβάνων αὐτὸ εὐχαριστεῖ αὐτόν, μετανῶν δι' ἁμαρτήματά του προσέρχεται τῷ Θεῷ καὶ ζητεῖ συγχώρησιν, βλέπων τὴν ἁρμονίαν τοῦ σύμπαντος καὶ θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ δοξολογεῖ αὐτόν κλπ.

β') Διότι ἡ προσευχὴ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν καὶ ζωογονεῖ αὐτήν, διότι δηλ. τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Καὶ ὄντως πολλοὶ προσευχόμενοι αἰσθάνονται πολλάκις ἀναζωογονούμενα τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματά των καὶ ἐν ᾧ ἤρχισαν ψυχροὶ ἐτελείωσαν θερμοὶ τὴν προσευχὴν των.

γ') Διότι ἡ προσευχὴ προσεγγίζουσα ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστρυφὴν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν· καὶ

δ') Διότι στηρίζει την ευσέβειαν τῶν περὶ ἡμᾶς, οἵτινες βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους παρακινουῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχὴν καὶ γίνονται εὐσεβέστεροι. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ ἀγ. Γραφή προτρέπει ἡμᾶς εἰς τὴν προσευχὴν λέγουσα « Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε » (Μάρκ. ιγ' 33) καὶ « Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε » (Κολοσ. δ', 2).

4. Ἴνα ἡ προσευχὴ ἔχη ἀξίαν καὶ ἀποβαίνῃ εὐπρόσδεκτος τῷ Θεῷ πρέπει νὰ γίνεται α') μετὰ προσοχῆς, δὲν πρέπει δηλ. προσευχόμενοι νὰ φλυαροῦμεν¹ ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ὅσα λέγομεν καὶ χωρὶς νὰ προσέχωμεν εἰς αὐτά, διότι ται-
αύτη προσευχὴ εἶναι ἐμπαγιδὸς πρὸς τὸν Θεόν. Ἄν δέ τις ὀμιλῶν πρὸς βασιλέα ἢ ἄλλο σπουδαῖον πρόσωπον συγκεντρῶνει ὅλην τὴν προσο-
χὴν του πολὺ περισσότερον βεβαίως πρέπει νὰ συγκεντρῶνωμεν τὴν προσοχὴν μας ὅταν συνδιαλεγώμεθα πρὸς τὸν Θεόν.

β') Μετὰ καθαρᾶς καρδίας, τ. ἔ. προκειμένου νὰ προσευχηθῶμεν πρέπει νὰ ἀποβάλωμεν ἀπὸ τῆς καρδίας ἡμῶν πᾶν μῖσος καὶ πᾶσιν κακίαν κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν (Μαρκ. ια', 25), διότι ἄλλως ὁ Θεὸς γνωρίζων τὴν κακίαν ἡμῶν δὲν δέχεται τὴν προσευχὴν μας. Τοῦτο διδάσκει καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ λέγουσα « Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα (τὰ παραπτώματα) ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν (ὑποσχομέμεθα νὰ ἀφήνωμεν) τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (τοῖς ἀμικρήσασιν ἡμῖν) » (Ματθ. ς', 12) καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσπλάγγνου δούλου (Ματθ. ιη', 28), ὅστις καίπερ συγχωρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου του αὐτὸς δὲν συνεχώρησε τὸν σύνδουλόν του κλπ.

γ') Μετὰ πλήρους πεποιθήσεως πρὸς τὸν Θεόν, τ. ἔ. προσευχόμενοι πρέπει νὰ ἔχωμεν ἀκράδαντον πεποίθησιν εἰς τὸν Θεόν ὅτι καὶ δύναται καὶ θέλει νὰ ἀκούσῃ τὴν προσευχὴν μας. Διὸ πρέπει νὰ εὐχώμεθα νὰ γίνεται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἰδικόν μας (Ματθ. κς' 39) καὶ

δ') Ἄνευ ἐπιδείξεως, οὐχὶ δηλ. ὅπως φηνώμεν τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἐπράττον οἱ Φαρισαῖοι (Ματθ. ς', 5), διότι τότε οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν (Ματθ. ς', 6). Καὶ δύναται μὲν ἡ προσευχὴ νὰ γίνεται πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ μάλιστα νοερῶς, διότι ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρῶν, κυρίως ὅμως ὁ χριστιανὸς προσεύχεται ἐν τῷ οἴκῳ του καὶ

1. Ματθ. ς', 7 « Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε ὡςπερ οἱ ἔθνηκοί... ».

ἐν ὠρισμέναις σχεδὸν ὥραις, τῇ πρωΐᾳ, τῇ ἑσπέρᾳ, πρὸ τοῦ φαγητοῦ
καὶ μετ' αὐτὸ κλπ.

Τὴν αὐτῶ γενομένην προσευχὴν καὶ δέχεται καὶ ἐκτελεῖ ὁ Θεὸς
ὡς εὐσπλαγχνος καὶ παντοδύναμος, πᾶσαν δ' ἄλλην τοιαύτην ἀπορ-
ρίπτει.

Ἑρωτ. *Τί εἶναι προσευχή; Τίς ἡ ἀξία τῆς προσευχῆς; Πόσων εἰδῶν εἶναι
ἡ προσευχή; Διὰ τί εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεται ἡ προσευχή; Πῶς πρέπει νὰ γίνεται
ἡ προσευχή ἵνα ἔχη ἀξίαν;*

§ 20. Ἡ κοινὴ λατρεία.

1. Ἡ ἑξωτερικεῖσις τῆς εὐσεβεΐας ἡμῶν εἴτε διὰ λόγων (προσευ-
χῆς) εἴτε διὰ σχημάτων ἢ σημείων ἢ κινήσεων κλπ. (§ 18, 2 καὶ 19)
καλεῖται λατρεία, ἧς σπουδαιότερος τύπος εἶναι ἡ προσευχή (§ 19).
Κυρίως ὅμως λατρεύομεν τὸν Θεὸν ὅταν πολλοὶ ὁμοῦ ἄνθρωποι προσευ-
χόμεθα ἀπὸ κοινοῦ προσερχόμενοι εἰς ὠρισμένους πρὸς τοῦτο τόπους,
τοὺς ναοὺς. Ἡ τοιαύτη κοινὴ ἡμῶν ἐν τοῖς ναοῖς προσευχὴ εἰναι ἡ κυ-
ρίως λατρεία τῶν χριστιανῶν. Ὁ χριστιανὸς λοιπὸν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν
πρέπει νὰ προσεύχεται ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ μετ' ἄλλων ἐν τοῖς ναοῖς (ἢ
ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἀλλαχοῦ), ἥτοι νὰ λατρεύῃ καὶ δημοσίᾳ τὸν Θεόν. Ἡ
τοιαύτη λατρεία τῶν χριστιανῶν εἶναι ἀναγκαῖα νὰ γίνεται ἐν τοῖς
ναοῖς (ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ ἀλλαχοῦ, οἷον ἐν ταῖς λιτανείαις κλπ.), διότι
οἱ ναοὶ καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς ἱερός διάκοσμος καὶ ἐν γένει τὸ περιβάλλον ἐκεῖ
συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχὴν, διότι ἐπιδρᾷ ἐπ' ἀλλήλους τὸ τῶν
συμπροσευχομένων παράδειγμα, διότι ἀναπτύσσεται ἀδελφικός τις σύν-
δεσμος τῶν ἀνθρώπων, διότι δίδεται ἀφορμὴ κατὰ τὴν λατρείαν ταύ-
την νὰ ἀναπτυχθῇ ἐνώπιον πολλῶν ὁμοῦ ὁ θεῖος λόγος δι' ἀνγνώσεως
ἢ ἐρμηνείας τῆς ἀγ. Γραφῆς κλπ. Ἐνὶ δὲ λόγῳ ἡ λατρεία αὕτη εἶ-
ναι ἀναγκαῖα, διότι στηρίζει τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν καὶ ἀμέσως καὶ ἐμ-
μέσως διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων καὶ παρακι-
νοῦσα ἡμᾶς εἰς εὐσεβῆ ἔμιλλαν παρέχει ἡμῖν ἄφθονα τὰ μέσα τῆς
εὐδαιμονίας.

2. Διὰ τὴν λατρείαν κυρίως κατὰ δεύτερον δὲ λόγον διὰ τὴν ἀπὸ
τῆς ἐργασίας ἀνάπαυσιν τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἡ
Ἐκκλησία καθιέρωσεν ὠρισμένας τινὰς ἡμέρας, τὰς καλουμένας εορ-

πας¹. Κατ' αὐτάς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει

α') *Νὰ καταπαύῃ τὰς συνήθειας βιοποριστικῆς ἐργασίας του καὶ νὰ ἀναπαύεται ἀπὸ τῶν κόπων αὐτοῦ, διότι καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ἔχουσιν ἀνάγκην τοιαύτης ἀναπαύσεως πρὸς ἀποφυγὴν καταπτώσεως τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον δὲ ἐργασίαι ἐπείγουσαι καὶ ἀναπόφευκτοι ἢ χάριν φιλάνθρωπικοῦ σκοποῦ γινόμεναι ἐπιτρέπονται κατὰ τὰς ἑορτάς, ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξεν εἰπὼν «Οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ Σάββατον ἀλλὰ τὸ Σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον (Μάρκ. β', 27). Ἄλλὰ καὶ ἤλεγξε τοὺς Ἰουδαίους ὁ Σωτὴρ διὰ τὴν σχολαστικὴν τήρησιν τῆς ἀργίας κατὰ τὰς ἑορτάς εἰπὼν «Ἵποκριτὰ, ἕκαστος ὑμῶν τῷ Σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;...» (Λουκ. ιγ', 15). Πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν ὅπως μὴ κάμνωμεν κατάχρησιν τῆς ἐν ταῖς ἑορταῖς ἀναπαύσεως ἡμῶν ἐπιδιδόμενοι ὑπερμέτρως εἰς νωχέλειαν ἢ εἰς τέρψεις καὶ διασκεδάσεις. Καὶ ἐπιτρέπονται μὲν αἱ τέρψεις κατὰ τὰς ἑορτάς, διότι καὶ αὗται συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνακούφισιν τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν (ὅπερ εἶναι εἷς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς), ἀλλ' ὅμως πρέπει αὗται νὰ εἶναι πάντοτε ἀθῶν καὶ μεμετρημένα ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ μὴ μεταπίπτωμεν εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, τ. ἔ. ἐξχντῶμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀντὶ νὰ ἐνισχύωμεν αὐτάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ μὴ παρακωλύεται δι' αὐτῶν ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἑορτῆς, δηλ. ἡ λατρεία. Ἐντελῶς δὲ πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶσαν ἄσεμνον καὶ ἀνήθικον διασκεδάσιν ὡς πολλαχῶς ἐπιβλαβῆ.*

β') *Νὰ μεταβαίῃ εἰς τοὺς ναοὺς κατὰ τὰς ὥρας τῆς λατρείας καὶ μετὰ προσυχῆς καὶ προθυμίας νὰ ἀκροᾶται τῆς λειτουργίας ὅλης. Τὸ καθήκον τοῦτο παραβαίνουσιν οὐ μόνον οἱ ἄνευ εὐλόγου αἰτίας μὴ μετα*

1 Ἑορταὶ εἶναι 1) Αἱ Κυριακαὶ ἑορταί, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμένα· 2) Αἱ Δεσποικαί, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τοῦ δεσπότου ἡμῶν Σωτῆρος, οἷαι εἶναι ἡ τῆς Γεννήσεως (25 Δεκεμβρίου), ἡ τῆς Βαπτίσεως (7 Ἰανουαρ.), ἡ τῆς Μεταμορφώσεως (6 Αὐγ.), ἡ τῆς Σταυρώσεως καὶ Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ (τὸ Πάσχα) κλπ. 3) Αἱ Θεομητορικαί, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τῆς Θεομήτορος (Παναγίας) ἀφιερωμένα, οἷαι εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου (25 Μαρτ.), ἡ τῆς Κοιμήσεως (15 Αὐγ.) κλπ. καὶ 4) Αἱ πρὸς τιμὴν τῶν Ἁγίων ἑορταί, οἷαι εἶναι αἱ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ ἁγ. Βασιλείου, τοῦ ἁγ. Δημητρίου, τοῦ ἁγ. Νικολάου κλπ.

βαίνοντες εἰς τοὺς ναοὺς ἀλλὰ καὶ οἱ μεταχθίνοντες μὲν σωματικῶς ἀπουσιάζοντες ὁμῶς νοερῶς, εἴτε διότι ἀποπλανῶσι τὸν νοῦν αὐτῶν εἰς ἄλλα ἀντικείμενα εἴτε διότι φλυαροῦσιν ἢ συνδιαλέγονται ἐν τῷ ναῷ· εἴτε διότι φέρονται ἀπρεπῶς καὶ ἀνευλαβῶς.

γ') *Νὰ μελετᾷ ἐν τῷ οἴκῳ του τὰς ἁγ. Γραφὰς ἢ καὶ ἄλλα ὠφέλιμα καὶ ἠθικὰ συγγράμματα*¹, ὅπερ τὰ μέγιστα ὠφελεῖ ἡμᾶς, διότι καὶ τὰς θρησκευτικὰς γνώσεις ἡμῶν πλουτίζει καὶ τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν στηρίζει καὶ κρατύνει ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρετὴν. Τοῦναντίον πράττουσιν οἱ μολύνοντες τὰς ἀρετὰς διὰ τῆς ἀναγνώσεως ἀσέμνων βιβλίων· καὶ

δ') *Νὰ ἀσχολῆται καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς εὐποιίας, ἅτινα κατὰ τὰς καθημερινὰς καὶ ἐργασίμους ἡμέρας δὲν λαμβάνει χάριόν νὰ καλλιεργῆ ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν του.* Ἡ εὐεργεσία κοσμεῖ τὴν ἀρετὴν περισσότερον πάσης ἄλλης λατρείας, διότι ὁ Θεὸς θέλει κυρίως ἔργα φιλανθρωπίας καὶ οὐχί ἁπλῶς θυμιάματα καὶ προσφορὰς, ὡς διδάσκει ἡ ἁγ. Γραφὴ λέγουσα «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ματθ. θ', 13).

3. Διὰ τῆς κοινῆς ταύτης λατρείας καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλοὺς ἐνισχύομεν ἐν τῇ εὐσεβείᾳ. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ λατρεύομεν τὸν Θεὸν καὶ τὸν ὁμοούσιον αὐτῷ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν τοῖς ναοῖς καὶ πανταχοῦ νὰ τιμῶμεν δὲ καὶ γεραίρωμεν καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ πάντας τοὺς Ἁγίους καὶ τὰς Ἁγίας, ἀπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ὁποίων ἀντλοῦμεν ἀδρᾶ διδάγματα καὶ ἡ παρὰ τῷ Θεῷ μεσιτεία τῶν ὁποίων πολὺ χρησιμεύει ἡμῖν.

Ἐρωτ. Τί εἶναι λατρεία; ποῦ πρέπει νὰ γίνεται ἡ κοινὴ λατρεία καὶ διὰ τί; τί εἶναι ἑορτὴ καὶ πόσον εἰδῶν ἑορτὰς ἔχομεν; ποῖα εἶναι τὰ κατὰ τὰς ἑορτὰς καθήκοντα ἡμῶν; ἀπὸ τίων πρέπει νὰ προφυλαττώμεθα κατὰ τὰς ἑορτὰς; τί πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν ἐν τοῖς ναοῖς; ποῖα βιβλία πρέπει νὰ μελετῶμεν καὶ ποῖα ν' ἀποφεύγωμεν; ποῖος εἶναι ὁ ὠραιότερος στολισμὸς τῆς ἑορτῆς;

§ 21. Σεβασμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ.

1. Ἐκτὸς τῆς ἄλλης λατρείας ὀφείλομεν νὰ δεικνύομεν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν ἡμῶν καὶ διὰ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ,

¹ Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὴν μόρφωσιν εἶναι 1) Ἡ ἁγ. Γραφή, τ. ε. ἢ Π. καὶ Κ. Διαθήκη, καὶ 2) Πλείστα ἄλλα ψυχοφελῆ βιβλία, ἃ μόνον Θεολόγοι καὶ διδάσκαλοι δύνανται νὰ συστήσωσιν.

ὅπερ ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζόμεθα μετὰ μεγίστης προσοχῆς καὶ εὐλαβείας ὡς τὸ ἱερώτατον καὶ ἁγιώτατον τῶν ὀνομάτων. Οἱ πράττοντες τὸ ἐναντίον, τ.ἔ. οἱ ἀνευλαβῆ καὶ ἐπιπολαίαν ἢ κακὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιούμενοι, εἶναι ἀσεβεῖς. Τοιοῦτοι δὲ εἶναι α') οἱ ἀνευ λόγου ἐν ταῖς παιδιαῖς καὶ τοῖς ἀσεϊσμοῖς μεταχειριζόμενοι τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ ὄνομα· β') οἱ καταρῶμενοι τοὺς ἄλλους, οἵτινες ὡσαύτως ἀνευλαβῶς μεταχειρίζονται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ κακὸν διὰ τοὺς ἄλλους, ὅπερ βδελύσσεται ὁ Θεὸς ὡς ἀντικείμενον τῇ ἀγαθότητι καὶ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἀποκρούων τὴν κατάραν λέγει «Εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε» (Ῥωμ. ιβ', 14), ὁ δ' Ἰάκωβος θεωρεῖ αὐτὴν ἀσεβῆ λέγων ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης νὰ εὐλογῶμεν τὸν Θεὸν καὶ νὰ καταρῶμεθα τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες εἶναι ὁμοίωμα αὐτοῦ (Ἰακώβ. γ', 9)· γ') οἱ βλάσφημοι οἱ τὸ ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ καὶ πᾶν ἄλλο ἱερὸν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα ἀφόβως ὑβρίζοντες. Οὗτοι μαρτυροῦσιν οὐ μόνον ἔλλειψιν παντὸς ἔχρους εὐσεβείας ἀλλὰ καὶ τελείαν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ εἶναι τὰ μέγιστα ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν Κοινωνίαν. Διὸ ἔπρεπε καὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἀμειλικτως νὰ τιμωρῶσιν αὐτούς· καὶ δ') οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι, ὧν ἡ ἀσεβεία ὑπερβαίνει πᾶν ὄριον· οὗτοι εἶναι αὐτόχρημα μωροὶ παραδεχόμενοι οἱ δεῖλαιοι ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ εὐτυχίσωσιν ἐν τῷ Κόσμῳ τούτῳ ὅταν ἐξαπατῶσι καὶ ὑβρίζωσι τὸν καρδιογνώστην καὶ δίκαιον κριτὴν.

2. **Ὁρκος** εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας ἢ πράξεώς τινος ὡς ἀληθοῦς μετ' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀναποδότου. Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ ὄρκῳ μεταχειριζόμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ὀφείλομεν νὰ προσέχωμεν καὶ νὰ μὴ κάμνωμεν κακὴν χρῆσιν τοῦ ὄρκου· ὅθεν ἢ πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν τὸν ὄρκον, ἂν μὴ ἀνάγκη ἐπιβάλῃ τοῦτον, ἢ ὀρκιζόμενοι ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας. Τὸν οὕτως εὐλαβῶς γινόμενον ὄρκον ἐπιτρέπει ἡ Ἐκκλησία ὅταν εἶναι ἀνάγκη, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς ἐξώρκισεν αὐτὸν νὰ εἴπῃ ἂν ὄντως αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστὸς ἀπήντησε καταφατικῶς εἰπὼν «Σὺ εἶπας» (Ματθ. κς', 63) καὶ οἰονεὶ παρεδέχθη τὸν ὄρκον καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος πολλακίς μὲν ὥρκισθη διὰ τῶν φράσεων «Μάρτυς ὁ Θεὸς τῇ ἐμῇ ψυχῇ»¹ ῥητῶς δὲ

1. Ῥωμ. α' 9 καὶ Φιλιππησ. α'; 8—11 καὶ Α' Θεσσαλον. β', 5,

είπεν ὅτι ὁ ὅρκος δύναται νὰ εἶναι πέρασ πάσης ἀντιλογίας ('Εβρ. ς', 16). Δι' ἐκείνου δὲ τὸ ὅποιον εἶπεν ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς μαθητάς του ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζονται ὅλως ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ εἰς τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34) δὲν ἐσκόπει νὰ ἀπαγορεύσῃ πάντα ὅρκον ἀλλὰ τὸν ἐπιπολαίως καὶ ἀσυνειδήτως καὶ ὅλως ἄνευ ἀνάγκης γινόμενον τότε κατὰ κακὴν συνήθειαν τῶν Ἰουδαίων (ὅπως καὶ σήμερον δυστυχῶς συμβαίνει παρὰ τισιν)· ἄλλως ὁ Σωτὴρ τότε ὠμίλει πρὸς τοὺς μαθητάς του, οὓς πάντες ἔμελλον νὰ ἔχουσιν ὡς πρότυπον ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν.

Καὶ ὄντως ὁ ὅρκος εἶναι πολλάκις ἀνγκυλιῶς πρὸς εὐρεσίαν τῆς ἀληθείας καὶ μάλιστα μετὰ κακοπίστων καὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἵτινες μόνον διὰ τοῦ ὅρκου δύνανται νὰ εἴπωσι τὴν ἀλήθειαν φοβούμενοι τὴν δικαίαν τοῦ Θεοῦ τιμωρίαν· μόνον δ' οἱ πολὺ ἐξηχραιωμένοι καὶ πεπωρωμένοι τὴν συνείδησιν εἶναι δυνατὸν καὶ ὀρκιζόμενοι νὰ εἴπωσι ψεῦδη. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Πολιτεία ἐπέβαλε τὸν ὅρκον εἰς τε τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς, ὀρκιζομένους νὰ διαχειρισθῶσι τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτοῖς δημοσίαν ὑπηρεσίαν, καὶ εἰς ταὺς στρατιώτας, ὀρκιζομένους νὰ μὴ καταλείπωσι τὴν σημαίαν τῆς Πατρίδος καὶ νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς μέχρι τελευταίας ῥανίδος τοῦ αἵματός των, καὶ εἰς τοὺς μάρτυρας, ὀρκιζομένους νὰ εἴπωσι τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ πάθους!

3. Ὁ ὅρκος εἶναι δύο εἰδῶν, ὅρκος ὁμολογίας ὅταν ὀρκιζώμεθα ὅτι θὰ εἴπωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅρκος ὑποσχέσεως ὅταν ὑποσχώμεθα ἐνόρκως νὰ τηρήσωμεν τὸν λόγον μας. Ἀμφοτέρους τοὺς ὅρκους τούτους ὀφείλομεν νὰ ὀρκιζώμεθα ἐν ἀπολύτῃ ἀνάγκῃ καὶ ἀδόλως καὶ εὐσυνειδήτως πάντοτε, τ. ἔ δὲν πρέπει οὔτε νὰ βεβαιῶμεν ὡς ἀληθὲς ὅ,τι ἢ ἐντελῶς ἀγνοοῦμεν ἢ γνωρίζομεν ὡς ψευδὲς οὔτε νὰ ὑποσχώμεθα ὅσα γνωρίζομεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν νὰ ἐκπληρῶμεν δὲ τὰ ὑπεσχημένα πάντοτε. Τὸ ἐν γνῶσει ψεῦδεσθαι κατὰ τὸν ὅρκον λέγεται ψευδορκία ἢ δὲ μὴ τήρησις τῶν ἐνόρκως ὑπεσχημένων λέγεται ἐπιορκία.

Ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων καὶ φοβερωτάτων ἐγκλημάτων, διότι οὐ μόνον ἀσέβειαν καὶ ἀθεοφοβίαν δεικνύου-

1. Ὡσαύτως ὀφείλει νὰ ὀρκισθῇ ὁ ζητῶν νὰ ἀποκτήσῃ δικαίωμα ψήφου, ἰθαγενείας κλ.

σιν ἀλλὰ καὶ ὕβριν καὶ ἐμπαιγμὸν πρὸς τὸν Θεόν! Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος ἀλλ' ὑβρίζειν αὐτὸν πολὺ περισσότερον δὲν θά φοβηθῆ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους ἀλλὰ θά ὑβρίσῃ καὶ θά παραβῆ αὐτοὺς ἀσφαλῶς ὅταν δυνηθῆ· διὰ τοῦτο εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν Κοινωνίαν. Ὅθεν οὐ μόνον ὁ ἠθικὸς νόμος ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ νόμοι βαρύτερα τιμωροῦσι τὰ τοιαῦτα ἐγκλήματα. Πολὺ δὲ δικαίως καὶ ἡ Κοινωνία στιγματίζει τοὺς ψευδόρκους καὶ ἐπιόρκους ἀνθρώπους καὶ ἀποστρέφεται καὶ ἀποδοκιμάζει αὐτούς. Λοιπὸν πρέπει πάντοτε ἀδόλως καὶ εὐσυνειδήτως νὰ γίνεται καὶ νὰ τηρῆται πᾶς ὄρκος. Μόνον δὲ ὁ ὄρκος τῆς ὑπόσχεσεως δύναται νὰ λυθῆ ἐν ὠρισμέναις τισὶ περιστάσεσιν, οἷον ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἔκουσίως παραιτηθῆ αὐτῆς, ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἀποδειχθῆ φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἀδύνατος ἢ ἐπιζήμιος τῷ ἄλλῳ, ὅταν ἐκλίπωσιν οἱ ὅροι ὑπ' οὓς ἐγένετο ἡ ἐνορκος ὑπόσχεσις κλπ.

4. Οἱ τὸν τοιοῦτον εὐσυνειδήτην καὶ ἄδολον ὄρκον μεταχειριζόμενοι δὲν ἀσεβοῦσιν, ὡς κακῶς τινες νομίζουσι. Τοῦναντίον ἔχει καθήκον πᾶς χριστιανὸς καλούμενος ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὀρκισθῆ πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας νὰ μὴ ἀρνῆται νὰ προσέλθῃ ἵνα βεβαιώσῃ αὐτὴν ἐνόρκως· ζητῶν δὲ αὐτὰς νὰ εὔρῃ τὴν ὑπ' ἄλλων κρυπτομένην ἢ διαστρεφόμενὴν ἀλήθειαν δικαιουῖται νὰ καλέσῃ ἐν ἀνάγκῃ ἄλλους ὅπως ὀρκισθῶσι· χάριν αὐτῆς, ἀρκεῖ νὰ λείπῃ ὁ δόλος καὶ νὰ ὑπάρχῃ ἡ θεοφοβία καὶ ἡ εὐσέβεια, νὰ προβαίῃ δὲ τις μετὰ πολλῆς προφυλάξεως εἰς τὸν ὄρκον ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι ἀπάτη καὶ ραδιουργία καὶ τεχνάσματα οὐχὶ σπανίως συμβαίνουσιν. Ὅφειλε· ὁμῶς πᾶς τις νὰ μὴ ἐπιβάλλῃ ποσῶς ὄρκον εἰς ἀνθρώπους οὓς γνωρίζει ὡς ἀσεβεῖς καὶ χλευαστὰς τῶν ἱερῶν καὶ περὶ τῆς ψευδορκίας τῶν ὁποίων εἶναι βέβαιος ἐκ τῶν προτέρων, διὰ νὰ μὴ γίνεται οὕτω παραίτιος τῆς ἀσεβοῦς χρήσεως τοῦ ἁγίου ὀνόματος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταπτώσεως τῆς τοῦ ὄρκου ἱερότητος. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν παντὶ τρόπῳ νὰ προλαμβάνωμεν τὴν ψευδορκίαν καὶ ἐπιορκίαν.

Ἔρωτ. Πῶς ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ; τίνας ἀσεβῶς μεταχειρίζονται αὐτό; τί εἶναι ὄρκος καὶ πῶς ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ κατ' αὐτόν; ἐπιτρέπεται ὁ ὄρκος; εἶναι ἀναγκαῖος ὁ ὄρκος καὶ διὰ τί; πῶς θεωρεῖ αὐτόν ἡ Πολιτεία; πόσων εἰδῶν εἶναι ὁ ὄρκος; τί καλεῖται ψευδορκία καὶ τί ἐπιορκία; πῶς χαρακτηρίζονται ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπι-

ορκία ; ποίον μόνον ορκον ἐπιτρέπεται ἢ λύσις καὶ πότε ; ἄσεβουσιν οὐ ορκιζόμενοι ; ὀφείλομεν γὰρ ορκιζώμεθα ; τί ὀφείλομεν γὰρ προλαμβάνωμεν ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

Ὅπως πρὸς τὸν Θεὸν οὕτω καὶ πρὸς τὸν πλησίον, ὅστις εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφὸς ἡμῶν, ἔχομεν διάφορα καθήκοντα, ἧτοι ὀφείλομεν γὰρ ἀγαπῶμεν αὐτόν, γὰρ σεβώμεθα τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν, τὴν τιμὴν αὐτοῦ, γὰρ εὐεργετῶμεν αὐτόν κλπ.

§ 22. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη (§ 16) συμπληροῦται διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον τοιαύτης, ἣν ὡσαύτως ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ὁ ἠθικὸς νόμος κατὰ τὴν ἀγ. Γραφὴν λέγουσαν Ἄγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» (Ματθ. κβ', 39). Οὐδεὶς δὲ δύναται γὰρ εἶπαι ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐὰν δὲν ἀγαπᾷ καὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, ὅστις εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ εἰκὼν αὐτοῦ (Α' Ἰωάν. δ', 20). Ἀγάπη δὲ πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν γὰρ προξενήσωμεν αὐτῷ ἀλλὰ καὶ προθυμοποιούμεθα γὰρ εὐεργετήσωμεν αὐτόν, εἰ δυνατόν, ἐν ταῖς ἀνάγκαις αὐτοῦ. Ἀγαπῶμεν δὲ τὸν πλησίον ὅταν εἴμεθα δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι πρὸς αὐτόν, ὅταν συμπάθωμεν πρὸς αὐτόν, τ. ἔ. χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ. Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν γὰρ ἀγαπῶμεν, διότι καὶ οὗτος εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ ὅμοιον ἡμῖν φέρον ἐν ἑαυτῷ τὴν θείαν εἰκόνα, λογικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ μὲ προορισμὸν γὰρ φθάσῃ τελειούμενον μέχρι τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἡμεῖς. Διὰ τὴν λογικὴν καὶ φυσικὴν ταύτην ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ προορισμοῦ του ὀφείλομεν γὰρ σεβώμεθα καὶ γὰρ ἀγαπῶμεν πάντα ἐν γένει ἀνθρώπων. Μόνον δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἐκτιμήσεως ἐκπηγάζουσα ἀγάπη ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον ἔχει ἀξίαν πᾶσα δ' ἄλλη ἀγάπη προερχομένη ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἄλλου τινὸς σκοποῦ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν.

2. Ἡ ἀξία τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι μεγίστη καὶ δυνά-

μεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι μόνη ἡ ἀγάπη δίδει ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν καὶ λαμπρύνει ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. Καὶ ἡ μεγαλύτερα σοφία καὶ τὰ μεγαλύτερα πλούτη καὶ τὰ μέγιστα ἄλλα χαρίσματα τοῦ κόσμου οὐδὲν εἶναι ἄνευ τῆς ἀγάπης. Καὶ μία μόνη σταγὼν ἀγάπης εἶναι κρείττων ὠκεανοῦ γνώσεων! Αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας ἀτόμων, Οἰκογενειῶν, Κοινωνιῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ὤρισεν ὡς ἀσφαλὲς μέσον διακρίσεως τῶν μαθητῶν του τὸ «Ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάν. ιγ', 35) καὶ ἔθηκεν ὡς βάσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ «Ἀγαπάτε ἀλλήλους» (Ἰωάν. ιε', 17). Καὶ ὅλη δὲ ἡ ἀγ. Γραφὴ βρίθει παραδειγμάτων καταδεικνυόντων τὴν ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης (Ματθ. κε', 41—46 καὶ Ματθ. ς', 21 κλπ.). Ἀλλ' ἐκφραστικώτατα γράφει ὁ Παῦλος περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀγάπης, ὅτι δηλ. εἶναι τοιαύτη ὥστε καὶ ἂν τις εἶχε τὰ μεγαλύτερα τοῦ κόσμου χαρίσματα καὶ ἦτο ὠφελιμώτατος ἐν τῇ Κόσμῳ καὶ ἔπραττε τὰ μεγαλύτερα καλὰ καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχε, καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ζωὴν του, ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἔπραττεν ὅμως ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν καὶ δὲν εἶχεν ἀγάπην πάντα τὰ ἔργα του ταῦτα οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). «Ὅθεν ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι τὸ γενικώτερον καὶ σπουδαιότερον καθήκον τοῦ χριστιανοῦ.

3. Ἴνα ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι ἀληθὴς πρέπει νὰ εἶναι α') *Καθολικὴ*, τ. ἔ. νὰ ἐπεκτείνεται ἐξ ἴσου πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως συγγενείας, φιλίας, ἐθνικότητος, θρησκείας καὶ οὐχὶ μόνον μέχρι τῶν συγγενῶν ἢ φίλων ἢ ὁμοεθνῶν ἢ ὁμοθρήσκων, ὡς ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοὶ καὶ Ἰουδαῖοι. Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πάντες οἱ ἀνθρώποι εἶναι ἀδελφοὶ (Γαλατ. γ', 28) καὶ πᾶς ἄνθρωπος εἶναι πλησίον (Λουκ. ι', 33) οὐδ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ἐξαιρουμένων, πρὸς οὓς ὁ Χριστὸς ὡσαυτως παραγγέλλει ἡμῖν ἀγάπην λέγων «Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» (Ματθ. ε', 44). Καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, γενναῖοι καὶ ἀμνησικακοὶ μηδὲν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν πρὸς ἡμᾶς κακίαν καὶ ἐχθρικὴν ἐκείνων συμπεριφορὰν, διότι θὰ εἶναι μωρὸν νὰ κανονίζωμεν τὸν βίον ἡμῶν κατὰ τὰς κακὰς τῶν κακῶν ὑπαγορεύσεις καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος ἀπηγόρευσε τὴν αὐτοδικίαν καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ βρίθει παραδειγμάτων ἀμνησικακίας. Ὁ Χριστὸς λ. χ. προδιδόμενος ὑπὸ τοῦ Ἰούδα δὲν ὀργίζεται κατ' αὐτοῦ ἀλλὰ

πλήρης γαλήνης και ἀμνησικακίας φέρεται πρὸς αὐτόν. Σταυρούμενος δὲ ὅλως ἀμνησικακῶς εὐχεται ὑπὲρ τῶν σταυρωτῶν του λέγων «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσιν» (Λουκ. κγ', 34). Ὁ δὲ πρωτομάρτυς Στέφανος ἀποθνήσκων λέγει κατ' ἀπομίμησιν τοῦ διδασκάλου του ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτὸν Ἰουδαίων «Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς (μὴ λάβῃς ὑπ' ὄψιν) τὴν ἁμαρτίαν ταύτην» (Πράξ. ζ', 60).

β') *Εὐλικρινῆς και καθαρά*, τ. ε. νὰ αἰσθανώμεθα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ὅτι ἀγαπῶμεν πράγματι τὸν πλησίον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην και θεϊαν ἀξίαν και οὐχὶ νὰ ὑποκρινώμεθα ἀγάπην πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἄλλην ἰδιοτέλειαν, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι.

γ') *Ἐνεργὸς και ζῶσα*, τ. ε. νὰ δεικνύεται και δι' ἔργων ἀγαθῶν μὴ περιοριζομένων ἡμῶν μόνον εἰς λόγους, ὡς λέγει και ὁ Ἰωάννης, «Ὅς ἂν ἔχη τὸν βίον (τὰ πλούτη) τοῦ κόσμου και θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα και κλείῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ (= δὲν τὸν ἀγαπᾷ και δὲν τὸν εὐσπλαγχνίζεται) πῶς ἢ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσση (μόνον) ἀλλ' ἔργῳ και ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 17).

δ') *Δικαία και ἀμερόληπτος*, τ. ε. μηδένα βλάπτουσα χάριν ἄλλου· ὅθεν δὲν πρέπει νὰ παραλείπη τις τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς φιλανθρωπίας· λ. χ. νὰ ἀρνηται νὰ πληρώσῃ τὰ χρέη του ἵνα εὐεργετῇ ἄλλους ἢ νὰ κλέπτῃ τινὰ ἵνα εὐεργετῇ ἄλλον, διότι τότε θὰ εἶναι ἀδικος και μεροληπτικὴ ἢ ἀγάπῃ του.

ε') *Συνετή*, τ. ε. συνετῶς ἐφαρμοζομένη ὅπου δεῖ και ὅπως δεῖ, ἀναλόγως δηλ. τῆς ἀξίας τῶν προσώπων και τῆς χρείας αὐτῶν, οἷον δὲν πρέπει νὰ ἀφαιρῶμεν τὴν ἀγάπην ἡμῶν ἀπὸ τῶν συγγενῶν και οἰκείων ἵνα ἀγαπῶμεν και εὐεργετῶμεν ἄλλους ἢ νὰ ἀφήνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν ἔχοντας ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους ἤττον ἐνδεεῖς ἢ νὰ περιβάλλωμεν διὰ τῆς ἀγάπης και ὑποστηρίξεως ἡμῶν τοὺς ἀμελεῖς και ὀκνηροὺς και νὰ ὑποστηρίζωμεν οὕτω τὴν ὀκνηρίαν και τὴν ἀργίαν· και ς') *Σταθερὰ και καρτερικὴ*, τ. ε. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν και νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον σταθερῶς πάντοτε και ἀμεταβλήτως και ὅταν πρὸ δυσχερειῶν ἔτι εὐρεθῶμεν και ἂν πρόκειται νὰ ὑποστῶμεν και μεγάλας ὑλικὰς ζημίας ἢ νὰ θυσιάσωμεν και αὐτὴν τὴν ζωὴν ἡμῶν (πρβλ. και § 16, 2).

4. Ἐναντία τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ εἶναι α') ἡ ἀδιαφορία, τ. ε.

ἡ κατάστασις ἡμῶν ἐκείνη καθ' ἣν οὔτε χαίρομεν ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ αὐτοῦ οὔτε λυπούμεθα ἐπὶ τῇ δυστυχίᾳ αὐτοῦ ἀλλ' εἴμεθα ψυχροὶ καὶ ἀδιάφοροι πρὸς πᾶσαν αὐτοῦ κατάστασιν (πρβλ. καὶ § 16, 3). Τοῦτο οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ ἔλλειψιν τῆς ἀγάπης· β') ἡ δυσμένεια, ἣτις εἶναι πλεον τι τῆς ἀδιαφορίας, τ. ε. κακὴ πάντοτε γνώμη ἡμῶν περὶ τοῦ πλησίον· χείρων βαθμὸς τῆς δυσμενείας εἶναι γ') ὁ φθόνος, τ. ε. ἡ λύπη ἡμῶν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων· εἶτι δὲ χείρων τοῦ φθόνου εἶναι δ') ἡ χαιρεκακία, τ. ε. ἡ χροὰ ἡμῶν ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις (κακοῖς) τῶν ἄλλων· καὶ εἶτι χείρων εἶναι ε') τὸ μῖσος, ὅπερ εἶναι φθόνος καὶ χαιρεκακία ὁμοῦ ἐν μείζονι ὅμως βαθμῷ. Ὁ μισῶν δηλ. οὐ μόνον λυπεῖται ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων καὶ χαίρει ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτῶν ἀλλὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπαυξήσῃ τὰ δεινὰ αὐτῶν κακολογῶν ἢ ἄλλως βλάπτων αὐτούς. Ἀπὸ πάντων τούτων ὀφείλει ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχῃ πᾶς χριστιανός. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς τυφλῆς παραδόσεως εἰς τὴν τρυφήν καὶ ἀπὸ τῆς ἀκορέστου εἰς τὸ πλουτεῖν ἐπιθυμίας καὶ ἀπὸ τῆς τυφλῆς πρὸς τινὰς ἐξαιρετικῆς εὐνοίας καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς τινὰς ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος καὶ ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου καὶ δυσαναλόγου πρὸς τινὰς ἀγάπης πρέπει νὰ ἀπέχωμεν, διότι καὶ αὐτὰ πολλάκις (ὅπως καὶ ἡ ἀδιαφορία, ἡ δυσμένεια, τὸ μῖσος) ἐξασθενοῦσι τὴν ὀφειλομένην φιλαδελφίαν καὶ ἀγάπην.

5. Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον ἐκπηγάζουσι πάντα τὰ ἄλλα πρὸς αὐτὸν καθήκοντα ἡμῶν, οἷον νὰ διορθοῦμεν καὶ νὰ προφυλάττωμεν αὐτὸν ἀπὸ πάσης παρεκτροπῆς διὰ συμβουλῶν¹ καὶ διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος,² νὰ ἀποφεύγωμεν καὶ νὰ προλαμβάνωμεν τὰ σκάνδαλα,³ νὰ μὴ μισῶμεν μηδὲ νὰ ἐξοργίζωμεν καὶ νὰ λυπῶμεν αὐτόν⁴, νὰ εὐεργετῶμεν, νὰ περιθάλπωμεν καὶ νὰ παρηγορῶμεν αὐτόν⁵, νὰ προφυλάττωμεν τὴν ζωὴν, περιουσίαν, ὑπόληψιν

1. Γαλάτ. 5', 1.

2. Ματθ. ε', 16 καὶ Ῥωμ. ιε', 2.

3. Ματθ. ιη', 10, 15 καὶ 16 Ἀ' Κορινθ. ιε', 33. Ῥωμ. ιδ', 13, 20, 24. Ματθ. ε', 37. Ἰωάν. η', 44. Ἀ' Πέτρου β', 22. Ἐφεσ. δ', 25.

4. Ματθ. ε', 22. Ἀ' Ἰωάν. γ', 15.

5. Λουκ. ι', 33-37 καὶ 5', 30 καὶ 35. Ματθ. κε' 31 καὶ ἐφεξ. καὶ ι' 42. Ἰακώβ. β', 15 καὶ ἐφεξ. Ἀ' Πέτρ. γ' 17. Ματθ. ς', 2-4 καὶ ζ', 19.

αὐτοῦ ἀποφεύγοντες ἀπροφασίστως πᾶσαν σπερμολογίαν¹ κλπ. Πόσα ἀγαθὰ ἤθελον προκύψει καὶ πόσαι θλίψεις καὶ ἔχθραι καὶ καταστροφαὶ ἤθελον λείπει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἂν πάντα ταῦτα ἐτηροῦντο, ἂν οἱ ἄνθρωποι ἔθετον ὄρια εἰς τὴν ἀθυροστομίαν αὐτῶν ὑπ' ὄψει ἔχοντες τὸ «Καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (Λουκ. 5' 31)!

Ἔρωτ. Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον καὶ πόθεν ἐκπηγάζει αὕτη; διὰ τί ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον καὶ ποῖα ἀγάπη ἔχει ἀξίαν; ποῖα ἢ ἀξία τῆς ἀγάπης ταύτης; ποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἢ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη; τίνα τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη; τίνα ἄλλα καθήκοντα ἐκπηγάζουσιν ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον;

§ 23. Σεβασμὸς τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον.

1. Τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην ἡμῶν δεικνύομεν κυρίως ὅταν σεβώμεθα τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ. Ὅθεν σπουδαῖον καθήκον ἔχομεν ἵνα σεβώμεθα καὶ προσυλάττωμεν παντὶ τρόπῳ καὶ τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον, ἣτις εἶναι τὸ σπουδαιότερον αὐτοῦ ἀγαθόν. Παραβαίνοντες τὸ καθήκον τοῦτο, τ. ἔ. προσβάλλοντες τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, καὶ αὐτοὺς δὲν ἀγαπῶμεν καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀσεβοῦμεν, οὔτινος καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα· οὔτε ἀμέσως λοιπὸν οὔτε ἐμμέσως (δι' ἄλλης χειρός, διὰ βίας, διὰ δόλου, διὰ βραδουργίας κλπ.) ἐπιτρέπεται νὰ καταστρέψωμεν τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει τὸν φόνον λέγουσα «Οὐ φονεύσεις» ('Εξὸδ. κ').

Καὶ ὄντως ὁ φόνος εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι καὶ καταφρόνησις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τῆς φιλαδελφίας εἶναι καὶ κατὰ πάτησις τῆς θείας δικαιοσύνης. Ἄλλὰ καὶ ζημία ἀνεπανόρθωτος εἶναι ὁ φόνος εἰς τε τὸν φονευθέντα, διότι στερεῖται τοῦ πολυτίμου δώρου τῆς ζωῆς καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν, καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ, στερηθέντας τῆς χαρᾶς καὶ τοῦ στηρίγματος αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν Κοινωνίαν ὅλην, σκαιῶς οὕτω περιυβριζομένην καὶ ἀδικουμένην, ὅταν μάλιστα ὁ φονευόμενος εἶναι χρήσιμος αὐτῇ. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ φονεὺς κατατρώχεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του καὶ βλάπτεται καὶ ὑλικῶς καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ

1. Γαλάτ. ε', 14, 15. Ῥωμ. ιδ', 12 καὶ 13. Ματθ. ιη', 15 καὶ ζ', 19. Λουκ. 5', 31.

οὐκ ὀλίγον ὑποφέρουσι. Διὰ τὰ πολλὰ καὶ πολλαπλᾶ ταῦτα κακὰ τοῦ ἐγκλήματος τούτου καὶ ἡ Πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φόνον ἐπιβάλλουσα ποινὰς ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν αἰτίων ἢ ἀφορμῶν καὶ τοῦ βυθμοῦ τῆς συνειδήσεως μεθ' ἧς διεπράχθη (παρὰ παιδός, μεθύοντος, παρὰ φρονος).

2. Ἡ εὐθύνη τοῦ ἐγκλήματος τοῦ φόνου μετριάζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κατὰ τὰς ἐξῆς περιστάσεις· α') "Όταν οὗτος διαπραχθῆ ἀκουσίως ἢ κατὰ λάθος, ἐκτός ἂν τὸ λάθος ἦτο ἀσύγνωστον· β') "Όταν γίνῃ ἐν ἐσχάτῃ ἀμύνῃ, ὁπότε αἴτιος καὶ ὑπεύθυνος εἶναι οὐχὶ ὁ ἀμυνομένης φονεὺς ἀλλ' ὁ προσβάλλων καὶ φονευόμενος. Ἡ ἄμυνα ἐπιτρέπεται κατ' ἀνάγκην ἐπιβχλομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αἰσθημένου τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τοῦ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καθήκοντος (§ 32). Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἔχη εὐθύνην καὶ ὁ ἀμυνομένης φονεὺς ἂν δὲν προσεπάθησε παντοιοτρόπως καὶ πάσῃ θυσίᾳ νὰ ἀποφύγῃ τὸν φόνον. Ἐτι δὲ μᾶλλον μετριάζεται καὶ σχεδὸν ἐκλείπει ἡ εὐθύνη καὶ γ') "Όταν ὁ φόνος γίνεται ἐν τῷ ὑπὲρ Πατρίδος ἢ ὑπὲρ Πίστεως πολέμῳ, διότι καὶ ὁ τοιοῦτος πόλεμος εἶναι ἄμυνα τοῦ ὅλου Ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ἐλευθερίαν ἢ θρησκείαν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲν συμβαίνει ἂν πρόκειται περὶ πολέμου κατακτητικῆς ἢ ἄλλως ἀδίκου, ὁ ὁποῖος δὲν πρέπει νὰ γίνεται καὶ δι' ὃν μεγίστην εὐθύνην ἔχουσιν οἱ αἰτίοι αὐτοῦ δυναμένοι νὰ παραβληθῶσι πρὸς φονεῖς ἢ πρὸς ληστὰς ἢ πειρατὰς.

Κατὰ τῶν αἰτίων τοιούτων ἀδίκων καὶ ὀλεθρίων πολέμων ὡς καὶ κατὰ τῶν λυμαινομένων τὴν κοινωνίαν ἀπανθρώπων ληστῶν, πειρατῶν καὶ λοιπῶν κακούργων ἡ Πολιτεία εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιβάλλῃ πολλάκις ὡς τιμωρίαν καὶ κῦτὴν τὴν θανατικὴν ποινὴν ἀμυνομένη οὕτως ὑπὲρ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας τῶν πολιτῶν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπετρέπη κατ' ἀνάγκην εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς αὐτὰς περιστάσεις τῇ Πολιτείᾳ μόνῃ, ἥτοι τῇ νομίμῳ ἀρχῇ, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφὴν λέγουσαν «Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται» (Γεν. θ', 6) καὶ «Οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μάχαιρᾷ ἀπολοῦνται» (Ματθ. κς', 52) καὶ «Οὐκ εἰσὶν τὴν μάχαιραν φορεῖ (ὁ ἀρχων). Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἕκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι» ('Ρωμ. ιγ', 4). Ἐν τούτοις εὐχῆς ἔργον εἶναι νὰ καταργηθῇ ἡ θανατικὴ ποινὴ, διότι πάντως ἡ θανάτωσις ἀντιστρατεύεται τῷ ἠθικῷ

νόμῳ, καὶ νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἰσοδίου κατ'ἐπιχειρηματικῆς ἐργασίας, πολλαχῶς ὠφελίμου τῷ τε κακούργῳ καὶ τῇ Κοινωνίᾳ καὶ τῇ Πολιτείᾳ. Κατήγγησαν δ' ὄντως αὐτὴν ἤδη πολλὰ τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν. Ὅπου δὲ θεωρεῖται ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχη ἡ θανατικὴ ποινὴ καὶ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει, πρέπει νὰ ἐκτελεῖται οὐχὶ ἀπανθρώπως ἀλλὰ μετὰ χριστιανικῆς ἐπιεικειᾶς καὶ κοσμιότητος. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ καὶ οἱ πόλεμοι καθόλου οὐδ' αὐτῶν τῶν δικαίων ἴσως ἐξαιρουμένων εἶναι κακὰ ἀναγκαῖα καὶ πρέπει νὰ εὐχωνται πάντες ὅπως παύσωσιν ὑπάρχοντα ἐν τῷ Κόσμῳ ἕνα βρασιλεύση ἡ ἀγάπη, ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ εἰρήνη ἐπικρατήσῃ δὲ τελείως ὁ ἠθικὸς νόμος.

3. Ὅλος ἀσυγχώρητος καὶ ἀδικαιολόγητος εἶναι ὁ φόνος καὶ ἐν ταῖς μονομαχίαις. Ἡ μονομαχία εἶναι ὅλως ἐναντία τῷ πνεύματι τοῦ χριστιανισμοῦ (Ματθ. ε', 39—42), ἤτοι τῷ ἠθικῷ νόμῳ, ὡς ἀμαρτία διττῶς βρεῖται διῆμι: ὁ μονομαχῶν προτίθεται καὶ ἄλλον νὰ φονεύσῃ καὶ ἑαυτόν. Εἴτε δὲ ὁ προσβληθεὶς φονευθῇ (ὅποτε τὸ ἀδίκημα διπλασιάζεται) εἴτε ὁ προσβαλὼν ἢ πρᾶξις εἶναι μέγα κακούργημα, διότι διὰ μικρὰν καὶ ἀσήμαντον ἴσως ἀφορμὴν ἐπιβάλλεται ὡς τιμωρία ὑπὸ τῶν μονομαχοῦντων ὅλως αὐθαιρέτως καὶ παρανόμως ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου διδάσκεται καὶ ἡ αὐτοδικία, ἣτις εἶναι ἀφαίρεσις τῆς ἰσχύος τῶν πολιτικῶν νόμων καὶ τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων ἰσοδυναμοῦσα μὲ κοινωνικὴν παραλυσίαν καὶ ὁδηγοῦσα εἰς ἀναρχίαν. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν νόμον ἀντίκειται ἡ μονομαχία, διὰ καὶ οὗτος αὐστηρῶς ἀπαγορεύει αὐτήν, καὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, διότι ἀνατίθεται ἡ κρίσις καὶ ἡ εὔρεσις τῆς ἀληθείας εἰς τὸν ἄψυχον σίδηρον! ἀντὶ νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, εἰς τὴν διαιτησίαν ἄλλων. Διὰ τοῦτο πολλακίς φονεύεται οὐχὶ ὁ ἀδικήσας ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς! Κατὰ ταῦτα αἱ μονομαχίαι οὐσαὶ ἐλευσιὰ ἐπινοήματα τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων τοῦ σκότους, τῆς βραβρότητος καὶ τῆς διαφθορᾶς ἐν οὐδεμιᾷ εὐνομούμενῃ καὶ πεπολιτισμένῃ Κοινωνίᾳ εἶναι ἀνεκταὶ τὴν σήμερον καὶ θεωροῦνται ἄξιοι αὐστηρᾶς καταδιώξεως καὶ τιμωρίας παρὰ τῆς Πολιτείας. Εὐχῆς δ' ἔργον εἶναι καὶ αὗται νὰ παύσωσι γινόμεναι πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἢ ἐπικρατήσῃ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπιφέρῃ τὴν γαλήνην καὶ τὴν εὐτυχίαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἐρωτ. Τί κυρίως τοῦ πλησίον ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ διὰ τί; ἡ Γραφή ἀπαγορεύει τὸν φόνον; διὰ τί ὁ φόνος εἶναι μέγα ἔγκλημα καὶ τί πράττει διὰ τοῦτο

ἡ Πολιτεία; πότε μετριάζεται ἢ ἐκ τοῦ φόβου εὐθύνη; ἐπιτρέπεται ἢ ἄμυνα; ἐπιτρέπονται οἱ πόλεμοι ἀδικοῦντος; ἐπιτρέπεται ἢ θανατικὴ ποινὴ; τίνοι καὶ κατὰ τίνων μόνον; πῶς θεωρεῖται καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐκτελεῖται αὕτη; τί εἶναι ἡ μονομαχία; τίνοι ἀντίκειται αὕτη; πόθεν προήλθε καὶ πῶς θεωρεῖται;

§ 24. Σεβασμὸς περιουσίας τοῦ πλησίον.

1. Ἡ περιουσίαι τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι πᾶν ὅ,τι οὗτος δικαίως ἀπέκτησε καὶ νομίμως κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ πρὸς ἀνάπτυξίν του, εἶναι τὸ σπουδαιότερον μέσον τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον ὀφείλομεν κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον νὰ σεβώμεθα καὶ νὰ προφυλάττωμεν ἀπροφασίστως σεβόμενοι τὰ ἐπ' αὐτῆς δικικώματά του¹.

Καὶ τὸ καθήκον τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον, διότι ἡ περιουσία εἶναι τὸ μέσον τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ζήσῃ καὶ νὰ μορφωθῇ καθ' ὃν ἔχει προορισμὸν ἄνευ περιουσίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ τήρησις τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ ἡ εὐημερία τῆς Κοινωνίας ἐκ τῆς τηρήσεως τούτου ἐξαρτῶνται. Ἄνευ τῆς τηρήσεως τοῦ καθήκοντος τούτου ἡ ἀνθρωπότης ἀναγκάσιως ἤθελεν ἐξαφχνισθῆ ἐντὸς ὀλίγου δι' ἀλληλοσπαραγμῶν ἢ ἐκ πείνης καὶ ἢ γῆ ἢ ὑπὸ τοσοῦτων μυριάδων ἀνθρώπων κατοικουμένη σήμερον δὲν θὰ ἦτο εἰμὴ ἀπέραντος τις ἔρημος ἢ κατοικία ἐνίων ἴσως ἡμιαγρίων πλανήτων ἢ καὶ στροκοβῶρων μόνον θηρίων! διότι

¹ Ἡ νόμιμος καὶ δικαία ἰδιοκτησία ἀποκτᾶται α') διὰ προσωπικῆς ἐργασίας, ἣτις πρέπει νὰ μὴ εἶναι μήτε ἐξευτελιστικὴ, διότι ἔχομεν καθήκον νὰ προφυλάττωμεν καὶ τὴν ὑπόληψιν ἡμῶν (§ 36), μήτε ἀδικος καὶ ἀνήθικος, διότι πρὸς τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ ὑποχωρῇ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, μήτε ἐξαντλητικὴ τῶν δυνάμεων ἡμῶν, διότι καὶ τοῦτο ἀντιβαίνει εἰς τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα ἡμῶν (§ 33), β') διὰ νομίμου καὶ δικαίας κληρονομίας, γ') δι' ἀμοιβαίας συμφωνίας· ἀνάγκη δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ γίνωνται ἐλευθέρως καταθέσει ἀμφοτέρων τῶν συμβαλλομένων, ἄνευ δόλου καὶ ἐπὶ πραγμάτων θεμιτῶν καὶ ἀνηκόντων ἀποκλειστικῶς τοῖς συμφωνοῦσι. Μόνον δ' ὅταν αἱ συμφωνίαι γίνωνται ὑπὸ βρῶν δύναται νὰ λυθῶσιν, ἂν τινες τῶν ὄρων μεταβληθῶσιν ἢ οἱ συμφωνήσαντες παραιτηθῶσιν ἀμοιβαίως ἢ ἢ ἐκτέλεσις τῆς συμφωνίας ἀποδειχθῇ ἀδύνατος κλπ., καὶ δ') διὰ καταλήψεως ὄλων ἀδεσπότου τινὸς πράγματος. Μόνον δ' ἀποδεδειγμένως ἀδέσποτα πράγματα δυνάμεθα νὰ καταλαμβάνωμεν. Εὐρίσκοντες δὲ πρᾶγμά τι ἀδέσποτον ὀφείλομεν δημοσίᾳ νὰ ἀναζητήσωμεν τὸν κύριόν του καὶ μόνον ὅταν βεβαιωθῶμεν ὅτι τοιοῦτος δὲν ὑπάρχει νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸ ἰδικόν μας.

ἀνευ ἀσφαλείας οὐδεὶς θὰ εἰργάζετο οὐδὲ θὰ ἐφρόντιζε περὶ τῶν κοινῶν, περὶ τέχνης, περὶ ἐμπορίου, περὶ γεωργίας, περὶ βιομηχανίας καὶ ἐν γένει περὶ τῆς προαγωγῆς τῆς Κοινωνίας. Καὶ ἡ παγκόσμιος δ' ἱστορία ἀποδεικνύει ὅτι ὅσα ἐναργεστέρα ἦτο ἡ ἰδέα τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας τοσοῦτω προώθουον αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ Κοινωνίαι προήγοντο εἰς ἀκμὴν καὶ εὐημερίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἄγ. Γραφή ἐπιβάλλει τὸ καθήκον τοῦτο ἀπαγορεύουσα πᾶσαν ἰδιοποίησιν ἢ ἀρπαγὴν ξένης ἰδιοκτησίας¹ καὶ ἡ Πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ αὐτήν. Ὅθεν ὀφείλομεν α') Νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν ἢ βλάπτωμεν (διὰ βίας ἢ δόλου) τὴν ξένην περιουσίαν, ἀλλὰ νὰ ἀποδίδωμεν ἐκάστῳ ὅ,τι ἀνήκει αὐτῷ καὶ β') Νὰ προφυλάττωμεν αὐτὴν ὅσον δυνάμεθα ἀπὸ πάσης ξένης βλάβης, ὡς καὶ τὴν ἰδίαν ἡμῶν περιουσίαν, ὑποστηρίζοντες τὴν αὐξήσιν αὐτῆς καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ (ὡς μάρτυρες κλπ.).

2. Ἐναντία τῷ καθήκοντι τοῦτω καὶ ἀνατρεπτικὰ εἶναι: α') Ἡ κλοπὴ (ἢ ἀφαίρεσις τινος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου) καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία (ἢ διὰ τῆς βίας ἀφαίρεσις ξένης ἰδιοκτησίας). Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ ἐγκλήματα ταῦτα ἄγει ἡμᾶς ἡ ὀκνηρία, ἡ σπατάλη καὶ ἡ πλεονεξία ὀφείλομεν νὰ εἶμεθα φίλεργοι, ὀλιγαρχεῖς καὶ ἀφιλοκερδεῖς, ὅποτε δὲν θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ παρασυρθῶμεν εἰς τὸ ἐγκλημα τοῦτο τὸ προσβάλλον τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον καὶ τὸ ὅποῖον τοσοῦτω φρικωδέστερον γίνεται ὅσα αἰσθητοτέρα εἶναι τῷ ἀδικηθέντι ἡ ζημία. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ Πολιτεία κρίνουσι κολάσιμα τὰ κακουργήματα ταῦτα καὶ ἡ ἄγ. Γραφή ἀπαγορεύει λέγουσα «Μὴ κλέψῃς» (Ἐξὸδ. κ'. 14) καὶ «Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω μᾶλλον δὲ κοπιᾷ τῷ ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν ἵνα ἔχη μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι» Ἐφεσ. δ', 28.

β') Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμός. Εἶναι δὲ ἀπάτη λόγος ψευδῆς πρὸς τὸν πλησίον ὅπως οὗτος πεισθεὶς ἐπιχειρήσῃ τι βλαβερὸν μὲν αὐτῷ ὠφέλιμον δὲ τῷ ἀπατῶντι. Ἐνταῦθα ὑπάγεται καὶ ἡ τοκογλυφία, ἥτοι ἡ λήψις ὑπερμέτρου τόκου ἕνεκα τῆς ἀνάγκης ἣν ἔχει ὁ πλησίον, καὶ τὸ δι' ἀπάτης κέρδος (ψευδῶν μέτρων καὶ σταθμῶν ἢ ψευδοῦς ἐκτιμήσεως) καὶ πᾶσα ἐν γένει αἰσχροκέρδεια καὶ πλεονεξία, ἅτινα δύναται

¹ Ἐξὸδ. Κ', 14 καὶ 17 «Οὐ κλέψεις» καὶ «Οὐκ ἐπιθυμήσεις ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστίν». Πρβλ. καὶ Ματθ. ιβ', 18 καὶ Μάρκ. ι', 19 καὶ Λουκ. ιη' 20.

νά ἔχωσι ἄπερ καὶ ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἐλατήρια καὶ ἄτινα ὡσαύτως καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ Πολιτεία τιμωροῦσι καὶ καταδικάζουσι καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει λέγουσα «Φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας» (Λουκ. ιβ', 15. Πρβλ. καὶ Α' Θεσσαλ. δ', 6).

γ') Ἡ ἀργία, ἡ μήτηρ πάσης κακίας, καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἀμέσως ἐκπηγάζοντα κακά, οἷον ἡ ἀπόκτησις ἀνοήτων χρεῶν καὶ ἡ ἐκ τῆς καθυστερήσεως τούτων ἐπερχομένη μεγάλη κοινωνικὴ βλάβη, ἡ ἐπαιτεία κ.τ.τ., ἄτινα καὶ ἡ Πολιτεία καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύουσι¹, καὶ δ') ἡ λαθραία αὐτομισθαποδοσία, ἥτοι τὸ ὅταν τις στερούμενος ὅ,τι δικαιοῦται νὰ λάβῃ παρ' ἄλλου ἀφαιρῆ λάθρα ἐκ τῆς περιουσίας ἐκείνου ὅ,τι δύναται εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ οὐ δικαιοῦται. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο κλοπὴ καὶ ὀφείλομεν νὰ ἀπέχωμεν αὐτοῦ ἀδικούμενοι δὲ νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὰ δικαστήρια ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην νόμιμον ἀρχήν.

3. Ἀπὸ πάντων τούτων ὀφείλομεν ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχωμεν, διότι πᾶν κέρδος (περιουσία) οὕτω κερδαινόμενον εἶναι ἄδικον καὶ προσκρούει τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ξένην ἰδιοκτησίαν οὐδεμίαν δὲ ἀληθῆ ἰδιοκτησίαν ἀποτελεῖ ἀλλὰ μόνον βραβεῖαν εὐθύνην ἐπισύρει ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων.²

Ἐρωτ. Τι ὀφείλομεν εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον; πότε αὕτη εἶναι νόμιμος; τίς ἡ ἀξία τοῦ καθήκοντος τούτου; τίνα τὰ ἐναντία καθήκοντα τούτω; πῶς πρέπει νὰ προσφλαττώμεθα ἀπ' αὐτῶν;

§ 25. Σεβασμὸς τῆς τιμῆς τοῦ πλησίον.

1. Ἐκτὸς τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας πολυτιμότερον ἀγαθὸν εἰς τὴν ἀνθρωπὸν εἶναι καὶ ἡ τιμὴ, ἥτοι τὸ καλὸν ὄνομα (ὑπόληψις) αὐτοῦ. Τόσον δὲ πολύτιμος εἶναι ἡ τιμὴ ὥστε καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσιν ἄνευ αὐτῆς. Πολὺ δὲ περισσότερον ἀμαρτάνει ὁ βλάπτων τὴν καλὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον ἢ ὁ τὰ ἄλλα αὐτοῦ ἀγαθὰ ἐπιβουλεύμενος, διότι ἡ βλάβη τῆς τιμῆς εἶναι βλάβη αὐτοῦ

1. Β' Θεσσαλ. γ' 10 «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω» καὶ Γεν. γ' 19 «Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φαγεῖν τὸν ἄρτον σου».

2. Διὸ καὶ ὁ λαὸς πολὺ ὀρθῶς ἐχαρακτήρησε τὴν τοιαύτην περιουσίαν ὡς ματαίαν καὶ ἐπισφαλῆ εἰπὼν τὴν γνωστὴν δημῶδη βῆσιν «Ἄνεμομαζώματα διαβολοσκορπίσματα».

του προσώπου. Οὐδεὶς δὲ ἄνθρωπος δύναται νὰ προοδεύσῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ νὰ εὐημερήσῃ ἄνευ καλοῦ ὀνόματος. Πᾶσα ἐνέργεια αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς καλῆς ὑπολήψεως τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ κόσμος περὶ αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἄρχων, ἱερεὺς, διδάσκαλος, ἰατρός, δικηγόρος, ἔμπορος, κτηματίας, οἰκοδεσπότης, τεχνίτης, ὑπηρέτης δύναται νὰ ἀσκήσῃ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ ἄνευ καλῆς ὑπολήψεως. Οὐδεμίαν τέλος κοινωνίαν δύναται νὰ εὐημερήσῃ ἄνευ τῆς ὑπολήψεως καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὅλη θὰ ἐπλεεν ἐν τῷ πελάγει τῶν θλίψεων. Τὸ δὲ χεῖριστον εἶναι ὅτι εὐκολώτατα μὲν δύναται τις νὰ βλάβῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον δυσκολώτατα δὲ νὰ ἐπκνορθώσῃ αὐτὴν ἢ νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτόν. Ἄπειροι δὲ ζημιαὶ καὶ θλίψεις καὶ γογγυσμοί, φανεροὶ καὶ μυστικοί, καὶ μίση καὶ ἔχθρα γίνονται εἰς τὸν κόσμον ἐκ τοῦ κακοῦ τούτου.

Ὅθεν οπουδαιότατον καθήκον ἔχει κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον πᾶς ἄνθρωπος νὰ σέβεται τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον ὅχι μόνον μὴ προσβάλλων αὐτὴν ἀλλὰ καὶ προφυλάττων καὶ ὑπερασπίζων κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει: «Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς»¹ καὶ «Μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῆτε».²

2. Τὸ καθήκον τοῦτο παραβλίνουσιν, ἤτοι βλάπτουσι τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον, α') ὅσοι διαδίδουσιν εἰς τὸν λαὸν κακὰς ὑπονοίας περὶ τοῦ πλησίον β') ὅσοι ἀδίκως κατηγοροῦσιν αὐτόν καὶ ὑβρίζουσι παρρησίᾳ ἐνώπιον ἄλλων γ') ὅσοι συκοφαντοῦσιν αὐτόν πλάττοντες ἐκ δυσμενείας ἢ ζηλοτυπίας ἀνυπάρκτους κατηγορίας ἢ μεγεθύνοντες τὰ ἐλάχιστα σφάλματα ἢ ἐλαττώματα αὐτοῦ καὶ δ') ὅσοι ἀδίκως περιφρονοῦσιν αὐτόν ἐνώπιον ἄλλων διὰ λόγων ἢ σχημάτων. Πάντα ταῦτα τὰ κακὰ πράττουσιν ἄλλοι μὲν ἐκ κωφότητος καὶ ἀστεϊσμοῦ, ἄλλοι δὲ ἐκ συμφέροντος, ὅπερ θηρεύουσι διὰ τῆς ἀμαυρώσεως τῆς τῶν ἄλλων ὑπολήψεως, ἄλλοι δὲ, τὸ χεῖριστον, ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου ἐπιθυμοῦντες νὰ λυπή-

1. Ματθ. ζ', 12 πρβλ. καὶ Λουκ. ζ', 31. Γαλάτ. ε', 15. Ῥωμ. ιδ', 13. Ματθ. ιη', 15.

2. Ματθ. ζ', 1 πρβλ. καὶ τὸ «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς». Τοῦτο ἐκφραστικώτερον σήμερον λέγομεν «Καλύτερα τὸ μάτι νὰ τοῦ βγῇ παρά τὸ ὄνομά του» ἢ καὶ εἰδικώτερον «Καλύτερα φομιὰ τῆς γῆς παρά πομπὴ τᾶπανω κόσμου». Τὴν ἀξίαν τῆς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως καταδεικνύει καὶ τὸ δημῶδες λόγιον «Ἡ τιμὴ τιμὴ δὲν ἔχει καὶ χαρὰ ἔς τον ποῦ τὴν ἔχει».

σωσι τὸν πλησίον. Καὶ τὰ μὲν ἀποτελέσματα δύνανται νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἐπιβλαβῆ εἰς τὸν κατηγορούμενον ἢ εὐθύνη ὅμως εἶναι. διάφορος ἀναλόγως τῆς διαθέσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως. Γελοῦτος μὲν εἶναι ὁ ἐκ κουφότητος καταλαλῶν, εὐτελής καὶ ὑπόλογος ὁ ἐκ συμ- φέροντος τὰ μέγιστα ὅμως κάκουργεῖ ὁ ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου ἐπιδιώ- κων τὴν ἀμακύνωσιν τῆς τοῦ πλησίον ὑπολήψεως· διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει τοῦτο καὶ ἡ Πολιτεία τιμωρεῖ.

3. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ λέγῃ ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου¹ ἔστω καὶ ἐν ἀστεϊσμοῖς, διότι καὶ τότε δύνανται νὰ ἐπέλθωσι τὰ αὐτὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Τοῦναντίον πρέπει νὰ προλαμβάνῃ τὸ κακὸν καὶ νὰ λέγῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυ- ψώσῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον. Τοῦτο κυρίως χαρακτηρίζει τὸν εὐγενῆ καὶ ἀγαθὸν ἄνθρωπον.² Διὸ ὁ μὲν ἀγαθὸς συνήθως φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, καὶ ἂν ἤκουσε καὶ γνωρίζῃ πολλὰ κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ σιωπῶν δεικνύει ὅτι φεῖδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων ὁ δὲ μοχθηρὸς καὶ φυλὸς φαίνεται ἐκ τῆς ῥοπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν καὶ ἐπι- κρίνειν τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα. Μόνον δὲ τῶν κακῶν καὶ φαύλων τὰς κακὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν

1 Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἔργον ἔχοντες τὸ περιεργάζεσθαι καὶ ἐρευνᾶν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ψέξῃ τὸν πλησίον ἵνα προθύμως εἰτὰ διαδώσωσιν αὐτὸ εἰς ἄλλους ὁμοίους των χάροντας εἰς τὰ τοιαῦτα ἀκούσματα. Αἱ τοιαῦται εἰδήσεις οὕτω μανθανόμεναι καὶ διαδιδόμεναι ὀνομάζονται *σπερμολογίαι* οὔσαι μείγμα ψεύδους καὶ ἀληθείας τινὸς συγκεχυμένης ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον καὶ μεταβεβλη- μένης διὰ προσθηκῶν. Αἱ τοιαῦται σπερμολογίαι, εἴτε σιγῇ περιφέρονται εἴτε παρρησίᾳ διαθρυλοῦνται, μεταβάλλονται κατ' ὀλίγον εἰς συκοφαντίας καὶ κατα- στρέφουσι τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον. Συνεπάγονται δὲ διὰ τοῦτο μεγίστην εὐθύνην ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Οὐδεμία δὲ δικαιολογία (ὅτι ἀστεϊζόμε- νοι εἶπον ταῦτα ἢ ὑπὸ αὐστηροῦς ὄρους καὶ ὥρκισαν μάλιστα τὸν ἀκού- σάντα (1) νὰ μὴ εἴπῃ τι) δύναται νὰ δικαιώσῃ αὐτούς. Τὸ ἔργον τῶν σπερμο- λόγων δὲν εἶναι οὔτε τίμιον οὔτε εὐγενὲς καὶ ἡ ὕγιης κοινωνία δικαίως περιφρονεῖ καὶ ἀποστρέφεται αὐτούς ὡς περ βίτον πολυάκανθον, ἀφ' ἧς ἀδύνατον νὰ παρέλθῃ τις ἄληπτος καὶ ἀκέντητος.

2 Ὁ μέγας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας πατὴρ Αὐγουστίνος (354—439) εἶχεν ἐπιγράψῃ ἐπὶ τῆς τραπέζης του τήνδε τὴν ῥῆσιν «Ὅστις συνθίξει νὰ βλάβῃ διὰ λόγων τὴν τοῦ πλησίον ὑπόληψιν ἕς μᾶθῃ ὅτι ἡ τράπεζά μου αὕτη εἶναι ἀπηγορευμένη αὐτῷ».

καὶ πρὸς προφύλαξιν τῆς Κοινωνίας ἀπὸ τῆς ἐκ τούτων ζημίας· ἀλλὰ καὶ τότε μετὰ τῆς δεούσης διακρίσεως καὶ σεμνότητος καὶ μόνον πρὸς θεραπείαν καὶ παρακώλυσιν τοῦ κακοῦ. Διὸ καὶ ἡ ἁγ. Γραφή λέγει «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους» (Α' Θεσσαλον. ε', 14). Πᾶσαι αἱ ἄλλαι δικαιολογίαι εἶναι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις.

Ἔρωτ. *Εἶναι πολύτιμον τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθὸν ἢ τιμὴ; πῶς πρέπει νὰ προφυλάττωμεν αὐτὴν καὶ διὰ τί; τί λέγει ἡ ἁγ. Γραφή καὶ ὁ λαὸς περὶ αὐτῆς; τίνας παραβαίνοσι τὸ καθήκον τοῦτο καὶ διὰ τίνας λόγους; πότε ἢ παραβάσεις φερνεῖται μεγίστην εὐθύνην; πῶς πρέπει νὰ ὀμιλῶμεν πάντοτε περὶ τοῦ πλησίον; πόθεν διακρίνονται οἱ εὐγενεῖς καὶ ἐνάρετοι ἄνθρωποι καὶ πόθεν οἱ φαῦλοι καὶ ἀνήθικοι; πῶς πρέπει νὰ ὀμιλῶμεν περὶ τῶν κακῶν πράξεων τῶν φαύλων ἀνθρώπων; τί εἶναι τὸ ἔργον τῶν σπερμολόγων καὶ πῶς πρέπει νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς οἱ τίμοι καὶ φρόνιμοι ἄνθρωποι;*

§ 26. Εὐεργεσία τοῦ πλησίον.

1. Δὲν ἀρκεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν (§ 23), περιουσίαν (§ 24) καὶ τιμὴν (§ 25) τοῦ πλησίον, τ. ἔ. νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ἀνάγκη καὶ τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα ἡμῶν νὰ ἀσκῶμεν, διότι ἐξ αὐτῶν κυρίως καταδείκνυται ἡ ἀγάπη ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον (§ 6, 4). "Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον. Εἶναι δὲ εὐεργεσία πᾶσα πρὸς τὸν πλησίον βοήθεια ἡμῶν ἔργῳ ἢ λόγῳ. Ἡ εὐεργεσία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀγάπης ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον, ἥτις τότε γίνεται πλήρης καὶ ἐνεργὸς (§ 22, 3, γ'). Εἶναι δὲ ἡ εὐεργεσία ἐκ τῶν εὐγενεστέρων καὶ ἱερωτέρων πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ εὐδαίμονες οἱ δυνάμενοι νὰ τύχῃσι τῆς ἐκ τῆς εὐεργεσίας προερχομένης ἀγαθίαςσεως. Παρουσιάζεται δὲ πρὸς τοῦτο εὐκαιρία συχνότατα, διότι ὑφ' ἃς συνθήκας ζῆ σήμερον ἡ ἀνθρωπότης τὰ δυστυχήματα καταπλημμυροῦσιν αὐτήν. Ἰδίως ὅμως ὀφείλομεν νὰ βοηθῶμεν τοὺς πάσχοντας ἕνεκα ἐκτάκτων συμφορῶν (πυρκαϊῶν, πλημμυρῶν, ναυαγίων, σεισμῶν, λιμῶν ἢ λοιμῶν, ἀσθενειῶν, ἐντίμων πτωχεύσεων, ληστρικῶν ἢ ἄλλων τυχαίων κακώσεων κλπ.), ὧν τὸ βάρος δὲν δύνανται νὰ βαστάσωσιν ἄνευ τῆς ἡμετέρας βοήθειας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ συνέστησε τὴν εὐεργεσίαν διὰ τῆς τοῦ φιλανθρώπου Σαμαρείτου παραβολῆς (Λουκ. ι', 30) καὶ διὰ τῆς ἀψευδοῦς ἐπαγγελίας ὅτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς Κρίσεως δὲν θὰ ἐρωτηθῶμεν μόνον ἂν ἠδικήσαμεν ἀλλὰ κυρίως ἂν εὐηρ-

γετήσαμεν τοὺς πάσχοντας¹ Ἄλλὰ καὶ ὁ θεὸς Ἰάκωβος συνέστησε νὰ ἐπισκεπτόμεθα ὄρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν καὶ νὰ βοηθώμεν αὐτοὺς (Ἰακώβ. α', 27) καὶ ὅλη ἡ ἀγ. Γραφή βοᾷ ἵνα εὐεργετῶμεν παντοιοτρόπως τὸν πλησίον.

2. Ἴνα δὲ ἡ εὐεργεσία ἔχη ἀξίαν πρέπει νὰ γίνεται οὕτω· α') *Νὰ ἔχωμεν ὡς μέτρον εὐεργεσίας τὰς ἰδίας ἡμῶν ὕλικὰς ἢ πνευματικὰς δυνάμεις, τὴν ἀνάγκην τοῦ πλησίον καὶ τὴν ἀξίαν τῶν εὐεργετουμένων προσώπων, τ. ἔ. νὰ δίδωμεν ἐκ τῶν ἰδίων τόσα ὥστε νὰ μὴ περιπίπτωμεν ἡμεῖς εἰς ἀνάγκην, νὰ εὐεργετῶμεν κατὰ προτίμησιν τοὺς ἔχοντας μεγαλύτεραν ἀνάγκην καὶ νὰ προτιμῶμεν μεταξὺ ἐχόντων τὴν αὐτὴν ἀνάγκην τοὺς γονεῖς, τοὺς οἰκείους, τοὺς ὠφελίμους εἰς τὴν Κοινωνίαν καὶ εἰς τὸ Ἔθνος κλπ.* β') *Νὰ προβαίνομεν ἐν ἀνάγκῃ μέχρι μεγάλων θυσιῶν μὴδ' αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν φειδόμενοι, τ. ἔ. ὅταν ὁ πλησίον κινδυνεύῃ νὰ ἀπολέσῃ τὴν ζωὴν ἢ τὴν περιουσίαν ἢ τὴν τιμὴν του, ὀφείλομεν νὰ σπεύδωμεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἀψηφούντες πάντα κίνδυνον· τότε θὰ ἔχωμεν ὄντως τὴν ἀγάπην ἐκείνην ἀῆς μείζονα οὐδεὶς ἔχει ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. ιε', 13).* γ') *Νὰ εὐεργετῶμεν μετὰ συνέσεως, διότι ἡ βοήθεια τῶν ἀναξίων μᾶλλον κακοῦ πρόξενος γίνεται· καὶ δ')* *Νὰ εὐεργετῶμεν μετὰ προφυλάξεως καὶ ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἄλλον ἰδιοτελεῖ σκοπὸν ὑπ' ὄψει ἔχοντες τὸ «Σοῦ ποιούντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ Σου» (Ματθ. ε', 3).*

3. Ἄλλ' ἡ εὐεργεσία δὲν γίνεται μόνον διὰ παροχῆς χρημάτων ἢ ἄλλης βοήθειας ἀλλὰ καὶ δι' ἐπισκέψεως τῶν ἀσθενῶν, τῶν ἀτυχησάντων καὶ τῶν ἐν φυλακῇ (Ματθ. 31 κε', κφξῆς), διὰ περιποιήσεως καὶ παραμυθίας αὐτῶν (Λουκ. ι', 30 κφξῆς), διὰ συμβουλῆς καλῆς καὶ ὑποστηρίξεως τῶν δικαίων τοῦ πλησίον, διὰ παροχῆς τιμίου δανείου (Λουκ. ε', 35), διὰ παροχῆς ἐργασίας εἰς ἀπόρους, διὰ παραμυθίας καὶ ὑποστηρίξεως χηρῶν καὶ ὄρφανῶν κλπ. Ἄλλ' ἔτι μείζονα ἀξίαν ἔχει ἡ εὐεργεσία ὅταν γίνεται πρὸς πολλοὺς ὁμοῦ δι' ἀνεγέρσεως ἢ συντηρήσεως ὄρφανοτροφείων, νοσοκομείων, ἐργαστηρίων, διδασκαλείων κλπ.

¹ Ματθ. κε', 31 καὶ ἐφεξ. πρὸς καὶ Ματθ. ι', 42 α^ος ἂν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ».

εὐεργετικῶν ἰδρυμάτων ἢ καὶ δι' ἐπιστημονικῆς ἐφευρέσεως. Οἱ τοιοῦτοι ἀγαθοεργοὶ εἶναι ἀληθεῖς καὶ διηνεκεῖς εὐεργέται τῆς Κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

4. Ἀλλὰ καὶ λόγῳ μόνον δύναται νὰ γίνῃ ἡ εὐεργεσία. Ὅθεν εὐεργετοῦμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν φροντίζωμεν περὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τελειοποιήσεως αὐτοῦ, τ. ἔ. ὅταν πράττωμεν μὲν πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν νὰ μορφώσῃ ἀποφεύγωμεν δὲ νὰ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ νὰ δίδωμεν αὐτῷ κακὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν ἢ νὰ συντελώμεν διὰ τῆς συμπράξεως καὶ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἀποπλάνησιν καὶ παρεκτροπὴν αὐτοῦ. Ἐχομεν λοιπὸν καθῆκον νὰ καθοδηγῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν διόρθωσιν τοῦ ἀποπλανηθέντος καὶ χάριν αὐτοῦ καὶ χάριν τῆς τρεφούσης αὐτὸν Κοινωνίας. Καὶ καθοδηγοῦμεν μὲν αὐτὸν ὡςδὴ ποτε φροντίζοντες περὶ τῆς πνευματικῆς ἢ ὑλικῆς αὐτοῦ ὠφελείας διορθοῦμεν δ' αὐτὸν ὡς ἐξῆς· α') Διὰ τῆς διδασκαλίας ἢ νοουθεσίας τῶν πεπλανημένων· πρέπει δὲ νὰ γίνεται ἡ νοουθεσία μετὰ πρόκλητος, διότι ἡ μετ' ὀργῆς τοικύτη δεικνύουσα διάθεσις ἡμῶν οὐχὶ κελὴν δύναται νὰ μὴ ἔχῃ οὐδεμίαν δύναμιν καὶ ἀξίαν· μετὰ προσοχῆς, διότι νοουθεσία γινομένη πρὸς ἀνωτέρους μας (γονεῖς, διδασκάλους, πρεσβυτέρους, ἄρχοντας) δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένη ἅτε προσκρούουσα πρὸς τὸν ὀφειλόμενον πρὸς αὐτοὺς σεβασμὸν μετὰ φειδοῦς, διότι δὲν ὠφελεῖ πάντοτε ἡ νοουθεσία, ὡς λ. χ. ὅταν εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς ἄλλοθεν ἢ οἰκοθεν διορθώσεως τοῦ πεπλανημένου ἢ, τοῦνκντίον, ὅταν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οὐδεμία ἐλπίς διορθώσεως ὑπάρχει, ὁπότε ὀφείλομεν νὰ ἀπέχωμεν τῆς νοουθεσίας¹. β') Διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ὅπερ λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης (§ 14, 3, δ') ἔλκει περισσότερον καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ὀρθοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἀνεπαισθήτως τοὺς πεπλανημένους. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς παρέσχεν ἑκυτὸν ὑπογραμμὸν τοῖς πᾶσι (Α' Πέτρ. 6', 21) καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐδίδαξε τὴν μεγάλην τοῦ παραδείγματος ἀξίαν εἰπὼν «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16) ἄς

1. Ματθ. ζ', 6 «Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσίν».

μη νομίση δὲ τις ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ δώσῃ τὸ καλὸν παράδειγμα· τὰ συνήθη καθήκοντα ἡμῶν εὐσυνειδήτως τελοῦντες διδομεν ἄριστον παράδειγμα εἰς πάντας. Πολὺ δὲ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ δύναμις τοῦ καλοῦ παραδείγματος ὅταν δεικνύωσιν αὐτὸ ἄνθρωποι ὑψηλῆς κοινωνικῆς θέσεως, οἵτινες δικαίως θεωροῦνται ὡς ὁδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἳ οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ κληρικοί, οἱ διδάσκαλοι καὶ λοιποὶ ἐπιστήμονες, οἱ προύχοντες κλπ.

5. Ὡσαύτως λόγῳ εὐεργετοῦμεν τὸν πλησίον καὶ διὰ τῆς φιληθείας (τῆς ἐν λόγοις ἀληθείας) καὶ τῆς εὐκρινείας (τῆς ἐν λόγοις καὶ πράξεσιν ἀληθείας) ἡμῶν, διότι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀνεκρινεία δεικνύοντα ἔλλειψιν ἀγάπης καὶ τὸν ψευδόμενον διαφθείρουσι καὶ τὸν πλησίον ζημιούσι καὶ τὴν Κοινωνίαν καθόλου βλάπτουσιν ἀφαιροῦντα τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα εὐκρινεῖς καὶ ἄδολοι καὶ οὐδέποτε νὰ λέγωμεν ψεῦδη ἀλλὰ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ὑπ' ὅψε ἔχοντες τὸ τοῦ Κυρίου αἴμα· Ἐστὼ ὁ λόγος ὑμῶν ναί, ναί καὶ οὐ, οὐ» (Ματθ. ε', 37) καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πέτρου βεβαιούντος ὅτι «Οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι τοῦ Χριστοῦ» (Α' Πέτρ. β', 22) Ἄλλῃ καὶ τὴν κολακείαν, ἥτοι τοὺς ἀπατηλοὺς γοητευτικοὺς λόγους πρὸς ἀρέσκειαν καὶ εὐχαρίστησιν τοῦ ἀκούοντος, πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν, διότι καὶ αὕτη εἶναι ψεῦδος πολλαχῶς ἐπιζήμιον καὶ εἰς τὸν κολακεύοντα, διότι ἐξευτελίζει αὐτὸν καταφεύγοντα εἰς τιαυτὰ ποταπὰ καὶ κακόβουλα καὶ ἀπατηλὰ μέσα ἀντικείμενα τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς τὸν κολακευόμενον, διότι ἀπατᾶται ἐὰν εἶναι κοῦφος καὶ πειθόμενος ὅτι ἔχει προτερήματα ἅτινα δὲν ἔχει γίνεται μᾶλλον κοῦφος καὶ ἀδιόρθωτος καὶ παρεκτρέπεται. Καὶ τὴν κρυψίοναν δέ, ἥτοι τὸ κρύπτειν πάντοτε ἀπὸ τοῦ πλησίον τὰ πάντα, καὶ τὴν ταύτη συγγενῆ ὑποκρισίαν πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν ὡς ἀντικείμενας τῇ ἀγάπῃ καὶ βλαβερὰς. Μόνον δ' ὅταν πρόκειται διὰ τῆς προσωρινῆς ἀποκρύψεως τῆς ἀληθείας νὰ προλάβωμεν ζημίαν τοῦ πλησίον χωρὶς νὰ βλάψωμέν τινα δυνάμεθα νὰ ὑποκριθῶμεν ἢ νὰ ἀποκρύψωμεν πως τὴν ἀλήθειαν¹ ἢ ἐν ἀπλατῇ καὶ ὄλως ἀθώαις παιδιαῖς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τούτου ὀφείλομεν ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχωμεν ὅσον δυνάμεθα, διότι ἂν μὴ ἄλλο τι

¹ Περὶ τούτου συμφωνοῦσι καὶ ὁ Πλάτων καὶ οἱ Στωικοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ Χρυστόμοσ καὶ ὁ Ὄριγένης ἐκ τῶν χριστιανῶν.

πάντως ὁμως προσγίνεται ἡμῖν κακὴ ἔξις εἰς τὸ ψεύδεσθαι.

Ἔρωτ. *Τι εἶναι εὐεργεσία καὶ ποῦ στηρίζεται αὕτη; τίνας ἰδίως ὀφείλομεν γὰ εὐεργετῶμεν; πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἡ εὐεργεσία ἵνα ἔχη ἀξίαν; ἡ εὐεργεσία γίνεται μόνον διὰ παροχῆς χρημάτων ἢ ἄλλης βοήθειας; πότε ἡ εὐεργεσία ἔχει μεγαλυτέραν ἀξίαν; τίνας οἱ εὐεργεταὶ τῆς Κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος; πῶς γίνεται λόγῳ ἡ εὐεργεσία; πῶς καθοδηγοῦμεν τὸν πλησίον εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν αὐτοῦ; πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἡ νοθεσία; πῶς πρέπει νὰ δεικνύωμεν τὸ παράδειγμα καὶ τίς ἡ δύναμις αὐτοῦ; πῶς ἄλλως δύναται νὰ γίνῃ λόγῳ ἡ εὐεργεσία; διὰ τί ἡ φιλαλήθεια καὶ ἡ εὐκρίνεια εἶναι καθήκοντα ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον; τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ φιλαληθείᾳ; διὰ τί ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν κολακείαν, κρυψίονα καὶ ὑποκρισίαν; πότε μόνον δύναται νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἀπόκρυψις τῆς ἀληθείας;*

§ 27. Καθήκοντα πρὸς τὴν Οἰκογένειαν.

1. Ἐκτὸς τῶν γενικῶν πρὸς πάντα πλησίον καθηκόντων ἡμῶν (§ 22—27) ἔχομεν καὶ ἰδιαιτέρα τινὰ καθήκοντα ἕκαστος πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ Οἰκογένειαν. Οἰκογένεια δὲ εἶναι ἡ ὁμὰς ἐκείνη τῶν ἀνθρώπων ἡ παραχθεῖσα ἐκ τῶν αὐτῶν γονέων (ἀμφοτέρων ἢ τοῦ ἑνός) καὶ συζῶσα ἐν τῷ αὐτῷ συνήθως οἴκῳ. Παράγεται δὲ ἡ Οἰκογένεια διὰ τοῦ γάμου¹. ὅστις τοῦτον κυρίως τὸν σκοπὸν ἔχει καὶ εἶναι ἡ κρηπίς τῆς Κοινωνίας.

1 *Γάμος* εἶναι ἡ διὰ βίου συνένωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ τέκνογονίαν, δι' ἧς διακινῶνται καὶ αὐξάνεται τὸ ἀνθρώπινον γένος («Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἀνθρώπον μόνον ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθόν» Γεν. 6', 18' «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» Γεν. α', 28). Αὕτη ἡ φύσις τοῦ γάμου προαπαιτεῖ μὲν ἀμοιβαίαν συγκατάθεσιν ἐπιβάλλει δὲ τὸ ἰσόβιον. Μόνον τὸν τοιοῦτον γάμον ἐπιτρέπει ἡ Πολιτεία καὶ εὐλογεῖ ἡ Ἐκκλησία τὸν δὲ ἄνευ ἀμοιβαίας συγκαταθέσεως γινόμενον θεωροῦσι παράνομον καὶ ἄκυρον διὰ τοῦτο ἀπαγορεύουσι καὶ τὴν διάλυσιν παντὸς νομίμου γάμου («Οὐδ' ὁ Θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω». Ματθ. 19', 6), ἐκτὸς ἂν ἐξαιρετικῆς περιπτώσεως καὶ σπουδαιότατοι λόγοι καθιστῶσιν ὅλως ἀδύνατον τὴν συμβίωσιν, ὅποτε ἐπιτρέπη κατ' ἀνάγκην τὸ διαζύγιον. Ὁ γάμος εἶναι καθήκον ἐπιβεβλημένον παντὶ χριστιανῷ, μόνον δὲ τότε ἀπαλλάσσεται τις τούτου ὅταν δὲν ἔχη ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ἕνεκα ἐπισφαλοῦς ὑγείας ἢ καὶ ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερῶθῃ ὅλως εἰς ὑψηλὸν τινὰ σκοπὸν ὁ τοιοῦτος ὁμως ὀφείλει τότε νὰ τηρῇ τελείαν ἀγνότητα διὰ παντὸς τοῦ βίου αὐτοῦ, διότι μόνον ἡ σεμνότης καὶ ἡ τιμιότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανὸν ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἑγγαμὸν ἢ ἄγαμον αὐτοῦ βίον.

Ὅθεν ἡ Οἰκογένεια συνήθως ἀποτελεῖται ἐκ τῶν δύο γονέων ἢ συζύγων καὶ ἐκ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ Οἰκογένειαι ἔχουσι ἀνάγκην συνήθως καὶ ὑπηρετικῶν προσώπων ἐν τοῖς χρεῖαις αὐτῶν, διὰ τοῦτο συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Οἰκογενείας καὶ οἱ δηρῶνται. Τὰ μέλη ταῦτα τῆς Οἰκογενείας ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα ἴδια ἀμοιβαία καθήκοντα. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς συγγενείας γεννώμενα ἴδια ταῦτα καθήκοντα ἡμῶν τὰ ἐξῆς.

2. **Ἀμοιβαία καθήκοντα τῶν συζύγων.** Ἀφ' οὗ ὁ ἠθικός νόμος ἐπιβάλλει παντὶ ἀνθρώπῳ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην πολὺ περισσότερον ἐπιβάλλει αὐτὴν πρὸς τοὺς συζύγους, ἤτοι τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα, οἵτινες συνεδέθησαν καὶ διὰ τοῦ ἱερωτέρου δεσμοῦ τοῦ γάμου. Ὅθεν οἱ σύζυγοι ὀφείλουσι α') *Νὰ ἀγαπῶν ἀλλήλους ἀμοιβαίως.* Ἄνευ τῆς ἀμοιβαίας ταύτης ἀγάπης τῶν συζύγων παραβαίνεται ἡ ἱερότης τοῦ γάμου, ὅστις πλέον δὲν εἶναι ἔνωσις αὐτῶν ἐγκάρδιος πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν ἀλλὰ διηνεκῆς ἀφορμὴ λύπης καὶ στενοχωρίας. Ἡ ἀμοιβαία αὕτη ἀγάπη τῶν συζύγων αὐξάνεται καὶ στερεοῦται διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἠπιότητος, ὑπομονῆς, φιλοφροσύνης, εἰλικρινείας καὶ χρηστότητος, ἃς πρέπει νὰ καλλιεργῶσιν οἱ σύζυγοι· τούναντίον δ' ἐλαττοῦται καὶ διαλύεται διὰ τῆς σκαιότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρουφιοῦς, ἃς διὰ τοῦτο ὀφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσι. Καταφαίνεται δὲ κυρίως ἡ ἀμοιβαία αὕτη ἀγάπη τῶν συζύγων καὶ εἶναι μᾶλλον ἀναγκαῖα ἐν τοῖς ἀτυχήμασιν, ἐν οἷς πᾶσα διάσπασις αὐτῆς ἢ καὶ πᾶσα ἐγκατάλειψις εἶναι φοβερὰ προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος. β') *Νὰ ἔχωσιν ἀμοιβαίαν πίστιν,* τὴν παράβασιν τῆς ὁποίας ῥητῶς ἀπαγορεύει ἡ ἐβδόμη ἐντολὴ τοῦ Δεκαλόγου ὡς χαλαροῦσαν τὸν ἱερὸν δεσμὸν τοῦ γάμου. Καὶ πᾶσαν δὲ ἀπλὴν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως ταύτης ὀφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσιν οἱ σύζυγοι, διότι καὶ αὕτη δύναται νὰ ἐπιφέρῃ χαλάρωσιν τοῦ ἱεροῦ πρὸς ἀλλήλους δεσμοῦ· καὶ γ') *Νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν τε ταῖς οἰκιακαῖς φροντίσι καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων κλπ.*

3. **Καθήκοντα τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον.** Ἴδια καθήκοντα ὁ σύζυγος ἔχει πρὸς τὴν σύζυγόν του τὰ ἐξῆς· α') *Νὰ ὑπερασπίῃ καὶ νὰ προφυλάτῃ τὴν σύζυγόν του* (ὡς καὶ τὰ τέκνα) ἀπὸ παντὸς κακοῦ παρέχων αὐτῇ διὰ τῆς ἰδιαίτερας μερίμνης καὶ φιλοπονίας του τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ προαγωγῆς αὐτῶν· διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ ἐπροικίσθη ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ μεγαλύτερας ἰσχύος. Ἀνὴρ παραβαίνων τὸ καθήκον

τοῦτο ἕνεκα ὀκνηρίας ἢ ἀχρειότητος ἀποβάλλει τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωμα· καὶ καταπίπτει ἐν τῇ Οἰκογενείᾳ· μόνον δ' ὅταν ἢ πρὸς τοῦτο ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀναποφεύκτου ἀνάγκης εἶναι δεδικοιολογημένη. β') *Νὰ προσφέρεται πρὸς τὴν σύζυγον ὡς πρὸς σύντροφον καὶ οὐχὶ ὡς πρὸς δούλην, τ. ε. νὰ μὴ κάμνη κατάχρησιν τῆς ἰσχύος καὶ ἐξουσίας αὐτοῦ ἐπιβάλλων διὰ τῆς βίβης καὶ τοῦ φόβου τὴν θέλησίν του, ὅπερ εἶναι βάρβαρον καὶ ἴδιον τῶν ἐθνικῶν λαῶν παρ' οἷς ἡ γυνὴ εὐρίσκεται ἐν τῇ ταπεινῇ θέσει τοῦ δούλου· τοῦναντίον, ὀφείλει νὰ μεταχειρίζεται αὐτὴν μετ' ἀγάπης, πρῶτητος, φιλοφροσύνης καὶ ἐκτιμῆσεως ὡς σύντροφον καὶ βοηθόν του νοθετῶν καὶ πείθων αὐτήν, διότι ὁ χριστιανισμὸς ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα καὶ ἐξίσωσε αὐτὴν πρὸς τὸν ἄνδρα ὡς ὅμοιον αὐτῷ καὶ ἴσον κατ' ἀξίαν πλάσμ. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς» (Κολοσ. γ', 19) καὶ ἀλλαχοῦ «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξιν κατὰ γινῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικίῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρ. γ', 7).*

4. *Καθήκοντα τῆς συζύγου πρὸς τὸν σύζυγον. Ἡ δὲ σύζυγος ἔχει ἴδια πρὸς τὸν σύζυγόν της καθήκοντα· α')* *Νὰ σέβεται τὸν σύζυγόν της καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόνως ἐναντιουμένη ἀλλὰ μελιχίως πάντοτε προσφερομένη καὶ ὑποβάλλουσα μᾶλλον τὴν θέλησίν της ἢ ἐπιβάλλουσα αὐτήν· καὶ β')* *Νὰ βοηθῇ αὐτὸν ἐν ταῖς βιοτικαῖς φροντίσιν οὐ μόνον μὴ παρέχουσα αὐτῇ ἀφορμὴν δυσαρσεκείας ἀλλὰ καὶ καταπραΰνουσα καὶ καθηδύνουσα τὰς ἐκ τῶν οἰκιακῶν μεριμνῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν θλίψεων προερχομένας στενοχωρίας του ὡς ἀληθῆς σύντροφος καὶ βοηθός αὐτοῦ. Τὴν βοήθειαν ταύτην δύναται πολλαχῶς νὰ παρέχῃ ἴδια ὅμως φροντίζουσα διὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ οἴκου διοίκησιν, δι' ἣν κυρίως αὕτη εἶναι προωρισμένη, καὶ διὰ τὴν ἀνατροφήν τῶν τέκνων καὶ ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν περιττὴν διασκέδασιν.*

5. *Καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα. Οἱ γονεῖς δώσαντες εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὴν ὑπαρξιν ὀφείλουσι νὰ ἀγαπῶσιν αὐτὰ ὡς ἴδια αὐτῶν πλάσματα καὶ συμπληροῦντες τὸ ἔργον αὐτῶν νὰ ἀνατρέφωσιν αὐτὰ ἀναπτύσσοντες τὸ τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ διαπλάσσοντες τὴν καρδίαν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγ. Γραφή λέγει· «Οἱ πατέρες. . . ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου» (Ἐφεσ. ς', 4).*

Εἰς τοῦτο δὲ καὶ αὐτὴ ἡ φύσις ὀδηγεῖ αὐτούς. Ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν εἰς τὰ τέκνα τῶν εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης τρυφερᾶς ἡλικίας τῶν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν Πατρίδα· μᾶλλον δὲ ὀφείλει νὰ προσέχη εἰς τοῦτο ἡ μήτηρ, διότι αὕτη μένουσα πλείονα τοῦ πατρὸς χρόνον πλησίον τῶν τέκνων εἶναι ὁ σπουδαιότερος παράγων τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν. Ὅτι δὲ ὁ παῖς ἐν τῇ πρώτῃ ἀνατροφῇ μάθῃ ἐκεῖνο καὶ ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ θὰ ἀναπτύξῃ. Διὸ οἱ γονεῖς ἔχουσι *μεγάλην εὐθύνην διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων* (πρβλ. καὶ § 14, 3, α').

6. **Καθύκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς.** Τὰ τέκνα ἔχουσι ἱερὸν καθήκον· α') *Νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς τῶν καὶ διὰ λόγων καὶ δι' ἔργων μηδὲν ποτε ἀσεβὲς λέγοντα ἢ πράττοντα πρὸς αὐτούς, διότι οὗτοι καὶ γεννήτορες αὐτῶν εἶναι καὶ ἀνώτεροι αὐτῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν πείραν καὶ ἐν γένει κατὰ τὴν ἀξίαν.* Διὸ καὶ ἡ πέμπτη ἐντολὴ λέγει **τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου ἐὰν θέλης νὰ εὐτυχίσῃς.** Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια τῶν τέκνων ἐθεωρεῖτο ὡς *μεγίστη ἀρετὴ*¹ ἢ δὲ πρὸς αὐτούς ἀσεβεία ἐτιμωρεῖτο διὰ νόμου. β') *Νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς γονεῖς τῶν καὶ χάριν τοῦ πρὸς αὐτούς ὀφειλομένου σεβασμοῦ καὶ πρὸς τὸ ἑαυτῶν συμφέρον, διότι οἱ γονεῖς γνωρίζουσι κάλλιον τὸ ἀληθὲς αὐτῶν συμφέρον.* Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολοσ. γ', 20). γ') *Νὰ ἀγαπῶσι τοὺς γονεῖς τῶν, διότι καὶ ἐκεῖνοι ἀγαπῶσιν αὐτὰ ὅσον οὐδεὶς ἄλλος καὶ οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ εἶναι αὐτοῖς ἀγαπητότερος ἐκείνων οἵτινες ἐγέννησαν καὶ ἀνέθρεψαν αὐτὰ τοσαῦτα ὑπὲρ αὐτῶν μοχθήσαντες.* Ἡ τελεία υἱικὴ ἀγάπη δεῖκνύεται διὰ τῆς τελείας ὑπακοῆς εἰς πᾶν ὅ,τι οἱ γονεῖς διατάσσωσι καὶ διὰ τῆς ἐκτελέσεως μόνον ἐκείνου ὅπερ ἀρέσκει αὐτοῖς· καὶ δ') *Νὰ εὐγνωμονῶσι τοὺς γονεῖς τῶν, διότι οὗτοι εἶναι οἱ μέγιστοι μετὰ τὸν Θεὸν εὐεργέται τῶν ὑπὸ μείναντες ὅπως γεννήσωσι, καὶ ἀναθρέψωσι καὶ μορφώσωσιν αὐτὰ ἀναριθμήτους λύπας καὶ θλίψεις, εἰς ἃς μόνον διακαῆς εὐγνωμοσύνη δύναται νὰ ἀνταποκριθῇ.* Τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτῶν εὐγνωμοσύνην ὀφεί-

¹ Κλέοβις καὶ Βλίων παρ' Ἡροδότῳ. Αἰνείας, Αἰλ. Π. Ἱστορ. Γ, 28—
Λυκούργ. κατὰ Λεωκράτου ΚΓ'.

λουσι νὰ δεικνύωσι τὰ τέκνα καὶ πάντοτε μὲν ἰδίᾳ ὅμως ἔταν πάσχωσι καὶ ὅταν γηράσωσι. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἐθεωρήθη πάντοτε ἱερώτατον καθήκον παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς.

7. **Καθήκοντα τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους.** Καὶ οἱ ἀδελφοί, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς Οἰκογενείας, ὡς ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ὁμοῦ ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ καὶ ὡς φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ τὸ αὐτὸ αἷμα, ὀφείλουσι πάντοτε καὶ ἰδιαιτέρως νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ ὑποστηρίζωσι ἀλλήλους εὐχαρίστως συγχωροῦντες τὰ σφάλματα ἀλλήλων. Ἰδίως δὲ οἱ ἀδελφοὶ ὀφείλουσι νὰ δεικνύωσι τὴν πρὸς τοὺς ἀδελφούς αὐτῶν ἀγάπην καὶ ἐν ἄλλοις μὲν ἀτυχήμασι καὶ ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς των, ὅποτε οἱ πρεσβύτεροι ὀφείλουσι νὰ περιβάλλωσι τοὺς νεωτέρους καὶ μάλιστα τοὺς ἀνηλίκους ἰδιαίτατα δὲ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν διὰ τῆς ἰδίᾳς ὑποστηρίξεως ἀναπληροῦντες οὕτω τὸν ἀποθανόντα πατέρα των. Ἐν γένει δὲ εἰς πᾶσαν δυσχερείαν τῶν μικροτέρων, ἀνηλίκων καὶ ἀσθενεστέρων ἀδελφῶν οἱ πρεσβύτεροι ὀφείλουσι νὰ συντρέχωσι αὐτούς.

8. **Καθήκοντα οἰκοδεσποτῶν πρὸς ὑπηρέτας.** Ὁ χριστιανισμὸς καταργήσας τὸν ἐπάρατον θεσμόν τῆς δουλείας, ἥτις παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς κατέρριπτεν εἰς κτηνώδη ἐξευτελισμὸν τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ κηρύξας πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφούς ἐξίσωσε τοὺς πρότερον δούλους πρὸς τοὺς κυρίους κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 19). Ὅθεν οἱ οἰκοδεσπόται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐπέχουσι σχεδὸν θέσιν πατρὸς τῶν ὑπηρετῶν καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλουσι α') *Νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ὑπηρέτας ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ ἐργασίας των καὶ νὰ τηρῶσι πιστῶς πᾶσαν συμφωνίαν μετ' αὐτῶν, διότι εἶναι ἀδίκον νὰ ἀπαιτῶσι βαρεῖας ἐργασίας ἀγτὶ εὐτελοῦς τινος ἀντιμισθίας ἢ νὰ στερεῶσιν ὅλως ἢ ἐν μέρει τὸν συμπεφωνημένον μισθὸν αὐτῶν, δι' ὃν οὗτοι τοσοῦτον ἰδρῶτα ἔχυσαν καὶ δι' ὃν ὁ Ἰάκωβος λέγει α' Ἰδοὺ ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει καὶ αἰβοῦσι τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὄτα Κυρίου Σαβαῶθ εἰσεληλύθασιν» (Ἰακ. ε', 4) β') *Νὰ μὴ ἐπιβάλλωσι εἰς τοὺς ὑπηρέτας ἐργασίαν ἐξευτελιστικὴν, ἀνήθικον ἢ ἐπικίνδυνον, ἀλλὰ τοῦναντίον νὰ προφυλάττωσι αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἠθικοῦ ἢ σωματικοῦ κινδύνου ὀδηγοῦντες αὐτοὺς εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων, μεριμνῶντες περὶ τῆς ὑγείας, περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν μορφώσεως κ.τ.τ.,**

διότι είναι και οὔτοι πλάσματα τοῦ Θεοῦ, ἀ δφείλομεν νὰ εὐπλαγχνιζώμεθα πάντοτε· και γ') Νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ὑπηρετας πατρικῶς και φιλοφρόνως και δικαίως ἔχοντες ὑπ' ὄψει ὅτι είναι και οὔτοι ἀνθρώποι ἐλεύθεροι ἀναλαθόντες νὰ ἐργάζωνται ἐπὶ μισθῷ και οὐχὶ ἀνδράποδα. Ταῦτα είναι τὰ καθήκοντα τῶν οἰκοδεσποτῶν, δι' οὓς ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Οἱ κύριοι τὸ δίκαιον και τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρεχέσθε, εἰδότες ὅτι και ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς» (Κολοσ. δ', 1).

9. **Καθήκοντα ὑπηρετῶν πρὸς οἰκοδεσπότας.** Οἱ ὑπηρεταὶ ἐξισωθέντες ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις εὐρίσκονται σχεδὸν ἐν μοίρᾳ τέκνων ἀπέναντι τῶν οἰκοδεσποτῶν αὐτῶν. Ὅθεν ὀφείλουσιν εἰς τοὺς οἰκοδεσπότας των σχεδὸν ὅ,τι και τὰ τέκνα εἰς τοὺς γονεῖς των, ἤτοι σεβασμὸν διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ὑπακοήν, ἀγάπην και εὐγνωμοσύνην οὐ μόνον διὰ τὸν μισθὸν ἀλλὰ και διὰ τὰ ἄλλα πνευματικὰ και ὑλικὰ ἀγαθὰ ἀ παρ' αὐτῶν λαμβάνουσιν· ἰδιαιτέρως δὲ ὀφείλουσι **χρησιότῃτα και πίστιν** ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν, τ. ἔ. δὲν πρέπει μῆτε νὰ λέγωσι μῆτε νὰ πράττωσι δόλιόν τι μηδὲ νὰ κοινοποιῶσι τοῖς ἄλλοις τὰ μυστικὰ τοῦ οἴκου ἢ νὰ νοσφίζωνται τὰ τῶν οἰκοδεσποτῶν πράγματα κλπ.

Ταῦτα είναι τὰ καθήκοντα τῶν ὑπηρετῶν, δι' οὓς ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Δούλους ἰδίους δεσπόταις (δεῖ) ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφίζομένους ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθῆν» (Τίτ. β', 9).

Ἐρωτ. *Τί είναι Οἰκογένεια και πῶς παράγεται; τίνα τὰ μέλη τῆς Οἰκογενείας; τίνα τὰ ἀμοιβαῖα τῶν συζύγων καθήκοντα; τίνα τὰ καθήκοντα τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον και τὰνάπαλιν; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα και τὰνάπαλιν; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν οἰκοδεσποτῶν πρὸς τοὺς ὑπηρετας και τὰνάπαλιν; [τί είναι γάμος και τίς ὁ σκοπὸς αὐτοῦ; ποῖος γάμος είναι νόμιμος; είναι ὑποχρεωτικὸς ὁ γάμος;]*

§ 28. Καθήκοντα πρὸς τὴν Πολιτείαν.

1. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τοιοῦτος, ὥστε νὰ μὴ ἀρκῆται μόνον εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον ἀλλὰ φύσει νὰ ῥέπῃ εἰς τὸν εὐρύτερον τούτου κοινωνικὸν βίον, τὸν προάγοντα και ἐξευγενίζοντα τελειότερον τὸν ἄνθρωπον, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ τὴν ἀπομόνωσιν και τὴν

έρημίαν, αἴτινες ἐκθέτουσιν αὐτὸν εἰς κινδύνους¹. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὴ ἦ φύσις τοῦ κοινωνικοῦ τούτου βίου ἀπαιτεῖ μέσα ἐνώσεως πρὸς ἀσφάλειαν τῆς συμβιώσεως ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ λεγόμενον Κράτος ἢ Πολιτεία. Εἶναι δὲ Πολιτεία ἡ ὑπὸ κοινοὺς νόμους ἐνωσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀμοιβαίων δικαιωμάτων καὶ προαγωγὴν τῶν κοινῶν πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν συμφερόντων. Ἡ Πολιτεία ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐκουσίαν θέλησιν πολλῶν ὁμοῦ ἀνθρώπων, ἣν καὶ ἐπιβάλλει εἰς τὰ μέλη αὐτῆς διὰ τῆς ἐξουσίας τῶν νόμων. Ὅθεν καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῆ τῶν νόμων ὡς καὶ αὐτὴ ἡ Πολιτεία δὲν εἶναι αὐθαίρετος ἀλλὰ νόμιμος καὶ σεβαστὴ καὶ οἱ ἐκπροσωποῦντες αὐτὴν ἄρχοντες ὡσούτως. Ἡ Πολιτεία ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἀρχόντων (ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν) καὶ ἐκ τῶν ἀρχομένων (ἀπλῶν πολιτῶν) καὶ εἶναι οἰοῦνται μία μεγάλη Οἰκογένεια. Ἡ δὲ Πολιτεία ἐν ἧ ἐγεννήθησεν οἱ πατέρες καὶ οἱ προπάτορες ἡμῶν καλεῖται Πατρίς. Τὰ μέλη ταῦτα τῆς Πολιτείας, εἴτε ἄρχοντες εἶναι εἴτε ἀρχόμενοι, ἔχουσι κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ὀρισμένᾳ καθήκοντα εἴτε πρὸς ἄλληλα εἴτε πρὸς τὴν Πολιτείαν. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς Πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα ἡμῶν τὰ ἐξῆς.

2. Καθήκοντα ἀρχόντων πρὸς ἀρχομένους. Ἄρχοντες ἐν τῇ Πολιτείᾳ εἶναι οἱ τὴν ἐξουσίαν τῶν νόμων διαφοροτρόπως διαχειριζόμενοι, εἴτε ὡς νομοθέται εἴτε ὡς δικασταὶ εἴτε ὡς ἐκτελεσταί².

Καὶ οἱ μὲν νομοθέται ὀφείλουσι νὰ νομοθετῶσι νόμους α') δικαίους, τ. ἔ. ἀποβλέποντας εἰς τὴν ὠφέλειαν πάντων ὁμοῦ τῶν πολιτῶν καὶ οὐχὶ μίαν μόνον τάξεως, ὅπερ ἀντίκειται τῷ σκοπῷ τῆς Πολιτείας, σκοπούσης νὰ προκρίσῃ διὰ τῶν νόμων καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ δικαιώματα πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν πολιτῶν β') ἠθικούς, τ. ἔ. νόμους ἐπιβάλλοντας ἠθικόν τι καὶ οὐχὶ ἀνήθικον, ὅπερ ὡσαύτως ἀντιβαίνει τῷ σκοπῷ τῆς Πολιτείας, σκοπούσης τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν (διὰ τῆς πνευματικῆς) μόρφωσιν τῶν πολιτῶν. Νόμος ἀνήθικος ἐπιβάλλων ἢ ἐπιτρέ-

1 Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικὸν ζῷον (Ἄριστοτ.) ἐκτὸς τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ υπάρξῃ ἢ ὡς θεὸς ἢ ὡς θηρίον (Πλούταρχ.).

2 Ὑπὲρ πάντας τούτους ἵσταται ὡς ἀνώτατος ἄρχων ὁ ἡγεμὼν τοῦ Κράτους (βασιλεὺς, αὐτοκράτωρ, πρόεδρος Δημοκρατίας), ὅστις ἔχει ὕψιστον καὶ ἱερώτατον καθήκον νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς καθόλου λειτουργίας πάντων τῶν νόμων τοῦ ὅλου πολιτειακοῦ οἰκοδομήματος.

πων τι ἀντικείμενον τῇ συνειδήσει ἢ καθ' ὅλου τῷ ἠθικῷ νόμῳ δὲν δύναται νὰ εἶναι σεβαστός. Ὁ πολιτικός νόμος πρέπει νὰ στηρίζεται πάντοτε εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅστις εἶναι πάντοτε ἀνώτερος παντὸς ἀνθρωπίνου νόμου. γ') σαφεῖς, διότι οἱ ἀσχαφεῖς νόμοι διαφοροτρόπως ἐρμηνευόμενοι δυνατόν ἀνειθύνως καὶ νὰ ἐφαρμόζωνται διαφοροτρόπως ἐπὶ βλάβῃ τῶν πολιτῶν· καὶ δ') νόμους ὀρίζοντας ποινὰς δικαίας, τ. ἔ. οὐ μόνον φιλάνθρωπως πάντοτε τιμωρούσας ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων ἐπιδιωκούσας, πρῶτον μὲν διότι ἡ φιλάνθρωπία δὲν πρέπει ἐντελῶς νὰ χωρίζεται τῆς δικαιοσύνης¹ καὶ ἰεύτερον διότι σκοπὸς τῆς ποινῆς δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐκνοποίησις τῆς δικαιοσύνης ἀλλὰ καὶ ἡ βελτίωσις τῶν τιμωρουμένων, οἵτινες δυνατόν νὰ περιπίπτωσιν εἰς τὸ δι' ὃ τιμωροῦνται ἔγκλημα ἀκουσίως. Διὰ τοῦτο τὴν πρὸς τοὺς τιμωρουμένους (τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς) φιλάνθρωπικὴν συνιστᾷ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγων ὅτι πρέπει νὰ ἐπισκεπτώμεθαι καὶ νὰ παρηγορῶμεν αὐτούς.

Οἱ δὲ δικασταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν νόμων ὀφείλουσι

α') *Νὰ μελετῶσι καὶ νὰ γινώσκωσι καλῶς τοὺς νόμους καθ' οὓς θὰ κρίνωσι*, διότι ἡ ἄγνοια αὐτῶν μυρία κακὰ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ.

β') *Νὰ ἐφαρμόζωσι τοὺς νόμους ἀκριβῶς κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς δοξασίαις των*.

γ') *Νὰ συμπληρῶσιν ἐν ἀνάγκῃ εὐσυνειδήτως πάντοτε τοὺς τυχόν ἀσαφεῖς ἢ ἐλλιπεῖς νόμους· καὶ*

δ') *Νὰ μὴ μεροληπτῶσιν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν νόμων.*

Οὕτω μόνον ὀφείλουσι πάντες οἱ ἄρχοντες νὰ χειρίζωνται τὴν ἀνατεθεισὴν αὐτοῖς ἐξουσίαν ἵνα τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως ἄρχωσι κατὰ τὸν ὃν ἔδωκαν ὄρκον.

3. **Καθήκοντα ἀρχομένων πρὸς ἄρχοντας.** Οἱ ἀρχόμενοι ἢ ἀπλοὶ πολῖται ὀφείλουσι α') *Νὰ σέβωνται πάντα μὲν ἄρχοντα ἐξαιρέτως δὲ τὸν προϊστάμενον τῆς Πολιτείας (βασιλέα, αὐτοκράτορα, πρόεδρον) ὡς ἱερὰν ἐκπροσώπησιν τῆς Δικαιοσύνης, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τῆς Πατρίδος, ἣν διοικοῦσι.* Τὸν σεβασμὸν τοῦτον συνιστᾷ ῥητῶς καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγουσα «Τοὺς βσιλεῖς τιμᾶτε» (Α' Πέτρ. β', 17)· καὶ β') *Νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας, ὡς ἀντιπροσώπους καὶ ἐκτε-*

1 Ἡ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία.

λειτουργίας τῶν νόμων. Τοῦτο δὲ πράττουσιν οἱ πολῖται ὅταν ἐκπληροῦσι πάντα τὰ ὑπὸ τῶν νόμων ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, ὧν ἱερώτερον εἶναι τὸ νὰ καταβάλλωσι προθύμως τοὺς φόρους δι' ὧν πληροῦνται αἱ κοιναι τῆς Πολιτείας ἀνάγκαι καὶ δι' οὓς ἡ ἀγ. Γραφή λέγει· α' Ἀπόδοτε πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν»¹. Οἱ τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων καθυστεροῦντες ἢ ὅλως ἀποφεύγοντες πολλαχῶς ἐγκληματοῦσι καὶ βαρέως ἀμαρτάνουσι, διότι πολλοὺς ὁμοῦ βλάπτουσι. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ οἱ λαθρέμποροι ἢ οἱ ὅπωςδῆποτε ἄλλως καταδολιευόμενοι τὰ τῆς Πολιτείας συμφέροντα, οὓς διὰ τοῦτο ἡ Πολιτεία ἀμειλίχτως τιμωρεῖ. Μόνον δὲ τότε ἐπιτρέπεται ἡ πρὸς τοὺς ἀρχοντας ἀπειθεῖα ὅταν οὗτοι τυχὸν διατάξωσι τι παρὰ τὸν νόμον καὶ ὅλως ἀυθαιρέτως, διότι ὁ νόμος εἶναι πάντοτε ἀνώτερος τῶν ἀρχόντων, ἢ ὅταν τυχὸν διατάξωσι τι ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθικῶν ἀντικειμένων εἰς τὸ αἰώνιον φυσικὸν δίκαιον, διότι ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀτελεῖς ἀνθρωπίνους νόμους ἴσταται ὁ τέλειος ἠθικὸς νόμος. Τότε οἱ πολῖται δύνανται νὰ ἀκολουθήσωσι τὸ τῆς ἀγ. Γραφῆς «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29).

4. **Καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων πρὸς τὴν Πολιτείαν.** Κοινὸν δὲ μέγιστον καὶ ἱερώτατον καθήκον οἱ τε ἀρχοντες καὶ οἱ ἀρχόμενοι ὁμοῦ ἔχουσι τὴν πρὸς τὴν Πολιτείαν ἢ Πατρίδα ἀγάπην, ἥτοι τὴν φιλοπατριάν. Κατ' αὐτὴν πάντες ἀδιακρίτως οἱ πολῖται ὀφείλουσι α') *Νὰ ἀποφεύγωσι πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ τὸ κοινὸν τῆς Πολιτείας συμφέρον* (τὴν ἐλευθερίαν, τιμὴν, πρόοδον κλπ. τῆς Πατρίδος), ὑπ' ὄψει ἔχοντες ὅτι ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι ὑπάρχει καὶ τὸ ἀτομικόν, τούναντιον δ' ὅταν τὰ κοινὰ βαίνωσι κακῶς τότε πάσχουσι καὶ τὰ ἰδιαιτέρα ἐκάστου πολίτου συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἐπιχειρούντων τοιοῦτόν τι νὰ ἀγωνίζωνται προθύμως καὶ μετὰ πάσης θυσίας, καὶ β') *Νὰ συντελῶσι κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Πατρίδος*, πράττοντες προθύμως καὶ μετ' αὐτάπαρνήσεως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐημερίαν αὐτῆς. Τοιαύτη φιλοπατρία ἐπὶ

¹ Ρωμ. ιγ', 7' πρβλ. καὶ Ματθ. κδ', 21 α' Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ, ὅπερ καὶ εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ εἰς τὴν ὑπακοὴν πρὸς τοὺς ἀρχοντας δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ.

τοῦ ἠθικοῦ νόμου στηριζομένη σφάζει, δοξάζει καὶ κρατύνει τὰ Κράτη ὡς διδάσκει ἡ ἱστορία. Μόνον δὲ ὅσα Κράτη ἐστήριξαν τὴν φιλοπατρίαν αὐτῶν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον ἔσχον τοιαύτην φιλοπατρίαν. Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ φιλοπατρία ἧτις ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα. Τὰ τοιαῦτα Κράτη θαυμάζει ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα. Τὸνναντίον, ἡ ἀφιλοπατρία, τ. ἔ. ἡ ἰδιοτέλεια (ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀτομικοῦ μόνον συμφέροντος) καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὴν Πατρίδα ἐπήνεγκον πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸν ἐξευτελισμὸν καὶ τὴν παρκαμψίαν τῶν Κρατῶν. Διὰ τοῦτο τὰ πρὸς τὴν Πολιτείαν ἢ Πατρίδα καθήκοντα εἶναι τὰ ὑψηλότερα καὶ ἱερώτερα καὶ οἱ προδότες τῆς Πατρίδος ἐθεωρήθησαν ἀείποτέ οἱ μέγιστοι καὶ ὅλως ἀσυγχώρητοι κακοῦργοι.¹ Ὅφειλε μὲν ὁ Χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον ὀφείλει τοιαύτην πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν Πολιτείαν ἐν ἧ αὐτὸς ἀνήκει, τ. ἔ. τὴν Πατρίδα του.

Ἐρώτ. *Τί εἶναι Πολιτεία καὶ διὰ τίνων ἐκπροσωπεῖται αὕτη; τί λέγεται Πατρίς; Τίνα τὰ μέλη τῆς Πολιτείας; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν καὶ τίνα τῶν δικαστῶν καὶ ἐκτελεστῶν; τίνα τὰ τῶν ἀρχομένων; τίνα τὰ κοινὰ πάντων πρὸς τὴν Πολιτείαν καθήκοντα; τί εἶναι φιλοπατρία; πῶς δοξάζεται καὶ μεγαλύεται ἡ Πατρίς; πῶς θεωρεῖται ὁ προδότης τῆς Πατρίδος;*

§ 29. Καθήκοντα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

1. Ὁ ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ἠθικὸς νόμος, τὰ εὐγενέστερα τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα καὶ τὸ φύσει κοινωνικὸν αὐτοῦ ἐπέβηλον εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιδιώξῃ πλὴν τῆς οἰκογενειακῆς καὶ πολιτειακῆς συνενώσεως καὶ ἄλλο τι εἶδος, τὴν θρησκευτικὴν συνένωσιν τὴν ἀφορῶσαν τὸν ἁγιασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ ἔνωσιν. Εἰς τὴν συνένωσιν ταύτην τῶν ἀνθρώπων στηρίζεται ἡ Ἐκκλησία, ἧς ὡσαύτως μέλος ἀποτελεῖ ὁ ἄνθρωπος. Εἶναι δὲ Ἐκκλησία ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἀναγνωριζόντων αὐτὸν ὡς σωτήρα των καὶ ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των, ἡ σκοποῦσα τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ Ἐκκλησία, ὅπως ἡ Οἰκογένεια καὶ ἡ Πολιτεία, εἶναι τρόπον τινὰ νοερά τις Κοινωνία τῶν πιστῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ὑψηλὸς καὶ μέγας ἔχει καὶ

¹ Πολλοὶ μὲν τὴν προδοσίαν ἠγάπησαν τὸν δὲ προδότην οὐδεὶς

αὕτη ὅπως καὶ ἡ Πολιτεία ἰδίαν διοργάνωσιν καὶ ἰδίους ἄρχοντας ἰ τοὺς κλυομένους κληρικοὺς ἢ λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς λοιποὺς χριστιανοὺς οἵτινες καλοῦνται πιστοὶ ἢ λαϊκοί. Καὶ τῆς Ἐκκλησίας τὰ μέλη (κληρικοὶ καὶ λαϊκοί) ἔχουσιν ἰδιαιτέρα τινὰ καθήκοντα εἴτε πρὸς ἄλληλα εἴτε πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας γεννώμενα ταῦτα καθήκοντα τῶν Χριστιανῶν τὰ ἑξῆς.

2. **Καθήκοντα κληρικῶν.** Οἱ κληρικοὶ ὡς ἄρχοντες τῆς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ πνευματικοὶ πατέρες τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο πρὸς μὲν τὴν Ἐκκλησίαν ὀφείλουσι προθύμως καὶ εὐσυνειδήτως νὰ ἐκπληρῶσι πάσας αὐτῶν τὰς ὑποχρεώσεις ὡς πιστοὶ στρατιῶται, ἦτοι νὰ τελῶσιν εὐλαβῶς τὰς ὀρισμέναις τελεταῖς τῆς λειτουργίας (§ 20) καὶ νὰ διοικῶσι τὴν Ἐκκλησίαν κοσμίως καὶ κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς, πρὸς δὲ τὸν λαὸν ὀφείλουσι νὰ προσφέρωσιν ἀόκνως καὶ διηνεκῶς α') *Τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν.* Τὸ πρῶτιστον ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως νὰ διδάσκη τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο ἡ ἅγ. Γραφή θέλει αὐτὸν οὐ μόνον ἀπλῶς διδασκτικόν (Α' Τιμ. γ', 3) ἀλλὰ καὶ ἰσχυρὸν καὶ ἱκανὸν ῥήτορα ὥστε καὶ ἀντοχήν νὰ ἔχη ἐν τῷ λόγῳ καὶ προσελκυστικὴν καὶ πιστικὴν πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας καὶ ἀντιφρονοῦντας δύναμιν (Τίτ. α', 9). Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ὀφείλει νὰ εἶναι κάτοχος τῆς ἀναγκαστικῆς παιδείας καὶ νὰ κηλλιεργῇ αὐτὴν διὰ διηνεκοῦς μελέτης καὶ ἀσκήσεως, ἄλλως ἀδύνατον νὰ κηροῦξη ἐπιφελῶς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ διδασκτικὴν μόρφωσιν τῶν κληρικῶν καὶ αὕτη ἡ Ἐκκλησία φροντίζει καὶ ἡ Πολιτεία μεριμνᾷ ὡς ἔχουσα καὶ αὕτη καθήκον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι εἰς αὐτὴν εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν β') *Τὸ καλὸν παράδειγμα αὐτῶν.* Ἄν ἡ δύναμις τοῦ παραδεί-

1 Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἰδίον τι πνευματικὸν Κράτος ἐν Κράτει καὶ ὑποτάσσεται μὲν τῇ Πολιτεῖα ὁρατῶς ἐκλαμβάνομένη ἀλλ' ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς πνευματικῷ κύκλῳ, ἦτοι ἡ ἀόρατος Ἐκκλησία εἶναι ἀνωτέρα πάσης ἐξουσίας ὡς ὑπερκόσμιος διὰ ταύτην σέβονται καὶ πρέπει νὰ σέβωνται καὶ νὰ τιμῶσι πάντες ἀνεξαιρέτως. Ἡ διαφορά τῆς πολιτειακῆς ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν Πολιτεία σκοποῦσα νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ νὰ κωλύῃ πᾶσαν βλάβην αὐτῶν δικαιοῦται νὰ μεταχειρίζεται καὶ τὴν βίαν ἢ δὲ Ἐκκλησία, τούναντίον, σκοποῦσα νὰ διδάσκη, νὰ φωτίζῃ καὶ νὰ σφίξῃ τοὺς ἀνθρώπους οὔτε δύναται οὔτε δικαιοῦται νὰ μεταχειρισθῇ τὴν βίαν ἀλλ' ὡς μόνον ὄπλον ἔχει τὸν λόγον καὶ τὴν πειθῶ.

γματος είναι αναμφισβητήτως πάντοτε μεγάλη (§ 14, 35) προκειμένου περί κληρικῶν είναι μεγίστη. Ὁ κληρικός ὀφείλει νὰ παρέχη ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ τύπον καὶ ὑπογραμμὸν ἐδσεβείας καὶ ἠθικῆς, διότι εἶναι οἷονεὶ ὁ λύχνος τῆς Ἐκκλησίας ὁ φωτίζων πάντας τοὺς χριστιανούς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἁγ. Γραφή θέλει αὐτὸν ἀνεγκλητον καὶ ἀνεπίληπτον νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην καὶ αἰσχροκερδῆ, ἄμαχον καὶ ἀφιλάργυρον καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἀπὸ τῶν ἐξωθεν ἔχοντα (Α' Τιμοθ. γ'. 1-8) ἐν γένει δὲ τύπαν τῶν πιστῶν (χριστιανῶν) ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ (Α' Τιμ. δ', 12). "Ἄν μὴ εἶναι τοιοῦτος ὁ κληρικός ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὅσον καὶ ἂν εἶναι καλὴ οὐδεμίαν δύναμιν θὰ ἔχη. Διὰ τοῦτο εἶναι προτιμότερος ὁ ἄμαθής μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικός ἢ ὁ σοφὸς καὶ φαῦλος, διότι ἡ φαυλότης καθιστᾷ αὐτὸν ὅλως ἄχρηστον.

3. Καθύκοντα λαϊκῶν. Οἱ λαϊκοί, ὡς πνευματικὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ὀφείλουσι α') Νὰ σέβωνται τοὺς κανόνας καὶ τὰς διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἄλλως ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ ὑπαρξίς καὶ συντήρησις καὶ προαγωγή αὐτῆς· β') Νὰ ἀκροῶνται προθυμῶς τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ νὰ μετέχωσιν εὐλαβῶς τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ γ') Νὰ τιμῶσι καὶ νὰ σέβωνται τοὺς λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ προσορισμοῦ αὐτῶν καὶ διὰ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν εὐχὰς των, κατὰ τὴν ἁγ. Γραφὴν λέγουσαν «Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπέικετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες» Ἑβρ. ιγ', 17.

4. Κοινὰ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν καθύκοντα. Πάντα ἀδιακρίτως τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλουσι α') Πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Διὸ δικαίως ἢ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀπιστασίαι ἐθεωρήθη πάντοτε ἔγκλημα κατ' αὐτῆς καὶ δεῖγμα μεγάλης ἀγνωμοσύνης πρὸς τὴν πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατήσαντα· β') Ζῆλον ὑπὲρ τῆς δόξης καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς Ἐκκλησίας μετ' αὐταπαρνήσεως καὶ μάλιστα ὅταν αὕτη κινδυνεύῃ καὶ γ') Μέριμναν πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ὅπως ταχύτερον αὕτη ἐπιτύχη τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Διὸ προθυμῶς πάντες οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ δαπανῶσιν ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ περὶ ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως ναῶν καὶ περὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

“Όταν τὰ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ταῦτα καθήκοντα τῶν τε κληρικῶν καὶ τῶν λαϊκῶν ἐπιμελῶς ἐκπληροῦνται καὶ ἡ Ἐκκλησία λαμπρύνεται καὶ δοξάζεται καὶ ἡ κοινωμία καὶ ἡ Πολιτεία ἠθικοποιοῦνται καὶ εὐημεροῦσιν.

Ἐρωτ. *Μόνον τὴν οἰκογενειακὴν καὶ τὴν πολιτειακὴν συνένοιαν ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος; τί εἶναι χριστιανικὴ Ἐκκλησία; τίς ἡ διοργάνωσις καὶ τίνα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν κληρικῶν; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν λαϊκῶν; τίνα τὰ κοινὰ καθήκοντα κληρικῶν καὶ λαϊκῶν;*

§ 30. Πρακτικὰ παραγγέλματα.

1 Ἀγάπα εἰλικρινῶς τὸν πλησίον σου·

2 Σέβου τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον σου (ζωὴν, τιμὴν, περιουσίαν)·

3 Εὐεργέτει τοὺς δεομένους λόγῳ καὶ ἔργῳ·

4 Φέρου πρὸς πάντας εὐαρέστως καὶ ἀδόλως ἀποφεύγων τὴν τραχύτητα, τὴν περιφρόνησιν, τὸ δικητικόν·

5 Παρατῆρει μᾶλλον τὴν ἀρετὴν καὶ τὰ προτερήματα ἢ τὴν κακίαν καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων·

6 Νόμιζε πάντα ἄνθρωπον χρηστὸν καὶ τίμιον μέχρι τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου·

7 Φεῦγε τὴν ὑποψίαν τὴν ἐν σοὶ ἀλόγως διεγειρομένην ἢ παρ' ἄλλων σοὶ ἐμπνεομένην·

8 Πρόσεχε εἰς τὰς περὶ τοῦ πλησίον σου κατεσπευσμένας κρίσεις τῶν ἄλλων·

9 Μὴ κρίνε πάντοτε ὅλον τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου ἐκ μιᾶς καὶ μόνης πράξεώς του·

10 Κρίνε πάντοτε τοὺς ἄλλους ἐκ τῶν ἔργων μᾶλλον ἢ ἐκ τῶν λόγων μόνον.

Τούτων τηρουμένων ἐκλείπει πᾶν κακὸν καὶ βασιλεύει ἡ εἰρήνη, ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐδαιμονία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Ἐκτός τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα, οἷον νὰ ἀγαπᾷ ἑαυτόν, νὰ φροντίζη περὶ τῆς ζωῆς του, περὶ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεώς του, περὶ ἀποκτήσεως καὶ διατηρήσεως τῆς περιουσίας του καὶ περὶ τῆς ὑπολήψεώς του.

§ 31. Ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν συμπληροῦται διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον (§ 22) ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, οἵτινες ὡσαύτως φέρομεν ἐν ἡμῖν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς μετὰ τοῦ πλησίον, μεθ' οὗ εἴμεθα ἀδελφοὶ (§ 2) καὶ ἀποτελοῦμεν οἶονεὶ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Θεοῦ. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» ὑπονοεῖ ὡς ἀναγκαστικῶς προϋπάρχουσαν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην, ἣν καὶ θεωρεῖ ὡς μέτρον τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης ἡμῶν.

2. Κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὅ,τι ἐν ἡμῖν εἶνα: ἄξιον ἀγάπης καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας αὐτοῦ, οἷον νὰ ἀγαπῶμεν τὴν σύνεσιν, τὸ πνεῦμα μᾶλλον ἢ τὸ σῶμα, τὴν ὑπόληψιν μᾶλλον ἢ τὴν ἀπόλαυσιν, νὰ ἐκτιμῶμεν μὲν τὰ προτερήματα ἡμῶν νὰ μὴ ὑπερτιμῶμεν ὅμως αὐτά, ἅμα δὲ νὰ ἀνομολογῶμεν καὶ τὰς ἑλλείψεις ἡμῶν. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα μετριοφρονες καὶ οὐχὶ ὑπερήφανοι, διότι ἡ ὑπερηφάνεια ἀποδεικνύουσα ἑλλείψιν τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης εἶναι κακία ἐν ᾧ τοῦναντίον ἡ μετριοφροσύνη ἀποδεικνύουσα λογικὴν καὶ συνετὴν ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς εἶναι μεγάλη ἀρετή. Ἀνάγκη ὅμως ὅπως προσέχωμεν νὰ μὴ μεταβάλλεται ἡ μετριοφροσύνη ἡμῶν εἰς ἐξευτελισμόν, διότι ὁ ἐξευτελίζων ἑαυτὸν διὰ ποταπῶν μέσων (κολακείας, ἐπαιτείας, δακρύων) ἀποβάλλων τὴν ἀξιοπρέπειάν του δὲν ἀγαπᾷ ἑαυτὸν λογικῶς· ὁ τοιοῦτος δὲν εἶναι μετριοφρῶν ἀλλ' εὐτελής.

Ὡσαύτως ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη δὲν πρέπει νὰ προσκρούῃ εἰς

τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν ἢ νὰ προσβάλλῃ τὰ δικαιώμα-
τῶν ἄλλων, διότι τότε κερτατᾶ φιλαυτία, ἥτοι ὑπέρμετρος καὶ ἄδικος
ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἥτις εἶναι ἀρχὴ ὀλεθρίας (§ 13, 4) ὅτε καὶ
εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην προσκρούουσιν. "Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ
ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς λογικῶς καὶ δικαίως.

Ἔρωτ. *Τίνα καθήκοντα ἔχομεν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς; πῶς συμπληροῦνται ἡ
πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν; διὰ τί ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ἑαυτοὺς; πῶς ἐπι-
βάλλει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην ἡ ἀγ. Γραφή; πῶς πρέπει ἀληθῶς νὰ ἀγα-
πῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς; τί εἶναι μετριοφροσύνη καὶ τί ἀλαζονεία; ἀπὸ τίνος πρέπει
νὰ προφυλάσσεται ὁ μετριοφρων; τί εἶναι φιλαυτία;*

§ 32. Διατήρησις τῆς ζωῆς ἡμῶν.

1. Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς ἀγάπης πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐκ-
πηγάζει ἀναγκαιῶς τὸ καθήκον τοῦ νὰ σεβώμεθα καὶ νὰ διατηρῶμεν
τὴν ζωὴν ἡμῶν, ὡς τὸ πολυτιμότερον ἡμῶν ἀγαθόν, ὡς τὸ ἀγώτερον
τοῦ Θεοῦ δῶρον, ὡς τὴν ἱερὰν παρρησιασθῆκαίην τοῦ Θεοῦ τὴν αὐτῷ καὶ
μόνῳ ἀνήκουσιν ἡμῖν δὲ ἐμπιστευθεῖσιν. Τοῦτο δὲ πράττομεν ἐὰν ἀπο-
φεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν ἐπιδιώκωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι
δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς.

Τὸ σπουδαῖον τοῦτο καθήκον ἐπιβάλλει ἡμῖν ἡ ἠθικὸς νόμος δι' ὃν
λόγον ἐπιβάλλει καὶ τὸ καθήκον τοῦ σεβέσθαι τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον
(§ 23), διότι δηλ. ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσαν
εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐν ἡμῖν ἀνθρωπίνην ἐξίχιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ.
Γραφή ἀπαγορεύουσιν ἡμῖν διὰ τῆς ἐν-ολῆς «Ὁὐ φονεύσεις» τὴν ἀφαίρε-
σιν τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον ἀπαγορεύει ἡμῖν ἐν ταῦτῳ καὶ τὴν ἀφαίρεσιν
τῆς ἰδίης ἡμῶν ζωῆς. "Ὅθεν ὅπως ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ζωὴν
τῶν ἄλλων οὕτως ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν παντὶ τρόπῳ καὶ τὴν ἰδίαν
ἡμῶν ζωὴν.

2. Τὰ ἐναντία τῷ καθήκοντι τούτῳ. Περικρίνουσι τὸ καθήκον
τοῦτο Α') ὅσοι εἴτε ἀπὸ σκοποῦ εἴτε ἐξ ἀμελείας εἴτε δι' οἶον δήποτε
ἄλλον λόγον παραμελοῦσι τὴν ζωὴν αὐτῶν καὶ δὲν λαμβάνουσι τὰ ἀπαι-
τούμενα προφυλακτικὰ μέτρα ὑπὲρ αὐτῆς καὶ ἐν γνώσει βεβαίου κινδύ-
νου Β') ὅσοι αὐτοκτονοῦσιν εἶναι δὲ αὐτοκτονία ἡ ἐξ ἀπελπισίας καὶ
ἀηθίας τοῦ βίου αὐτοπροαιρετος κατάλυσις τῆς ἰδίης ἡμῶν ζωῆς ὅπως

ἀπαλλαγῶμεν τῶν βαρῶν καὶ καθηκόντων τοῦ βίου. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἐκ τῶν βδελυρωτέρων καὶ ἀσεβεστέρων ἐγκλημάτων καὶ ὅλως ἐναντίον τῷ ἠθικῷ νόμῳ, διότι ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν καὶ ἀχαριστίαν πρὸς τὸν Θεόν, παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ ὁποίου ἀφαιρεῖ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἐξ ὧν οὗτος ἔδωκε τῷ ἀνθρώπῳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Κοινωνία βδελύσσεται τὴν αὐτοκτονίαν καὶ ἡ Πολιτεία ἀπαγορεύει καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀποστρέφεται ἀποστεροῦσα τοὺς αὐτοκτονοῦντας πάσης ἐπικληθείου τιμῆς. Ἄγουσι δὲ εἰς τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο ἐγκλημα α') ὁ ἀκόλατος καὶ ἄσωτος βίος ὀδηγῶν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἐκνευρισμὸν, τὴν ἔνδειαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, ἐξ ὧν προέρχεται ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἀηδία τοῦ βίου· ἀπὸ πάντων τούτων σώζουσι τὸν ἄνθρωπον ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐνάρετος ἐν γένει βίος· β') τὰ ἀχαλίνωτα πάθη ὡς καὶ τὰ ἐκ τούτων προερχόμενα πολλάκις σωματικὰ τοιαῦτα, ἀφ' ὧν ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει πάντοτε ἐπιμελῶς νὰ προφυλάσσεται· γ') ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐπερχομένη ἐν τοῖς δυστυχήμασι δειλίξ καὶ ἀπελπισία· διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν εὐσεβέστερος ἵνα δύνηται νὰ εἶναι γενναῖος ἐν τοῖς δυστυχήμασι δεχόμενος καὶ ὑπομένων ἀγογγύστως ὡς πατρικὰς τιμωρίας πᾶν δυστύχημα καὶ μὴ ἀπελπιζόμενος (§ 17 3 γ').

Ἡ ἐκ τοῦ ἐγκλήματος τῆς αὐτοκτονίας εὐθύνη μετριάζεται μόνον ὅταν αὕτη γίνεται ἕνεκα διανοητικῆς διαταραχῆς τοῦ αὐτοκτονοῦντος δυναμένου τότε νὰ κριθῇ ἐπιεικῶς πως.

3. **Περιστάσεις αὐτοθυσίας.** Ἄλλ' ἂν ἡ μὴ προφύλαξις τῆς ζωῆς ἡμῶν εἶναι ἐγκλημα καὶ ἀπαγορεύεται ὑπάρχουσιν ὅμως περιστάσεις τινὲς καθ' ἃς ὀφείλομεν νὰ ἐκθέτωμεν εἰς βέβαιον κίνδυνον τὴν ζωὴν ἡμῶν ὅταν ἄλλα ἀγαθὰ ἱερώτερα τῆς ζωῆς ἐπιβάλλωσι τὴν αὐτοθυσίαν ταύτην· τοιαῦτα περιστάσεις εἶναι α') Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ἀρετὴ ἡμῶν, ὅταν λ. χ. βιαζώμεθα δι' ἀπειλῆς τῆς ζωῆς μας νὰ πράξωμεν ἀθέμιτον τινα πρᾶξιν ὅλως ἀντικειμένην τῷ ἠθικῷ νόμῳ (λ. χ. νὰ ψευδορκήσωμεν) ὀφείλομεν νὰ προτιμήσωμεν ὑπερασπιζόμενοι τὴν ἀρετὴν ἡμῶν νὰ δικινδυνεύσωμεν καὶ τὴν ζωὴν μας, ἥτις ἄνευ ἀρετῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Οὕτως ἀπέθνον πολλοὶ μὴ θελήσαντες νὰ ἀρνηθῶσι τὰς ἀρετὰς αὐτῶν. β') Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ ἢ ἡ ἀρετὴ ἄλλων, ἰδίως δὲ τῶν οἰκείων, διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίαν ἀγάπη, ἥς πρέπει πάντοτε νὰ ἐμφορῆται ὁ ἀληθὴς χριστιανός. Ἡ τοιαύτη ἀγάπη

είναι ἡ εὐγενεσττέρα καὶ τελειοτέρα· «Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει· ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» λέγει ὁ Σωτὴρ (Ἰωάν. ιε', 13)· καὶ γ') Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ Πατρὶς ἢ ἡ Πίστις καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπερασπίσωμεν αὐτάς διὰ τῆς θυσίας τῆς ζωῆς ἡμῶν. Τὸ καθῆκον τοῦτο εἶναι τὸ ὑψίστον παντὸς ἀνθρώπου, διότι ἡ Πίστις καὶ ἡ Πατρὶς εἶναι τὰ πολυτιμότερα τοῦ ἀνθρώπου κτήματα. Διὰ τοῦτο τὸ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀποθνήσκει οὐ μόνον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς ἐθεωρήθη ὁ ἐνδοξότατος θάνατος. Αἰωνία δε πάντοτε εἶναι ἡ μνήμη τῶν ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀγωνιζομένων καὶ ἀποθνησκόντων. Μόνον εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς ταύτας περιστάσεις ἐπιτρέπεται ἡ αὐτοθυσία εἰς πᾶσαν δ' ἄλλην περίστασιν εἶναι ἔγκλημα καὶ ἀπαγορεύεται.

Ἔρωτ. Τι ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν; πῶς προφυλάττομεν τὴν ζωὴν ἡμῶν; διὰ τί ἐπιβάλλεται ἡμῖν τὸ καθῆκον τοῦτο; ποῖοι πράττουσιν ἐναντίον τῷ καθήκοντι τούτῳ; τί εἶναι αὐτοκτονία; διὰ τί ἀπαγορεύεται αὕτη; τίνα τὰ προκαλοῦντα αὐτήν; πότε αὕτη δικαιολογεῖται πῶς; ἐπιβάλλεται ἡ αὐτοθυσία; εἰς ποίας περιστάσεις ἐπιβάλλεται;

§ 33. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ σώματος ἡμῶν.

1. Ἐπειδὴ τὸ σῶμα εἶναι τὸ ὄργανον καὶ κατοικήτηριον τῆς ψυχῆς, ἥτοι τῆς ζωῆς, ἡμῶν¹, διὰ τοῦτο πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν ὑγιές καὶ ἀκμαῖον τὸ σῶμα ἡμῶν. Κατορθοῦται δὲ ἡ διατήρησις τῆς υγιείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος ἡμῶν δι' ἀποφυγῆς μὲν παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὸ δι' ἐπιδιώξεως δὲ παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ ὠφελήσῃ αὐτό. Καὶ βλάπτουσι μὲν τὸ σῶμα ἡ μαλθακότης, ἥτις ἐξασθενίζει αὐτό, τὰ σφοδρὰ ψυχικὰ πάθη, ἅτινα διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, ἡ ἀκολασία, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερκόπωσις καὶ πᾶσα ἄλλη κατάρχησις, ἅτινα ἐξαντλοῦσι τὰς σωματικὰς δυνάμεις· ἔτι δὲ ἡ ἀργία, ἡ ὀκνηρία,

¹ Ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ δύο οὐσιωδῶς διαφόρων μερῶν, τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος. Ἐφ' ὅσων τὸ πνεῦμα εἶναι ἠνωμένον μετὰ τοῦ σώματος ἀποτελεῖ μετ' αὐτοῦ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ λέγεται τότε συνήθως ψυχὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ σῶμα. Διὰ τοῦτο ψυχὴ καὶ ζωὴ καταντῶσι συνώνυμα (Μαθθ. ις'. 26 καὶ Ἰωάν. ιε', 13).

ἡ στενοχωρία, ἡ ἀκαθαρσία καὶ ἐν γένει πᾶσα ὀλιγοψία ὠφελουσι δὲ τὸ σῶμα πᾶσα σωματικὴ ἀσκησις καὶ μάλιστα ἡ διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια, ἡ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία, ἡ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία, ἡ φιλοπονία, ἡ ἀνάλογος καὶ μεμετρημένη ἐργασία, ἡ καθαριότης καὶ ἐν γένει πᾶσα περιποίησις. Κυρίως ὁμῶς τὴν ὑγίειαν καὶ εὐεξίαν τοῦ σώματος ἐπιτυγχάνομεν διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἥτις εἶναι διὰ τοῦτο ἐκ τῶν σπουδαιότερων πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγείας καθηκόντων. Διὰ τῆς γυμναστικῆς τὸ σῶμα ἀσκούμενον ἀδρύνεται καὶ σκληραγωγεῖται, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀντέχῃ εἰς πᾶσαν ἐργασίαν, ὅσον βαρεῖα καὶ ἂν εἶναι, καὶ νὰ ὑπομένῃ πάντα κόπον. Ἡ τοιαύτη δὲ εὐεξία καὶ ῥώμη τοῦ σώματος εἶναι ἀναγκαῖα οὐ μόνον εἰς τοὺς ἀνδρας, διότι ἐκτελοῦσι πολλὰκις ἕνεκα τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν βαρεῖας καὶ ἐπιμόχθους ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς γυναῖκας, διότι καὶ αὗται ἔχουσι ἀνάγκην ῥωμαλέου σώματος καὶ ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ ἵνα γεννῶσι ῥωμαλέα καὶ εὖρωστα τέκνα, ὅπερ εἶναι πολλαχῶς σπουδαῖον καθῆκον τῆς μητρὸς. Τέλος ἐὰν παρὰ πάσας τὰς προφυλάξεις ἡμῶν ταύτας ἤθελε πάθει ἡ ὑγίεια ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀπελπίζώμεθα ἀλλὰ τῷ Θεῷ πεποιθότες νὰ μεταχειριζώμεθα ἀόκνως καὶ πάντα τὰ μέσα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

Ἔρωτ. *Τί ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν; πῶς κατορθοῦμαι ἢ ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ σώματος; τίνα βλάπτουσι τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν ταύτης; τίνα ὠφελουσιν; διὰ τί ἡ γυμναστικὴ εἶναι ἀναγκαῖα; τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν ἐν περιπτώσει ἀσθενείας ἡμῶν;*

§ 34. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ πνεύματος ἡμῶν.

1. Ἄν ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ἐπιβάλλει τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν τοῦ σώματος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ζωῆς ἡμῶν πολὺ περισσότερον ἐπιβάλλει ἀναγκαίως τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν, διότι τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, ἡ εἰκὼν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πνεῦμα εἶναι σπουδαιότερον τοῦ σώματος ὀφείλομεν καὶ αὐτοῦ τὴν ἀνάπτυξιν νὰ θεωρῶμεν πολὺ σπουδαίαν. Τοῦτο ἐπιβάλλει καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Τί ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ

τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆ ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ. ις', 26. Πρβλ. καὶ Μαρκ. θ', 36).

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν (καρδίαν) ἢ πνευματικὴ ἡμῶν ἀνάπτυξις κερταροῦται διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῶν δύο τούτων.

2. Ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ (ἢ διανοητικὴ ἀνάπτυξις) εἶναι θεωρητικὴ, γίνεται δηλ. δι' ἀσκήσεως τοῦ νοῦ εἰς πᾶν ὅ,τι δύνηται νὰ φωτίσῃ καὶ νὰ ὀξύνῃ αὐτόν. Καταλληλότατον δὲ μέσον ἀσκήσεως καὶ διαφωτίσεως τοῦ νοῦ εἶναι ἡ παιδεία καθόλου ἰδίως ὅμως ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις ἡμῶν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν προθύμως νὰ ἐκπαιδευώμεθα καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν πρὸς τὴν παιδείαν ἀγάπην, ἥτοι τὴν φιλομάθειαν, νὰ ἀποφεύγωμεν δὲ τὴν ἀμάθειαν καὶ πᾶν ὅ,τι δύνηται νὰ ἀμβλύῃ καὶ νὰ βλάβῃ τὸν νοῦν ἡμῶν καὶ νὰ ἐπισκοτίσῃ τὴν διάνοιαν.

3. Ἀνάπτυξις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ συνδέεται ἀναποσπάστως καὶ νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως ἡμῶν, διότι νοῦς πεφωτισμένος ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ μάλιστα καὶ ἐπιβλαβής. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως ἡμῶν εἶναι πρακτικὴ, τ. ἔ. γίνεται διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ. Καὶ τὸ μὲν ἀγαθόν, ἥτοι πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, διαπλάττει τὴν καρδίαν καὶ διαμορφώνει τὴν θέλησιν ἡμῶν ἰδίως κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ δὴ κατὰ τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν παιδῶν, αἵτινες διὰ τοῦτο πρέπει νὰ στηρίζονται ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων καὶ ἐπὶ καλοῦ παραδείγματος. Τὸ δὲ καλόν, ἥτοι πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν νόμον τοῦ καλοῦ¹, συμπληροῦν τὴν διάπλασιν τῆς καρδίας καλλύνει καὶ ἀναπτύσσει αὐτὴν καὶ ποδηγετεῖ οὕτω καὶ διαμορφώνει τὴν θέλησιν ἡμῶν. Τότε ἡ διαμόρφωσις τῆς καρδίας γίνεται τελεία, τότε ἡ καρδία πλη-

¹ Νόμος τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ ἀρμονικὴ καὶ συμμετρικὴ διαίρεσις τοῦ χρόνου καὶ χώρου, περιλαμβάνει δὲ τὴν καλλιτεχνίαν ἐν γένει (πλαστικὴν, ζωγραφικὴν, μουσικὴν). Εἶναι δὲ τὸ καλὸν συγγενὲς τῷ ἀγαθῷ διότι ἔχει καὶ ἐκεῖνο ἐν ἑαυτῷ, ὅπως καὶ τοῦτο, τὴν τελειότητα.

ρουται αίσθημάτων ευγενῶν καὶ γενναίων καὶ ἀναπτύσσεται ἐν αὐτῇ διὰ μὲν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιδράσεως ἢ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ἔρωσ πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθόν, τὴν θείαν τελειότητα, διὰ δὲ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ καλοῦ ὁ ἔρωσ πρὸς τὸ καλόν, τὴν καλλιτεχνίαν, τὴν ἀνθρωπίνην τελειότητα¹.

Οὕτω διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ διαπλαττομένη ἡ καρδία ἐπιδραῖ καὶ ἐπὶ τοῦ νοῦ ἡμῶν καὶ οὕτω προάγονται αἱ πνευματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, δι' ὧν κυρίως οὗτος ἐξευγενίζεται καὶ τελειοποιεῖται.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνάμεων (νοῦ καὶ καρδίας) εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιότερων καθηκόντων ἡμῶν.

¹ Ἐρωτ. Τί ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα ἡμῶν; τί εἶναι τὸ πνεῦμα ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν; τί διακρίνομεν ἐν τῷ πνεύματι; διὰ τί τοσούτος μέσου κυρίως κατορθοῦται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ; διὰ τί τοσούτος κατορθοῦται ἡ ἀνάπτυξις τῆς καρδίας; πῶς προάγονται αἱ πνευματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις; εἶναι τοῦτο σπουδαίον;

§ 35. Ἀπόκτησις καὶ διατήρησις τῆς περιουσίας ἡμῶν.

1. Ἐπειδὴ ἐκ τῶν σπουδαιότερων μέσων τῆς σωματικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἤτοι τῆς ζωῆς ἡμῶν, εἶναι καὶ ἡ περιουσία ἡμῶν, διὰ τοῦτο τὸ γενικὸν καθῆκον τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης ἐπιβάλλει ἡμῖν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα (Β' Θεσσαλ. γ', 12) πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας καὶ νὰ αὐξάνωμεν καὶ νὰ διατηρῶμεν αὐτήν· πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ τὰ μέσα τῆς διατηρήσεως τῆς περιουσίας ἵνα μὴ ποτε προσκρούωμεν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον.

2. Ἀπόκτησις περιουσίας. Πρὸς ἀπόκτησιν καὶ αὐξησιν τῆς περιουσίας ἡμῶν ἔχομεν καθῆκον νὰ ἐργαζώμεθα διηνεχῶς· τὸ καθῆκον

¹ Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν (ἁρμονία, συμμετρία), ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπαικονίζει εἰς ἡμᾶς τὴν θείαν τελειότητα, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ θεοῦ κάλλους καὶ ὁ ἀγαπῶν τὸ καλὸν ὀψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐμπνέεται· δι' ἀγάπης πρὸς τὴν τελειότητα αὐτῆν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἤτοι τὸ ἀγαθόν.

τοῦτο τῆς ἐργασίας ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀργίας, ἣτις μήτηρ οὐσᾶ πάσης κακίας ἄγει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ψεῦδος, τὴν κλοπὴν, τὸν φόνον καὶ ἄλλα ἐγκλήματα. Τοῦτο δ' ἐννοεῖ καὶ ἡ ἁγ. Γραφή λέγουσα αἰεὶ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Ἄλλ' ἡ ἐργασία αὕτη πρέπει α') νὰ μὴ εἶναι ἐξευτελιστικὴ, διότι προσκρούει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην· β') νὰ μὴ προσκρούῃ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις καὶ πᾶν ὅ,τι ἀντιβαίνει τῷ ἠθικῷ νόμῳ πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν τῆς ἐργασίας ἡμῶν· ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ εἶναι τίμιος ἐν τῇ ἐργασίᾳ του ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸ ζῆν μόνον διὰ τοῦ ἰδρώτος καὶ διὰ τῆς ἐντίμου ἐργασίας του καὶ γ') νὰ μὴ εἶναι δυσανάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν ἵνα μὴ καταπονῆ καὶ φθειρῇ τὴν υἰγιαν ἡμῶν, ὅπερ εἶναι ἐναντίον τῷ σκοπῷ τῆς ζωῆς ἡμῶν (Πρβλ. καὶ § 24 σημ.). Μόνον οὕτω πρέπει νὰ ἀποκτᾶται ἡ περιουσία ἵνα εἶναι θεμιτὸν μέσον διατηρήσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν.

3. Διαχειρίσις τῆς περιουσίας ἡμῶν. Μείζων προσοχὴ ἀπαιτεῖται ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν, διότι αὕτη παρέχει πολ- λάκις μείζονας δυσκολίας καὶ μείζονας κινδύνους. Ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτείαν, διότι ταῦτα εἶναι ἀδικήματα καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν κατὰ τῶν οἰκείων ἡμῶν· ἀντὶ τούτων τῶν κακῶν ὀφείλομεν νὰ ἀκολουθῶμεν τὴν μέσθην ὁδόν, τὴν οἰκονομίαν, ἥτοι νὰ δαπανῶμεν ἐν μέτρῳ καὶ ἀνυπόλογως τῶν δυνάμεων καὶ τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν θέσεως· ἐν γένει δὲ ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν λογικῶς ἀναδεικνυόμενοι πάντοτε ἀνώτεροι τοῦ χρήματος καὶ οὐχὶ δοῦλοι αὐτοῦ μὴ λησμονοῦντες δὲ καὶ τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας.

*Ἐρωτ. Τι ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν ἡμῶν; πῶς ἀποκτῶμεν τὴν περιουσίαν; τί εἶναι ἡ ἐργασία; ποῦν πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐργασία; τί πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς ἐργασίας ἡμῶν καὶ τί νὰ μεταχειριζώμεθα; τίς διαχειρίζεται καλῶς τὴν περιουσίαν του;

§ 36. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν.

1. Μετὰ τὴν ζωὴν πολυτιμώτατον ἀγαθὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ τιμὴ αὐτοῦ, τ. ε. ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἄλλων ὑπόληψις· τόση δ' εἶναι ἡ ἀξία τῆς ὑπολήψεως ὥστε ἐξ αὐτῆς ἐξαρτᾶται πᾶσα ἐνέργεια καὶ πρόοδος ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου· οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἄνευ ὑπολήψεως. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦ καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γὰρ σοι διαμένει (μᾶλλον) ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίου» (Σοφ. Σειρ. μα', 12. Πρβλ. καὶ § 25). "Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν, ἥτιοι νὰ ἔχωμεν φιλοτιμίαν.

2. Τὴν φιλοτιμίαν δὲ ἔχομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τὸν ἔπαινον τῶν ἄλλων ἀλλ' ἐμπνέοντες αὐτοῖς τοῦτον διὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ τιμῶν ἡμῶν πράξεων καὶ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, οἷον διὰ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους κλπ. (Πρβλ. § 7. 3 ὑποσημ.). Ἄν δὲ τυχὸν προσβληθῇ ἡ ὑπόληψις ἡμῶν ὀφείλομεν, εἰ δυνατόν, νὰ διορθώσωμεν τὴν προσβολὴν διὰ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς σιωπῆς, ἐν ἀνάγκῃ δὲ νὰ ὑπερασπίσωμεν τὴν ὑπόληψιν ἡμῶν διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ Ἡ ὑπεράσπισις ὅμως αὕτη πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ μετριοπαθείας, δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας· μόνον διὰ τῆς μετριοπαθείας καὶ τῆς μετριοφροσύνης δυνάμεθα νὰ ἐπισύρωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, τούναντίον, διὰ τῆς ἀλαζονείας καὶ μεγαλαυχίας καταστρέφομεν αὐτήν. Ἡ ἔλλειψις τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἐν τῇ ζητῆσει καὶ διατηρήσει τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν μεταβάλλει τὴν φιλοτιμίαν εἰς φιλοδοξίαν. *Φιλοδοξία* εἶναι ἡ ἐπιβλητικὴ ἀπαίτησις τιμῆς καὶ διακρίσεως ἡμῶν παρὰ τῶν ἄλλων· ὁ φιλόδοξος ἀποτυγχάνων ἐξοργίζεται κατὰ τοῦ μὴ τιμῶντος αὐτὸν καὶ μισεῖ αὐτόν, ἐὰν δ' ἔχῃ δύνανσιν τινα δυνατόν νὰ γίνῃ σφόδρα ἐπιβλαβής, διότι καταφεύγει εἰς τὸ ψεῦδος καὶ τὴν συκοφαντίαν, ἀποτυγχάνων δὲ καὶ τούτων πληροῦται μανίας καὶ ἐκδικήσεως. Βδελυρὸν τῷ ὄντι ἦθος καὶ ἀποτρόπαιον ἡ φιλοδοξία καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν αὐτήν. Τοιαύτην φιλοδοξίαν ἔχουσιν οἱ ἀλαζόνες καὶ ἐγωισταί· τοιαύτην εἶχον καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες ἐφίλουσαν τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δειπνοῖς καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ

τοὺς ἀσπασμοὺς (χαίρετισμοὺς) ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ (τὸ) καλεῖσθαι
Ῥαββί, Ῥαββί» (Ματθ. κγ', 6).

Ἔρωτ. Ἔχει ἀξίαν ἡ ὑπόληψις ἡμῶν ; τί λέγει ἡ ἀγ. Γραφή ; τί ἐπιβάλλει
ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὴν ὑπόληψιν ἡμῶν αὐτῶν ; πότε εἶναι τις φιλότι-
μος ; πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἡ ὑπερόσπισις τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν ; τί εἶναι φιλο-
δοξία καὶ τίνας ἔχουσιν αὐτήν ;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ταῦτα εἶναι τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς οὔτε δύσκολα οὔτε ἀδύνατα, εὐκολώτατα μάλιστα ἔταν ὑπάρχει καλὴ θέλησις. Ὁ ἀκολουθῶν αὐτὰ βεβαίως καὶ χριστιανὸς καλὸς ἀποβαίνει καὶ πολίτης ἀριστος καθίσταται ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος.

Γένοιτο !

Τ Ε Λ Ο Σ

Σημείωσις. Τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τοῦ περιεχομένου ἠκολουθήσαμεν ἵνα μὴ παρεκκλίνωμεν οὐσιωδῶς τοῦ προγράμματος. Φρονοῦντες ὅμως ὅτι ἡ ἀκριβεστάτη τήρησις τοῦ προγράμματος θὰ προσέκρουεν ὅπως δῆποτε εἰς τὴν φυσικὴν τῶν πραγμάτων ἔκθεσιν ἐπηνέγκαμεν ἐλαχίστας τινὰς τροποποιήσεις, τὰςδε·

Τὴν § 8 προτάξαμεν τῆς 9 ἵνα μὴ τῆς ἐξετάσεως τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων ἀποχωρισθῆ ἡ ἐξέτασις τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως αὐτῶν·

·Τὴν § 18 ἐτάξαμεν μετὰ τὰς §§ 15, 16 καὶ 17, διότι ἡ εὐσέβεια στηρίζεται ἐπὶ τῆς πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος·

Τὴν § 26 περὶ εὐεργεσίας μετερορθμίσαμεν πως καὶ συνεπληρώσαμεν.

Τὴν § 27 περὶ Οἰκογενείας ὡσαύτως.

Πρὸς τοῦτοις φρονοῦμεν ὅτι ὀρθότερον εἶναι νὰ προταχθῆ τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τὸ τρίτον, διότι μετὰ τὸν Θεὸν ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ καὶ ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ ἐμὲ τὸν καὶ ἔπειτα τὸν πλησίον. Ἡ § 25 νὰ προηγηθῆ τῆς § 24, διότι μετὰ τὴν ζωὴν πολυτιμότερον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ὑπόληψις καὶ ἔπειτα ἡ περιουσία· ἡ § 36 νὰ προηγηθῆ τῆς 35 διὰ τὸν αὐτὸν λόγον κλπ.

Καὶ συνεδέσαμεν μὲν, ὡς καὶ νῦν ἔχει ἐκτεθῆ, τὸ περιεχόμενον καταλλήλως, ὥστε ὅπως δῆποτε ἡ διδασκαλία νὰ εἶναι ὁμαλή, ἀλλ' ὅμως καὶ κατὰ ταῦτα καὶ κατ' ἄλλα τινὰ, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἔκτασιν τοῦ βιβλίου, νομίζομεν ὅτι ἔχει ἀνάγκην διορθώσεως τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα ἵνα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῶσι περισσότερον τοῦλάχιστον σπουδαῖά τινα μέρη τῆς «Χριστιανικῆς Ἠθικῆς» κλπ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σελ.

- § 1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ 7

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

- § 2. Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον 9
- § 3. Ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος 10
- § 4. Τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου 11
- § 5. Τρόπος ἀναπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου 13
- § 6. Τὸ καθήκον 14
- § 7. Τὸ δικαίωμα 16
- § 8. Ἀμοιβαία σχέσις καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων 17
- § 9. Δίκαιον, ἄδικον, δικαιοσύνη, ἀδικία, ἐπιείκεια, αὐστηρότης 17
- § 10. Ἡ συνείδησις 19
- § 11. Ἡ ἐλευθέρᾳ θέλησις 21
- § 12. Ἠθικὸς καταλογισμὸς 23
- § 13. Ἡ ἀρετὴ 25
- § 14. Ἡ κακία 28

ΕΙΔΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους

- § 15. Πίστις πρὸς τὸν Θεόν 33
- § 16. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν 38
- § 17. Ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν 40
- § 18. Εὐσέβεια καὶ λατρεία 42
- § 19. Προσευχὴ 43
- § 20. Ἡ κοινὴ λατρεία 46
- § 21. Σεβασμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ 48

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Σελ.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον

§ 22. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη	52
§ 23. Σεβασμὸς τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον	56
§ 24. Σεβασμὸς περιουσίας τοῦ πλησίον	59
§ 25. Σεβασμὸς τῆς τιμῆς τοῦ πλησίον	61
§ 26. Εὐεργεσία τοῦ πλησίον	64
§ 27. Καθήκοντα πρὸς τὴν Οἰκογένειαν	68
§ 38. Καθήκοντα πρὸς τὴν Πολιτείαν	73
§ 29. Καθήκοντα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν	77
§ 30. Πρακτικὰ παραγγέλματα	80

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν.

§ 31. Ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη	81
§ 32. Ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς ἡμῶν	82
§ 33. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ σώματος ἡμῶν	84
§ 34. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ πνεύματος ἡμῶν	85
§ 35. Ἀπόκτησις καὶ διατήρησις τῆς περιουσίας ἡμῶν	87
§ 36. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν	89

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

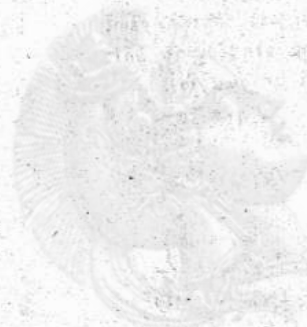
Τῆς ἐκτυπώσεως γενομένης ἐν σπουδῇ καὶ ἐν ἀπουσίᾳ ἡμῶν παρὶ σέφρη-
σαν τυπογραφικὰ τινὰ σφάλματα, ὧν τὰ σπουδαιότερα διορθοῦμεν ὡς ἑξῆς·

Σελ.	20	στίχ.	28	ἀντί κατὰ τὸ μᾶλλον	γρ.	κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦπτον
»	25	»	13	» χαρακτηρίζει	»	» χαρακτηρίζουσι
»	30	»	24	» γραπτέον <i>Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ</i>		
»	34	»	12	ἀντί σκοπὸν	γρ.	προορισμὸν
»	42	»	19	» νὰ μὴ ἐπιδιώκωμεν	»	» νὰ ἐπιδιώκωμεν
»	45	»	13	» πρὸς τὸν Θεὸν	»	» μετὰ τοῦ Θεοῦ
»	48	» ⁹ καὶ 12	»	» ἀρετὰς καὶ ἀρετὴν	»	» ἑορτὰς καὶ ἑορτῆν
»	48	»	32	» ψυχοφελῆ	»	» ψυχοφελῆ
»	49	»	23	» μετ' ἐπικλήσεως	»	» δι' ἐπικλήσεως
»	57	»	15	» παραλειπτέον τὸ καὶ		
»	58	»	14	ἀντί μονομαχῶν	γρ.	μονομαχῶν
»	61	»	20	» καθήκοντα	»	» τῶ καθήκοντι
»	67	»	15	» οὐ	»	» οὐ
»	69	»	6	» συγγενείας	»	» Οἰκογενείας
»	69	»	34	» αὐτῶν	»	» αὐτῆς
»	74	»	33	» Ἡροδότῳ	»	» Ἡροδότῳ
»	72	»	4	» ὅταν πάσχωσι	»	» ὅταν οὗτοι πάσχωσι
»	72	»	22	» Γαλ. γ'. ΙΘ	»	» Γαλ. γ', 18
»	76	»	1	» ἐκπληροῦσι	»	» ἐκπληρῶσι
»	76	»	27	» μετὰ τὸ συμφέροντα τεθῆτω ἄνω στιγμῇ.		
»	77	»	27	ἀντί Ἐκκλησία	γρ.	Χριστιανικὴ Ἐκκλησία
»	78	»	25	» αὐτῶν	»	» αὐτῶν
»	79	»	4	» § 14, 35	»	» § 14, 3. δ'
»	79	»	13	» καὶ	»	» ἀλλὰ
»	87	»	18	» ἐπειδὴ ἐκ	»	» Ἐπειδὴ ἓν ἐκ τῶν
»	93	»	10	» ἀναπληρώσεως	»	» ἐκπληρώσεως
»	93	»	22	» τοῦ ἀνθρωπίνου γένους	»	» τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν
»	94	»	9	» § 38	»	» § 28 [Θεὸν
»	94	»	15	» ἡ διατήρησις	»	» διατήρησις

STAMATOPE

STAMATOPE is a genus of fish in the family Serranidae. It is native to the mountains of the Sierra Nevada range in California. The name is derived from the Greek words 'stama' meaning 'mountain' and 'tope' meaning 'fish'.

The fish is characterized by its deep, compressed body and its distinctive head shape. It is a popular game fish and is often found in mountain streams and lakes.

STAMATOPE

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000167435

Τιμᾶται δραχμ. 1,50.